

64749

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YENİ TÜRK DİLİ ANABİLİM DALI

**KAZAK, NOGAY ve KIRIM ÇÖL
TÜRKÇESİ'NDEKİ ATASÖZLERİ ve BUNLARIN
ŞİVE ve AĞIZ YÖNÜNDE DEĞERLENDİRİLMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tez Danışmanı:

Doç. Dr. Muhammet YELTEN

Hazırlayan:

Oğuz DOĞAN
11698

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

İSTANBUL-1996

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	I
SÖZ BAŞI	III
KISALTMALAR	V
TEZ HAKKINDA(METOT)	VII
GİRİŞ	
Üç Ayrı Değil Yalnızca Bir Türk Boyu	1
TARİH ÜZERİNE	3
Çok Gezen Türk Kavmi: Kıpçaklar	3
Kırım ve Türkler	3
Kazak-Nogay Atlıları Kırım'da	5
Kazak Göçebeleri Kırım Yönetiminde Söz Sahibi	8
XX. asırda Kırım Kazakları	10
DİL ÜZERİNE	13
Kazak, Nogay ve Kırım Çöl Türkçesi	13
Birkaç Değerlendirme	14
Üç Ayrı Şive Değil, Bir Şivenin Üç Ağzı	16

Muhtemel İtirazlar ve Cevapları	17
<i>Kelime Başında y>ç/j Değişimi</i>	17
<i>ç>ş ve ş>s Değişimleri</i>	19
<i>Konsonant Uyumunu Meselesi</i>	20
Netice	23

METİNLER

KAZAK, NOGAY ve KIRIM ÇÖL TÜRKÇESİ'NDE ORTAK OLAN ATASÖZLERİ	24
KAZAK ve NOGAY TÜRKÇESİ'NDE ORTAK OLAN ATASÖZLERİ..	72
KAZAK ve KIRIM ÇÖL TÜRKÇESİ'NDE ORTAK OLAN ATASÖZLERİ	106
NOGAY ve KIRIM ÇÖL TÜRKÇESİ'NDE ORTAK OLAN ATASÖZLERİ	129
BİBLİYOGRAFYA	137

SÖZ BAŞI

Bu çalışmanın hazırlanmasında dil ve edebiyat dünyasına kazandırılması ümit edilen faydanın yanında, yıllarca birbirlerinden farklı boylarmış, hatta birbirlerinden tamamen ayrı milletlermiş gibi zihinlere yerleştirilmeye çalışılmış bu üç Türk topluluğunun hakikatte yalnızca tek bir boy olduğunu gün ışığına çıkarmak gaye edinilmiştir. Bu gerçeğin, yani Kazak, Nogay ve Kuzey Kırım Türklerinin (ki bunlara daha sonra yapılacak çalışmalarla mutlaka Karakalpak Türkleri de eklenmelidir) bir olduğu gerçeğinin gün ışığına çıkması, Romanya'dan Çin seddine kadar olan bir coğrafyada, bir boyun tüm kültürel ve ırki varlığıyla ömür sürebildiği ve sürebileceğini gösterecektir ki bu, yalnız dilciler için değil, sosyoloji alimleri için de yepyeni ufuklar açacaktır.

Aralarındaki 5000 kilometreyi aşkın bir coğrafi mesafe ve asırlar boyu devam eden kültür kopukluğuna rağmen, bu üç Türk topluluğunun aynı şiveyi konuştuğunu izah edebilmek için metin olarak atasözlerini seçtik. Çünkü atasözleri, şekilleri mümkün oldukça kalıplaşmış, halk hafızasında yaşayan akıl sözleridir. Atasözlerinde değişimlere karşı mevcut olan muhafazakarlık bizim için aranan ve istenen bir özelliktir. Ayrıca, bilindiği gibi, atasözleri bir milletin ve o millet içindeki halkların ortak olarak, aynı şart ve mekanlarda paylaştıkları kaygı ve sevinçlerin, gözyaşı ve gülümsemelerin ardında akıllarda bıraktığı tecrübe cümleleridir. O topluluğun içindeki tüm unsurlarla kazandığı bu kültür değerlerinin, millet olma ve millet olarak yaşama gereçeğini atasözlerinden daha kati olarak ispatlayacak bir başka delil düşünemiyorum.

Çalışmama malzeme teşkil eden atasözlerinin bir kısmını kitaplarda yazmamasına rağmen halkın arasında dolaşarak bizzat tesbit ettim. Bu

tesbitler esnasında asırlar süren Moskof zulmü ve Kızıl asimilasyona rağmen Türk anonim edebiyatının en büyük temsilcileri olan Kazak Türkleri'nin hafıza ve görgülerine bir kez daha şahit oldum. Sözlü edebiyatlarını aynı canlılıkta sürdürüyor olmaları beni hayret ve hayranlık içinde bıraktı.

Türkiye'deki Türkoloji çalışmalarının (Türk Dünyası konulu olsa bile) hemen hepsinin Türkiye ve Türkiye Türkçesi eksenli yapıldığı bir ortamda, Türkiye Türkçesi'ni eksen kabul etmeyen ve büyük Türk coğrafyasındaki üç Türk topluluğunun dil özelliklerini gözler önüne sermeyi planlayan bu çalışma hazırlamaya çalıştım. Bu konuda, en büyük cesareti tez danışmanımdan aldığımı söyleyebilirim. Gerçekten de Türkoloji ilminin sahası Türkiye ile sınırlı değildir ve Türkoloji dünyada da yeryüzündeki tüm Türkleri, aralarından hiçbirini asıl ve merkez kabul etmeksizin araştıran bilim dalı olarak bilinegelmiştir ki biz de demir kapıları her geçen gün biraz daha erimekte olan Türk Dünyası'nda bu mantığa dayalı çalışmaların artmasını diliyoruz.

Her yönden farklılaşan dünyamızda insan topluluklarının birbirlerine daha çok yaklaşmaları kaçınılmaz olmuştur. Bu yakınlaşmalardan, bizim milletimizin de payını alarak, büyük Türk-İslam medeniyetini yekvücut halinde dünya halkları önünde temsil edebilmesi en büyük rüyamızdır.

Çalışmam boyunca benden destek, anlayış, alaka ve bilgi birikimini esirgemeyen, değerli tez hocam Doç. Dr. Muhammet Yelten Bey'e, Kazakistan'da bulunduğum sürece sorularımı cevapsız bırakmayan Doç. Dr. Metin Karaörs'e ve atasözlerinin tesbitinde bana önemli yardımları dokunan büyük Kazakistan halkına burada teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim.

Oğuz DOĞAN

KISALTMALAR

- AN : G.ALİ, Ahmet Nagi; ABLAİ, Memet; VUAP, Nuri, Boztorğay, Bucureşti 1980, 384 s.
- BA : ADAMBAYEV, Baltabay, Tozğan Qazdı Toptanğan Qarğa Jeydi, Almatı 1991, 188 s.
- FT : TAMİR, Fatih, Barköl'den Kazak Türkçesi Metinleri, Ankara 1989, 170 s.
- İÇ : ÇENELİ, İlhan, *Nogay Atasözleri*, Türklük Araştırmaları Dergisi, İstanbul 1985, S.1, s.11-54.
- MA : AQOOZİN, M., Qazaq Maqal-Mätelderi, Almatı 1990, 286 s.
- MÄ : ÄLİMBAYEV, Muzafar, Maqaldar, Mätelder, Jumbaqtar, Almatı 1978, 111 s.
- MH : HAKİM, Meryem, *Kazak Atasözleri*, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, İstanbul 1980, S.9, s.237-242.
- MÜ : ÜLKÜSAL, Müstecip, Dobruca'daki Kırım Türklerinde Atasözleri ve Deyimler, Ankara 1970, 253 s.
- MÜ* : ÜLKÜSAL, Müstecip, Dobruca ve Türkler, Ankara 1987, 270 s.
- NB : BASKAKOV, N.A., *Nogaysko-Russkiy Slovar'*, Moskva 1963, 562 s.

- NB* : BASKAKOV, N.A., *Nogayskiy Yazık i Ego Dialektı*, Leningrad 1940, 271 s.
- NM : MAHMUT, Nedret; MAHMUT, Enver, *Bozcigit*, Bucureşti 1988, 261 s.
- ÖT : TURMANJANOV, Ötebay, *Qazaq Maqal-Mätelderi*, Almatı 1993, 173 s.
- ÖT* : TURMANJANOV, Ötebay, *Qazaqtıñ Maqal-Mäteli*, Almatı 1980, 352 s.
- RF : FAZIL, Rıza, *Qayda Birlik Anda Tirilik*, Taşkent 1971, 187 s.
- SÇ : ÇAĞATAY, Saadet, *Nogay Atasözlerinden Birkaç Örnek*, TDAY Belleten(1961), Ankara 1961, s.47-51.
- SÇ* : ÇAĞATAY, Saadet, *Kazakça Metinler*, Ankara 1961, 193 s.
- SP : PINAR, Saadet, *Kazak Folklorunda Atasözleri*, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, İstanbul 1983, S.22, s.135-142
- VD : DRİMBA, Vladimir, *Dobruca Tatar Atasözleri=Dobruca Tatar Proverbs*, Türk Folkloru Araştırmaları I, 1985, s.25-36.
- WZ : ZAJACZKOWSKI, Włodzimierz, *Jezyk i Folklor Tatarow z Dobrudzy Rumunskiej*, Wroclaw-Warszawa-Krakow-Gdansk, 1975, s.26-33.
- Zİ : İSMAİL, Zeyneş, *Kazak Atasözleri*, Ankara 1995, 417 s.
- Kzk. : Kazak Türkçesi.
- Ngy. : Nogay Türkçesi.
- Krm. : Kırım Çöl Türkçesi.
- (O.D.) : Oğuz Doğan'ın notu.

TEZ HAKKINDA (METOT)

1) Tezimizde, kağıdın sol tarafında görülen koyu, dik yazılar atasözlerinin orjinalleri, sağ taraftaki italik yazılar ise bu atasözlerinin Türkiye Türkçesi'ne uyarlamalarıdır.

Atasözlerini Türkiye Türkçesi'ne uyarlarken mümkün oldukça orjinale bağlı kalınmaya gayret ettik. İmkan elverdiğince de ortak kelimeler seçildi. Anlaşılmanın güç olacağı tahmin edilen yerlerde ise dipnotlar vasıtasıyla açıklama yapma yolunu seçtik.

2) Bizzat yaptığımız derlemelerde ve yapılan derlemenin, işitildiği gibi doğrudan kağıda geçirildiği kaynaklardaki atasözlerinde, dil açısından resmi yazı diline uygunlaştırmaya yönelik değişiklikler yaptık. Lakin, bu değişiklikler o atasözünü konuşma dilinden çıkarıp mensup olduğu şivenin resmi kalıbına, yani yalnızca olması gereken kalıba getirmiştir.

3) Atasözlerinin orjinallerinin hemen altında görülen kısaltmalar, o atasözünün alındığı kaynağı, rakamlar ise bu kaynağın sayfa numarasını göstermektedir.

4) Gerekli görülen yerlerde verilen dipnotlar vasıtasıyla açıklamalar yaptığımızı söylemiştik. Bu açıklamalar atasözünün manasına yönelik ise dipnot numarası parantez içine alınmış, eğer açıklanmak istenen bir kelimenin manasıysa, dipnot numarası parantezsiz olarak belirtilmiştir.

Kelime açıklamalarına, manası Türkiye Türkçesi'nde bir adet kelimeyle karşılanamayan (biy, alasa, kirşefi gibi) Kazakça kelimelerle, aralarında küçük şekil farklılıkları olmakla birlikte Türkiye Türkçesi ve Kazak Türkçesi'nde ortak olarak bulunup da Türkiye Türkçesi'nde manası herkes tarafından bilinemeyen (toy, buğra, on- gibi) kelimeleri dahil ettik.

Kelime açıklamalarında, başta koyu puntoyla yazılan, kelimenin Türkiye Türkçesi'nde var olan (veya olması muhtemel) şekli, hemen sonraki parantez içinde ve açık puntoyla yazılmış olan ise kelimenin teze mevzu teşkil eden ağızlardaki orjinal şeklidir.

6) Seçtiğimiz atasözleri, hem kelime kadrosu, yani şekil açısından ortak özellikler gösterirken, hem de mana yönüyle tam bir birlik arz etmektedir. Bu ise bu üç Türk topluluğunun aynı boya mensup oldukları tezini kuvvetlendirmektedir.

7) Atasözlerinin Türkiye Türkçesi'ne uyarlamalarındaki parantez içine alınmış parçalar atasözünün orjinalinde olmayıp da anlaşılmayı kolaylaştırmak üzere bizim eklediğimiz bölümlerdir.

8) Atasözlerinin orjinallerinde kullandığımız bazı harfler Türkiye Türkçesi'nin latin kökenli alfabesinde bulunmamaktadır. Bunlardan, "q", kalın sıradaki "k" sesine, "ñ", nazal "n"ye, "w" çift dudak "v"sine, "ä", a-e arasındaki bir sese ve "x" ise hırıltılı "h"ye işaret etmektedir.

9) Atasözleri, atasözü numarasının hemen yanındaki atasözü esas alınmak üzere alfabetik sıraya göre dizilmişlerdir.

10) Çalışmamız toplam 1149 atasözünü kapsamaktadır.

GİRİŞ

Üç Ayrı Değil Yalnızca Bir Türk Boyu

Çalışmamıza mevzu teşkil eden topluluklardan Kuzey Kırım Türkleri asırlarca Kırım Hanlığı'na bağlı bir teba olarak, ardından da Slavyan ve Komünist istibdata maruz kalarak yaşamış olmaları sebebiyle bugüne kadar ne kendilerine has bir alfabeyle, ne de bir yazı diline sahip olmuşlardır. Nogay Türkleri'ne bakarsak henüz 1928'lerde Latin harfleri esasına göre düzenlenmiş bir alfabeyle¹ ve dolayısıyla bir yazılı dile ancak kavuşabilmiş olduklarını görüyoruz. Bunun yanında yazılı bir Nogay edebiyatından bahsetmek mümkün değildir². Kazak Türkleri ise daha XIX. asır'da bir edebi dile sahiptiler ve 1910'lu yıllarda Ahmet Baytursinov ile dilde imla çalışmalarını sistematik hale getirmişlerdi. Tüm bu sebeplerden dolayı, tezimizin bundan sonraki bölümünde aynı şiveyi konuşan, tek bir Türk boyu olduğunu iddia ettiğimiz bu üç topluluk için de “Kazak” adını kullanmayı tercih edeceğiz.

Müstecip Ülküsal, Dobruca'da yaşayan Kırım Kazakları için şöyle diyor: ‘Dobruca'daki Kırım Türklerinin çoğunluğu Kırım yarımadasının Or, Gözleve ve Kerç illerinden gelmiştir. Bu illerde yaşayanlar Kazak ve Kırgız

¹ DEVLET, Nadir, Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, Ek Cilt, İstanbul 1993, s.287.

² CAFEROĞLU, Ahmet, *Kafkasya Türkleri*, TK IV, S.38(Aralık), Ankara 1965, s.172-178.

Türklerindendir'³. Ülküsal'ın bu sözleri yalnızca bir fikirden ibarettir ve ispatlanmayı beklemektedir.

Çalışmamızın hem dille, hem de tarihle ilgili olan bölümünde Kazakistan ve Kırım (hatta Romanya) arasındaki köprüyü Nogay Kazakları teşkil edecek. Tarihte Altın Ordu Devletinin yıkılmasından sonra hanlıklar arasında da adı geçen Nogay, yanlış olarak Tatarlar için de kullanılmışsa⁴ da biz Ülküsal'ın 'Kırım Nogayları'⁵ tabir ettiği Kuzey Kırım Kazakları ile Nogay ve Kazakistan Kazakları arasındaki bağları mümkün olduğunca tarihi ve filolojik delillere dayandırmak düşüncesindeyiz.

---

³ ÜLKÜSAL, Müstecip; Dobruca'daki Kırım Türkleri'nde Atasözleri ve Deyimler, Ankara 1970, s.8.

⁴ DEVLET, Nadir, Çağdaş Türk Dünyası, İstanbul 1989, s.134.

⁵ Asya'da yaşayan Türk kabile adlarının ve tamgalarının pek çoğuna Kırım'da rastlanmıştır. Kabile adlarının ve kullanılan tamgaların birbirine benzemeleri, Kırım Nogayları (Çöl halkı) ile Asya Türkleri arasındaki ırkî ve tarihî yakınlığı gösterir. En çok rastlanan kabile adları ve tamgaları Kırgız ve Kazak kabilelerine aittir. ÜLKÜSAL, Müstecip; Dobruca'daki Kırım Türkleri'nde Atasözleri ve Deyimler, Ankara 1970, s.250.

TARİH ÜZERİNE

Çok Gezen Türk Kavmi: Kıpçaklar

Kıpçak bir Türk boyunun, en sonraları bu boyun rehberliği altında kurulan siyasi ve kavmi birliğin adıdır⁶. Avrupalılarca «*Kuman*» şeklinde adlandırılan Kıpçaklar, aslında Kumanlardan ayrı bir boylar birliği olmasına rağmen, bu iki Türk unsuru daha sonraları «*Kıpçak*» adı altında birleşmiş ve XII. asırdan beri bu adla adlandırılmaya gelmişlerdir⁷.

Anlaşılacağı üzere Kıpçak adı bir boyun ismi olmaktan çok tarih sahnesinde birleşik bir boylar teşkilatı olarak görülmüşlerdir. Tarihin ilerleyen devirlerinde ise bu teşkilatı oluşturan küçük boyların bazıları kendi aralarında biraz daha yakınlaşarak geniş Kıpçak şemsiyesinden dar olsa bile büyükçe boy birlikleri kurmaya temayül etmişlerdir. Mesela günümüzde hayatlarını idame ettirmekte olan Tatar[Tatar-Başkurt], Kazak[Kazak-Nogay-Kırım Çöl Nesli-Karakalpak], Karaçay[Karaçay-Malkar] gibi Kıpçak grupları, küçük uruğların büyük merkezlerde yoğunlaşmalarıyla meydana gelmişlerdir.

Kırım ve Türkler

⁶ TEMİR, Ahmet, *Kıpçak Edebiyatı*, Türk Dünyası El Kitabı III., Ankara 1992, s.103.

⁷ KARAMANLIOĞLU, Ali Fehmi, *Kıpçaklar ve Kıpçak Türkçesi*, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, İstanbul 1962, S.12,s.175.

İstihsal ve mübadelenin vücuda gelmesi ve onun inkişaf ve idamesinin şartları Kırım yarımadasında pek uygun olmasından dolayı dördüncü asrın (Miladi) sonundan itibaren Karadeniz steplerinde görünen Türk kavimlerinden Alanlar, Hazarlar, Peçenekler, Kumanlar(Kıpçaklar), Tatarlar vesaire Kırım'a girip yerleşmede gecikmemişlerdi⁸. IX. asrın nihayetine doğru Türk ırkından cengaver Peçenekler ve bunların ardından X. asra doğru Kumanlar(Kıpçaklar) Hazaristan'a yani Kırım'a girmişler ve müstakil yaşamışlardı⁹ ki Kırım'ın bundan sonraki hayatında bu son kabile yani Kıpçaklar en büyük tesiri göstereceklerdi.

XIII. asır sonlarına doğru Nogay, Altın Ordu hanına karşı Karadeniz şimalindeki stepler ile Kırım'ı müstakilen elinde tutuyor ve Balkanlar ile Bizans üzerindeki siyasi üstünlüğünü ve himayesini kurmaya çalışıyordu¹⁰. Bu, bölgeye Kazak uruğlarının bir askeri ve siyasi güç olarak ilk gelişleriydi. Kırım yarımadasının step bölgelerine yerleşen Kazaklara Kırım'ın XIII. asır fatihleri demek yanlış olmayacaktır¹¹.

Özbek'in oğlu ve halefi Canibek Han (1340-1357) İtalyanlara verilen imtiyazları uzatmakla işe başlamış (1342), ancak 1343'te Tana'da İtalyanlar ve Türkler arasında bir kavga sonucunda, Venedikliler ile Cenevizlileri Tana'dan çıkartmış ve iki defa Kefe'yi kuşatmaya gelmiştir (1343, 1345)¹².

Borak han, ... Devletberdi'yi yenmişti. Devletberdi ordusuyla birlikte Kırım'a gitmişti. Bu göç olayı, ... sonradan büyük bir önem kazanmıştı; çünkü onun akrabalarından Hacı Girey 1449'da resmen Kırım Hanlığı'nı kurmuştu¹³.

XIV. asrın ikinci yarısında Altın Ordu'da hüküm süren taht kavgaları sırasında, Kırım rakip beylerin ve hanların sığındıkları başlıca bir bölge

⁸ GÖZAYDIN, Ethem Feyzi, Kırım Türklerinin Yerleşme ve Göçmeleri, İstanbul 1948, s.20.

⁹ Aynı eser, s.21.

¹⁰ İNALCIK, Halil, *Kırım Hanlığı*, Türk Dünyası El Kitabı I, Ankara 1992, s.420.

¹¹ GÖZAYDIN, Ethem Feyzi, Kırım Türklerinin Yerleşme ve Göçmeleri, İstanbul 1948, s.30.

¹² GROUSSET, René, *Bozkır İmparatorluğu*, İstanbul 1993, s.383.

¹³ YAKUBOVSKIY, A. YU., *Altın Ordu ve Çöküşü*, Ankara 1992, s. 208.

halini aldı. 1380'de Mamay, Toktamış Han'a yenilince Kırım'a kaçtı. Aynı suretle İdiki(Edike) Toktamış'a karşı mücadelesinde Kırım'ı üs olarak kullanıyordu¹⁴.

Her türlü cezbedici özelliğe sahip olan Kırım, Altın Ordu Devleti yıkılıp Kırım Hanlığı'nın kurulmasıyla artık kendi içinde tamamen müstakilleşti. Daha XV. asrın başlarında Altın Ordu'da şiddetlenen iç rekabet ve savaşlar sebebi ile birçok kabileler Orta Asya'ya yahut garba, Kırım'a ve Karadeniz şimalindeki steplere kaçmakta idi. Belli başlı kabile beyleri .... gelip Hacı Giray'a iltihak ettiler¹⁵ ki bu kabilelerden "Argın ve Kıpçak"¹⁶ kabilelerinin(uruğlarının) siyasi ve askeri nüfuza sahip Kazak kabileleri olduklarına şüphe yoktur¹⁷.

Kazak-Nogay Atlıları Kırım'da

Nogayların anavatanları esasen İdil ve Sir Derya nehirleri arasındaki bölgeydi. 1549 yılına ait kayda göre o zaman Edil'in Kırım tarafında Nogay mirzalarına tabi hiçbir uruk bulunmuyordu¹⁸. Zaten daha 1514'lü yıllarda Nogay Ordası uruğları ve tayfalarının bir bölümü Kazak hanlarıyla sultanlarının yönetimi altına girerek içerilere doğru göçmüştü¹⁹. Turgay ve Ural vilayetlerinde yaşayan «Kazak» kabileleri evvelce «Nogay» heyetine tabi olan kabilelerden ibaret olmakla birlikte 1801 yılında Kıçiyüz(Kişi Cüz) Kazak hanı Bükey'in idaresi altında buraya gelip yerleşen «Kazak» kabileleri de, evvelce yine buradan doğuya çekilmiş olan «Nogay» kabilelerinden ibaretti²⁰.

14 İNALCIK, Halil, *Kırım Hanlığı*, Türk Dünyası El Kitabı I, Ankara 1992, s.420.

15 Aynı eser, s.420.

16 İNALCIK, Halil, *Han ve Kabile Aristokrasisi:I. Sahib Giray Döneminde Kırım Hanlığı*, Emel Dergisi, S.135, İstanbul 1983, s.54.

17 MIÑJAN, Niğmet, *Qazaqtıñ Qısqaşa Tariyxı*, Almatı 1994, s.43,45.

18 TOGAN, Zeki Velidi, *Bugünkü Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi*, İstanbul 1981, s. 138.

19 *Qazaq SSR Tariyxı II*, Almatı 1983, s.270. {"BARTOLD, B. B., *Otcyot o Komandirofke v Turkestan*, s.143."dan naklen.}

20 Aynı eser. 38, 39.

Cuci'nin oğlu Moğol'un torunu olan Nogay Altın Ordu'nun Don(Ten) ile Dinepr (Özü) arasındaki bölgeleri idare eden tümen beyi idi. İlk defa Berke Han (1255-1266) devrinde karşılaştığımız Nogay, Mengü Temür (1266-1280) zamanında siyaset sahnesine çıktı. 1259'dan 1296 tarihine kadar Galiçya, 1261'den 1263 yıllarında da Kafkasya seferinde kazandığı üstün zaferle sivrilmiştir. Karadeniz'in doğu ve kuzeyinde yaşayan boyları Altın Ordu merkezinden ayıracak şekilde kendi hakimiyeti altında birleştirmiştir. Balkanlardaki Bulgar ve Bizans işlerine karışmıştır. İmparator Mikail Palıoloğ'u savaşta yenmiştir. Onun kızı Eufrozina ile evlenerek arkasını emniyete aldıktan sonra Rus knezleri üzerine de hakim olmuştur. Komşu yabancı devletlerin birçoklarınınca da Altın Ordu hükümdarı telakki edilip, elçiler ve hediyeler kabul etmiştir²¹.

Nogay'ın bu ateşli ve girişimci karakteri sayesinde Nogay atlıları batıda, özellikle de batının en gözde bölgelerinden olan Kırım'da hızlı yayılmışlardı. Lakin buna rağmen asıl yerleşim bölgeleri İdil'in doğu bölgeleriyle Batı Kazakistan'dı. Zira Nogay'dan sonra kurulan Nogay Hanlığı'na, XVI. asrın başlarında şimdiki Kazakistan'ın batı bölümleri Kazak, Başkurt ve Tura ülkeleri tamamiyle Mangıt-Nogaylara tabi oluyordu. XVI. asrın ortalarında bu hanlık bugünkü Kazakistan'ın merkezi kısmını teşkil eden Ulutav'dan başlayıp İdil'in batısına, Azak kıyısına kadar uzanan ellerin işlerine karıştılar²².

Aslında daha XIII. asırlarda Nogay Han ile başlayan Kırım macerası, Kazak-Nogaylar için 1552-1558 yıllarında başgösteren korkunç kıtlıkla hayati önem kazanmaya başladı. Bir Rus elçisi 1558'de Moskova'ya gönderdiği raporunda 'Nogaylar tamamiyle harap oldular, iflas ettiler. Başlarını nereye sokacaklarını bilmiyorlar. Buhara veyahut Kırım'dan hangisine geçeceklerini tayin edemiyorlardı. Fakat son günlerde Kırım tarafını ihtiyar ettiler'²³ demektedir.

²¹ BAVBEK, Osman, *Noğay Türkleri*, TK XXIV, S.275(Mart), Ankara 1986, s.160.

²² Aynı eser. s.161-162.

²³ TOGAN, Zeki Velidi, *Bugünkü Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi*, İstanbul 1981, s. 139. {"*Prodoljenye Drevnerossiyskoy Biblioteki*, XI, 19, 60."dan naklen.}

Nogayların içinde buldukları zor vaziyeti kullanmak isteyen Ruslar, Osmanlı ve Kırım Devleti'ne karşı tarih boyunca asla karşılarında duramadıkları²⁴ çadırda doğup at üstünde can veren bu halktan faydalanmaya kalkışmış ve red cevabı almışlardı. Bu tazyikten onlar yılmamış, Ruslara karşı ayaklanmış ve isyanlar çıkarmışlardır²⁵. Bütün bunlar yüzünden Rusların bir türlü yenemedikleri hınçları Kazak-Nogayların çoğunca entirikalar yoluyla oraya buraya itilmelerine ve anavatanlarından çıkarılıp sürülmelerine sebep olmuştu. Batı Kazakistan bozkırları onlardan alınmış ve hakları olmadığı halde Rus Kazaklarına verilmişti.

Türk tarihinde Sokollu'nun 'Kanal Projesi' adıyla anılan ve Don ile İdil nehirlerini birleştirecek bir kanalla Rus tehlikesini bertaraf etmeyi amaçlayan planı da bu devirlere rastlar. Neticede bu proje başarısız olmuştu. Tarih kitaplarında bu projenin başarısızlığıyla ilgili yüzlerce yoruma rastlanmakla birlikte, projeye o bölge Türklerinin mani olduğu tarzındaki bilgiler yalan olmakla kalmayıp insan mantığına da terstir. Aynı devirde Kazakistan'da Hak Nazar Han "Kazaklar ve Nogayların hanı"²⁶ namıyla hüküm sürüyordu ki Asya'dan Avrupa'ya kadar uzanan geniş bir bölgenin hümkümdarının da böyle köklü bir projenin engellenmesine izin vermeyeceği muhakkaktır.

Daha sonraları Kiçi Orda adıyla adlandırılan Nogay Ordası üzerinde Rus nüfuzu ancak XVIII. asırdan sonra başlamış, bunlar Kazaklar(Rus Kazakları) tarafından batıya göçmeye zorlanarak "Bucak Ordası", "Yedisan Ordası", "Canıbuyluk Ordası", "Yedikul", "Azak", "Kuban" gibi bölümlere ayrılmış ve Kırım Hanlığı'na tabi olmuşlardır²⁷.

²⁴ Asırlar boyu ormalarda yaşayıp 1040'lı yıllara kadar da yazılı bir dillerine bile rastlanamamış, savaşmayı bilmeyen Rus milleti, varlıklarını sürdürmek ve yok olmamak için harp uzmanı Türkleri, özellikle de Kazak Türklerini herşeyleriyle(giyim-kuşam, attan faydalanış, silah, savaş teknikleri ve yiyeceklerine kadar) taklit ederek savaşı birlikleri kurmuş ve bunlara "Kazak" adını vermişti. (O.D.)

²⁵ CAFEROĞLU, Ahmet, *Kafkasya Türkleri*, TK IV, S.38(Aralık), Ankara 1965, s.172-174.

²⁶ Qazaq SSR Tariyxı II, Almatı 1983, s.190. {"İVANOV, P. P., *Oçerki İstorii Karakalpakov*, Materyalı po İstorii Karakalpakov VII, Moskva; Leningrad 1935, s.30."dan naklen.}

²⁷ TEMİR, Ahmet, *Nogay Hanlığı*, Türk Dünyası El Kitabı I., Ankara 1992, s.435.

1558 yılındaki kayıtlara göre Kiçi Nogay (reisleri olan Kadı ile) Yakışi Saat Bey idaresinde 100.000 asker, Ulu Nogay reisi İsmail oğlu Urusbay ve kardeşi Ormembet idaresinde 100.000 asker olduğu kaydedildiğine göre açlık zamanında kırılanların yarısının Kırım tarafına geçtiği anlaşılıyor. O tarihe kadar İdil'in batısında Nogay mirzalarına bağlı hiçbir uruğ bulunmamaktadır²⁸.

Kazak Göçebelere Kırım Yönetiminde Söz Sahibi

X. asırdan beri süregelen Kıpçak ve XIII. asırda Nogay ile başlayan Kıpçak-Kazak²⁹ akın ve göçleri neticesinde Kırım bozkırları hem nüfus hem de askeri açıdan bu göçebelere yoğun rağbetine maruz kaldı.

Kuzey Kırım'daki bu halklar için Halil İnalçık: 'Kırım yarımadasının şimal bölgesindeki steplerde muhtelif devirlerde gelmiş yarı göçebe kabileler dolaşmakta idiler. Bunlar Kırım'daki askeri kuvvetleri teşkil etmekte olup, Kayalar-Altı denilen içtimai mevkiinde hak edilmiş damgalara göre hemen hemen belli başlı bütün Türk ve Moğol kabilelerini temsil etmekte idiler. Kıpçak sahası Karadeniz şimalinde Prut ırmağından Azak'a kadar bütün step bölgesini içine almakta idi. Kıpçak sahasında Nogaylar oturmakta idiler. Bunlar 1767'ye doğru, Baron de Tott geldiği zaman hala büyük kısmı itibariyle göçebe hayatını muhafaza etmekte idiler.³⁰' diyor.

Onlar, feodal bir uruğ aristokrasisine bağlı olarak idare edilen Kırım Hanlığı'nda İnalçık'ın da belirttiği gibi askeri kuvvetleri teşkil ettiler ve yıllarca Kırım askerini dünyanın en süratli ve çevik süvarileri olarak

²⁸ BAVBEK, Osman, *Noğay Türkleri*, TK XXIV, S.275(Mart), Ankara 1986, s.163.

²⁹ O devirde kendilerine Kazak demeseler de, daha önce de bahsettiğimiz gibi, adı geçen bu göçebe halklar günümüz Kazak ve Nogay Türklerini meydana getiren ve bazıları daha başka çağdaş Kıpçak boylarında da bulunmakla birlikte, Kazak Türklerinde yoğun şekilde ömrünü sürdüregelen Argın, Kıpçak, Nayman, Konrat, Kerey, Calayır, Mangit, Alcın ve bunun gibi pek çok uruğlardan teşekkül etmişlerdi. (O.D.)

³⁰ İNALCIK, Halil, *Kırım Hanlığı*, Türk Dünyası El Kitabı I, Ankara 1992, s.428.

Onlar, feodal bir uruğ aristokrasisine bağlı olarak idare edilen Kırım Hanlığı'nda İnalçık'ın da belirttiği gibi askeri kuvvetleri teşkil ettiler ve yıllarca Kırım askerini dünyanın en süratli ve çevik süvarileri olarak dünyaya tanıttılar. Osmanlı ordusunda da uzun yıllar boyu hizmet veren bu Asyalı Kazak atlıları özellikle Akıncı Birlikleri'nde düşmana korku saldılar.

Bu korkusuz cengaverler kendilerine Bahçesaray'da ve Yalı boyunda yaşayan yerli Kırım Tatarlarından her zaman ayrı bir yer veriyorlar, böylece hem hızlı ve sert yaşam şartlarını, bunun yanında kendilerine ait şiveyi unutmuyorlar neticede de kurdukları uruğ aristokrasisiyle Kırım yönetiminde etkin söz sahibi oluyorlardı. Bazen bu ayırım o kadar keskin oluyordu ki iş yerli halkın iaşesine mani olmaya kadar varıyordu. Bakın Gazi Giray Han, Lehistan kralına yollanan namede nasıl şikayet ediyor: «Kazaklar, Özü nehri boyundaki at ve sığır sürülerini sürüp götürüyorlar ve Tatarların bu sahadaki alışılmış yaz ve kış otlaklarını terketmelerine sebep oluyorlar.»³¹ Rus ilim adamı Radloff da, Kırgızca'ya yakın bir dil konuşan Kuzey Kırım'daki Nogayların kendilerini hala yabancı hissettiklerini ve onlardan önce geldikleri için diğer gruplara Kırım Tatarı dediklerini yazıyor.³²

Bu aristokrasiyi 'Dört Karaçi Beyi' tabir edilen, Argın, Kıpçak, Şırın ve Barın uruğları gibi büyük uruğların beyleri ellerinde tutuyordu. Bu uruğlar ve beyleri Kırım'da o kadar güçlüydüler ki kendi istedikleri han gönderilmezse, muhalif vaziyet alırlar, Kayalar-Altı denilen mevkide toplanarak, kendi seçtikleri han etrafında mücadeleye girişirler ve ekseriya yarımada şimalindeki steplere çıkarak Nogaylar ile birleşirlerdi³³.

³¹ İNALCIK, Halil, *Han ve Kabile Aristokrasisi:I. Sahip Giray Döneminde Kırım Hanlığı*, Emel Dergisi, S.135, İstanbul 1983, s.54. {Burada adı geçen Kazaklar Rus Kazakları olmasa gerek. Çünkü aynı kaynakta daha sonra şöyle deniyor: «Sahip Giray'ın devrinde ise Kırım Tatarlarının bu otlaklardaki en büyük tehlike Nogay tehdidi idi. Bir seferinde Baki ve Nogayların 40.000-50.000 atı sürüp götürmelerinden endişe edilmişti.» (O.D.)}

³² RADLOFF, W., Proben VII, Santpeterburg 1896, s.I-XVI.

³³ Aynı eser. s.429-430. {Bu bilgide, bu dört büyük uruğ ile Nogayların aslında birbirlerinden başka, apayrı unsurlar olduğu gibi yanlış bir düşünce akla gelebilir ise de, bu adlandırmanın bölgeye geliş tarihleriyle ilgili olduğu ve Yalı boyu ve Bahçesaray Kırım Tatarlarının eskiden beri bu halkların hepsini birden "Nogay" diye adlandırdığını unutmamak gerekmektedir. (O.D.)}

Kırgızlara çok benzerler ve Kırım'ın XIII. asır fatihleri nesillerindedir.³⁴ diyor. Özellikle 1512-1513 senelerinde önce Kırım'a, oradan da Dobruca'ya büyük göçler vaki olmuştu ki, işte bahsettiğimiz gibi Kırım hanlarının asıl güvendikleri (Argın ve Kıpçak gibi) kabileler bunlardı³⁵.

XX. asırda Kırım Kazakları

Akmesçit Üniversitesi Tarih Profesörü Osman Akçokraklı, 1925 yılı yazında bir heyet dahilinde Kırım'ın Çöl Bölgesi dediğimiz kuzey bölgelerinde yaptığı araştırma gezisinde edindiği izlenimleri topladığı kitabında³⁶, aradaki binlerce kilometreye rağmen Kazakistan ve Kırım arasındaki şaşkırtıcı bağlara dikkati çekiyor. Şimdi sözü ona bırakıyoruz:

“Kırım'da çöl (ova) taraf Tatar «Nogay» kartları ağzında şöyle bir rivayet var: Guya Cengiz Han, bütün Moğol kabilelerini bir idare altına aldığı zaman malları birbirinden ayrılmak üzere herbirine birer alamet «tavro, damga» vermiş imiş. Buna benzer bir rivayet de «Divayef» in «Turkestantiye Vedomosti» gazetesinde neşrolunan makalesinden naklen «Tercüman» gazetesinde «sene 1901, no. 20» dercedilmiş idi. Buna göre «Eski zamanlarda Türk ya ki Özbek az olup bir nam altında yaşamışlar. Lakin sonra artarak ve malları çoğaldığında bunları ayırabilmek için mallarına ocak ocak damga vurmağa ve ocaklara nam ve lakab vermeğe mecbur kalmışlardır. Bundan böyle Türk ocakları işbu isimlerle anılırlar: Ming (bin), Cüz (yüz), Kırk, On, On Cit, Calayır, Kongrat, Alçın, Argın, Kıpçak, Çakmak, Kırgız, Kazak .....»

Burada sayılan kabile adlarının pek çoğuna Kırım'da dahi tesadüf olunur. Kabile adlarının ve kullandıkları damgaların birbirine benzemesi

³⁴ GÖZAYDIN, Ethem Feyzi, Kırım Türklerinin Yerleşme ve Göçmeleri, İstanbul 1948, s.30.

³⁵ TOGAN, A. Zeki Velidi, Umumi Türk Tarihi'ne Giriş, İstanbul 1981, s.362,363.

³⁶ AKÇOKRAKLI, Osman, Kırım'da Tatar Tamgaları, Akmesçit 1925.

Kırım-Tatar Nogayları ile Asya Türkleri arasında ırki ve tarihi yakınlığı gösterir. Mesela Asya'daki Kiçi Orda Kırgız «Kazak» ocakları arasında hayvan malına vurulan damga «tavro» lar şöyledir:

Ocak	Damga	Ocak	Damga	Ocak	Damga
Kara Sek		Tabın		Hoca	
Kara Sakal		Telev		Orta Orda	
Kete		Alaşa			
Jagal Baylı		Altın		Argın	
Kerderi		Jappas		Kıpçak	

Bu damgaların her birini Kırım Nogay köylerinde görmek mümkündür.³⁷

Kuzey Kırımlıların kendilerini her zaman yerli Kırım Tatarlarından ayrı tuttuklarını daha önce de belirtmiştik.

Gerçekten de bu bölge insanları lehçesiyle olduğu kadar simaları, gelenekleri ve fizik yapıları ile de diğer iki bölge Türklerinden oldukça farklıdırlar. Bu Türklerde (Çın)³⁸ denilen, kızlar ile erkekler arasında

³⁷ AKÇOKRAKLI, Osman, *Kırım'da Tatar Tamgaları*, Emel Dergisi, S.135, İstanbul 1983, s.168-169.

³⁸ Aynı adet Kazak Türklerinde "aytı" adıyla hala canlı olarak yaşamaktadır. (O.D.)

manzum şekilde makamla söylenen diyaloglar vardır. Diğerlerinde bu adet yoktur. Onlarda mane vardır³⁹.

Türkiye Türkleri bunları asla ayırmayarak hepsine Tatar⁴⁰ yada Kırım Tatarı adını verseler de eski devirlerden beri Yalı boyu ve Bahçesaray Tatarları da bu bozkır Türklerini kendilerinden saymazlar ve genel olarak tümüne "Nogay" derler. Çünkü özellikle yaşam şartları açısından kendilerini farklı hissediyorlardı. Kırım Tatarları Kazaklar(Nogaylar) gibi çadırda değil, yerleşik köy ve şehirlerde yaşıyorlar, ayrıca kırmızı içmiyorlar, at eti yemiyorlardı.

Maalesef 1787-1788 Osmanlı-Rus savaşı Kırım Kazakları için zor günlerin başı oldu ve Bucak vilayetinden itibaren özellikle Dobruca'ya doğru göçler başladı⁴¹. Rusların bolşevik maskeyi giymeleriyle ise, İkinci Dünya Harbi başladıktan sonra 1941 ile 1944 yılları arasında⁴², Kırım'ın tamamı düşmanla(Almanlarla !) işbirliği yaptıkları gerekçesiyle öldürülmek ve hayvan vagonlarına yüklenerek sürgün edilmek suretiyle boşaltıldı. Kırım Türkleri yıllar boyu Sibiryaya ve Orta Asya topraklarında tuwğan cer⁴³ hasretiyle yaşadılar.

Günümüzde, her gün biraz daha Kırım Türkü Kırım'a dönmeye başlamıştır. Fakat bunların hemen hemen hiçbiri sürgün oldukları bölgelere yerleşmemektedir. Bu karışık yerleşim neticesinde Kırım Kazakları da diğer Türk kardeşleriyle karışmakta ve gün geçtikçe bitmektedirler. Dünya üzerinde Kırım Çöl Türkçesi'ni (çok az bir nüfus olsa da) yalnızca Romanya'daki Kuzey Kırımlılar konuşur olmuştur.

---

³⁹ ÜLKÜSAL, Müstecip; Dobruca'daki Kırım Türkleri'nde Atasözleri ve Deyimler, Ankara 1970, s.249.

⁴⁰ Bütün dünyada halk tabakasının değişik milletleri genel isimlerle adlandırdığı malumdur. Mesela; Türkiye Türklerince bütün zenciler Arap, bütün Kafkasyalılar Çerkes, Araplarca bütün Arap olmayanlar Acem olduğu gibi şark dünyasında da tüm çekik gözlü özellikle de Orta Asya halkları TATAR'dır. İşte bu sebepten dolayı Kırım Kazakları da yıllarca hususiyle Türkiye Türkleri tarafından yanlış olarak "Tatar" adıyla adlandırılmışlardır. (O.D.)

⁴¹ ÜLKÜSAL, Müstecip, Kırım Türk-Tatarları, İstanbul 1980, s.39,40.

⁴² DEVLET, Nadir, Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, Ek Cilt, İstanbul 1993, s.261.

⁴³ tuwğan cer: Ana vatan, doğulan yer.

DİL ÜZERİNE

Kazak, Nogay ve Kırım Çöl Türkçesi

'Bilindiği gibi, Kazak Türkleri, Doğu Türkçesinin kuzeybatı ve Kıpçak şubesini teşkil eden Kazak Türkçesini konuşurlar'³⁹ diyor Mehmet Saray. Bu kısa ve net açıklama Nogay ve Kırım Çöl Türkçesi için de aynen geçerli olmakla birlikte bu ağızlar hakkında birkaç ilim adamının birbirine yakın görüşleri mevcuttur.

Mesela, Müstecip Ülküsal bu Nogay ve Kırım Çöl ağızını karşılaştırırken, 'Bu iki Türk boyunun konuşması (lehçe ve ağzı) arasında fark yok gibidir. Nogay Türklerinin lehçeleri aslına daha sadık kalmış gibidir. Bunlar, bugün Kazakistan'da yaşayan ataları gibi, (ş) sesini çoğunlukla (s) olarak kullanırlar. Tatar Türkleri⁴⁰ ise tersine (ş) sesini pek bol kullanırlar. Nogay Türkleri (baş) yerine (bas), (taş) yerine (tas) derler. Tatar Türkleri (karnım aç) yerine (karnım aş) derler'⁴¹ şeklinde bir açıklama yaparken, Baskakov Nogay Türkçesi'nin 'Kıpçak grubuna dahil olduğunu ve bu grupta Kazak ve Karakalpak Türkçeleriyle birlikte Kıpçak-Nogay grubunu oluşturduğunu'⁴² belirtmektedir. Prof. Dr. Ahmet Caferoğlu da bu görüşe aynen katılarak

³⁹ SARAY, Mehmet, Kazak Türkleri Tarihi, İstanbul 1993, s.107.

⁴⁰ Kuzey Kırım Türkleri kast edilmektedir. (O.D.)

⁴¹ ÜLKÜSAL, Müstecip; Dobruca'daki Kırım Türkleri'nde Atasözleri ve Deyimler, Ankara 1970, s.8.

⁴² BASKAKOV, N.A., Nogaysko-Russkiy Slovar', Moskva 1963, s.32.

Nogay Türkçesi'nin 'Karakalpak ve Kazak Türkçesi ile birlikte, yeni bir grup teşkil ettiğini⁴³' anlatır.

Tam 21 yıl, tek amacı Türk halklarını birbirlerinden ve ortak milli değerlerinden ayırmak olan Kazak Sovyet Ansiklopedisi'nin ilmi kontrol, tarih, arkeoloji ve etnografya konularında yazı işleri müdürlüğünü yapmış olan Bayuzaq Qojobekuli bile 'Nogaylar XIX. asırda Orta Asya ile Kazakistan'a yerleşen halkların arasındaydı. Bunların halk türkülerinde, dilinde benzerlik bol'⁴⁴ demekle bir gerçeği ikrar ediyordu.

Çarlık döneminde Nikolay İlminski, Türk lehçeleri arasındaki farklılıkları çoğaltmak ve onları ayrı birer dil gibi geliştirmek ve böylece Türkler arasındaki dil birliğine mani olmaya çalışmıştı⁴⁵. O bu amacına Sovyet dönemindeki planlı çalışmalarla büyük ölçüde ulaşmış oldu. İcad edilen "TÜRKİ" kelimesi, kabullendirilmeye çalışılan "Kazak Milleti, Özbek Milleti v.b." tabirleri, özellikle Lenin devrinde kuvvetlenen şiveler arası farkları büyütme yönelik ağız çalışmaları ve Türk şivelerinden Arapça ve Farsça oldukları iddiasıyla işlek ortak kelimelerin ihrac edilmesi neticesinde bir asra bile ulaşmayan bir zamanda şiveler yeni şiveler doğurdu ve mevcutları arasındaki farklar mümkün olduğunca büyütüldü.

Birkaç Değerlendirme

Türkçe'nin bu üç kolu özellikle son asırlarda kasıtlı ve tabii sebepler neticesinde birbirinden ayrılmaya başlamıştır. Mesela günümüzde Kazak Türkçesi'ni yaşlılar ve gençler farklı şekillerde konuşmaktadır. Diğer Türkçelerle ortak özellikler taşıyan ses ve gramer kullanımları devlet dil mantığında "yanlış", gençlerin ağızında ise "ihtiyarların konuşması" şeklinde değerlendiriliyor. Böylece nesiller arasında, daha da kötüsü şiveler arasındaki fark gün geçtikçe büyümektedir.

⁴³ CAFEROĞLU, Ahmet, *Kafkasya Türkleri*, TK IV, S.38(Aralık), Ankara 1965, s.172-174.

⁴⁴ ALBANIY, Bayuzaq Qojobekuli, *Tarıxyq Tanım*, Almatı 1994, s.218.

⁴⁵ SARAY, Mehmet, *Kazak Türkleri Tarihi*, İstanbul 1993, s.107.

Mesela, Kazak Türkçesi'nde umumi ş>s değişimine tabi olmayan eşek(eşek) ve mışıq(kedi) gibi halkın her zaman ş sesiyle kullandığı kelimelerin aslında esek ve mısıq şekillerinde olduğunu inandırmaya çalışan bir dilcilik mantığı vardır. Kazaklar evlerinde ş sesiyle kullandıkları bu gibi kelimeleri edebi ve resmi şekilde, yani düzgün kullanmak istediklerinde s'leştirmeleri gerektiğine inanırlar.

Bir başka örnek de, edebi Kazak Türkçesi'nde kalın şekilleri bulunmayan "-men, -ben, -pen" instrumental ekleri hakkında verilebilir. Instrumental ekini, 60 yaşın üzerindeki Kazak Türkleri, aynı Nogay ve Kırım Çöl Türkçesi'nde olduğu gibi, kalın sıradaki kelimelerden sonra "-man, -ban, -pan" şekillerindeki kalın vokalli ekler olarak kullanmaktadır. Mesela, edebi Kazakça'da "su ile>suyla" kelimesi "suwmen" şeklinde, büyük vokal uyumuna aykırı olarak yapılmasına rağmen, Kırım Çöl ve Nogay Türkçeleriyle Kazak halk konuşmasında "suwman" şeklindedir.

Buna benzer hadiseler Nogay Türkçesi için vuku bulmuştur. Rus yoldaşlar, Kıpçak Türkçesi'nin temel ses hadiselerinden biri olan kelime başındaki y>c>j değişiminin Nogay şivesinde bulunmadığı düşüncesini yerleştirebilmek üzere, Nogaylara kelime başında c ve j'nin asla olmadığı bir edebi dil oluşturmuşlardır. Öyle ki, Arapça, Farsça gibi yabancı dillerde geçmiş "can" ve "cennet" benzeri kelimeler bile "yan"(s.47,52,65,81,132) ve "yennet"(s.136) şekilleriyle kabul ettirilmiştir. Nogay Türkçesi'nde kelime başında y>c>j değişiminin mevcut olduğuna emin olmak için Baskakov'un 1940 yılında Leningrad'da yayınladığı "Nogayskiy Yazık i Ego Dialektı(Nogay Dili ve Diyalektleri)" adlı eseri biraz gözden geçirmek yeterli olacaktır.

Kırım Çöl Türkçesi'deki farklılaşmalar ise daha çok Türkiye'ye olan coğrafi ve siyasi yakınlıktan dolayı meydana gelmiştir. Asırlarca Osmanlı Devleti'nin bir kolonisi durumunda var olan Kırım Hanlığı'nın tebası olarak yaşayan kuzey Kırım Kazakları, kendilerinin edebi Kırım Türkçesi'ne yaptıkları etkinin yanında, Batı Türkçesi'nin bir o kadar tesiri altında kalmışlardır. Günümüzde çok az insan tarafından konuşulan bu ağız, Türkiye Türkçesi'nin özellikle kelime kadrosundan oldukça etkilenmiştir. Bunda bu halkın yüzyıllar boyu Kazakistan coğrafyasından binlerce kilometre uzakta, tüm bağlantılarının kopuk şekilde kalması da büyük bir etken olmuştur.

Sayısı bugün pek az olan ve tamamı Kırım dışında, Romanya, Türkiye ve Orta Asya ülkelerinde yaşamakta olan Kuzey Kırımlılar, kendi şivelerine ait pek çok kelimenin manasını bilmemekte, böylece bilmedikleri bu kelimelerin yerine Kazakça telaffuz ve gramer kurallarına uygun olarak Türkiye Türkçesi'ndeki kelimeleri kullanmaktadırlar. Buna en açık bir şekilde şahit olabilmek içinse, Nedret ve Enver Mahmut'un Romanya'da hazırladıkları "Bozcigit"⁵¹ ve "Ayuw Qulaq Batır"⁵² adlı halk derlemeleri kitaplarını incelemek gerekecektir. Burada Kazakça ve Türkiye Türkçesi özelliklerini, bilhassa mensur ve manzum parçaları kıyaslayarak tesbit etmek mümkün.

Üç Ayrı Şive Değil Bir Şivenin Üç Ağızı

Yalnızca Türkiye'de değil tüm dünyada lehçe, şive ve ağız terimlerinin tanımlarında sürekli şekilde farklılıklar ve görüş ayrılıkları olagelmıştır. Bu sebepten dolayı biz şimdi çeşitli alimlerin bu terimler hakkındaki görüşlerini sıralayacak değiliz. Hatta alimlerimizin bu kavramlara kendilerince hangi adları verdikleri de bizi çok fazla ilgilendirmiyor.

Biz çalışmamızla Kazak, Nogay ve Kuzey Kırım Türkleri'nin aynı boya mensup topluluklar olmalarının yanında, dillerinin de aynı şivenin birer kolu olduğu gerçeğini Türkiye'de kabul görmüş "Anadolu Ağızları" mantığıyla bağlantılar kurarak isbatlamaya çalışacağız. Çünkü biz biliyoruz ki bu toplulukların dilleri arasındaki farklılıklar, Türkiye'de konuşulmakta olan ağızların kendi aralarında ve edebi dille aralarında bulunan farklılıklardan daha büyük değildir. Böylece bu kıyas bizim "ağız" teriminin tarifini yapmamıza bile hacet bırakmayacaktır.

Bu üç topluluğunun aynı şiveyi konuşuyor olduğu tezine çeşitli itirazların geleceği ise muhakkaktır. Bu kısa kıyaslamanın neticesinde

⁵¹ MAHMUT, Nedret; MAHMUT, Enver, Bozcigit, Bucureşti 1988, 261 s.

⁵² MAHMUT, Nedret; MAHMUT, Enver, Ayuw Qulaq Batır, Bucureşti 1991, 252 s.

muteriz şahıs ya itirazından vaz geçecek yada Anadolu'da konuşulan ağızları da birbirinden ayrı diller olarak hesaplamaya razı olacaktır.

Muhtemel İtirazlar ve Cevapları

Kelime Başında y>c>j Değişimi:

Düşüncemize göre akla gelebilecek ilk itiraz, kelime başındaki y sesinin Kazak Türkçesi'nde tamamıyla j'ye yahut c'ye dönüşmüş olması, bu değişimin Kırım Çöl Türkçesi'nde kısmi karakter arz eden vaziyeti ve netice olarak da Nogay Türkçesi'nde böyle bir değişimin söz konusu olmaması olacaktır.

Kazak Türkçesi'ndeki j'leşmenin kurallı halinin yanında, Kırım Çöl Türkçesi'nde "yaqşı, yañılış, yañıl-, yasa-" gibi kelimeler hep y'li olmasına rağmen, "col, cer, caman, coq, cür-, cat-, caq-, caz-, cuwır-" gibi kelimeler ise daima c'lidir. Nogay Türkçesi'nde ise yabancı dillerden geçmiş olan "cennet, can, cömert" kelimeleri bile "yennet, yan ve yumart" şekillerindedir.

Aşağıdaki örnek atasözünde de görüldüğü gibi "yanıl-" fiili Kazak Türkçesi'nde "jañıl-" şeklinde olmasına rağmen, Nogay ve Kırım varyantlarında "yañıl-" şekillerinde tesbit edilmiştir. Bunun yanında "jaq" (*yanak*) kelimesinin ise Kırım Çöl Türkçesi'nde de c'li olduğu görünüyor:

Kzk. Jañılmas jaq bolmas,
Sürinbes tuyaq bolmas.

MA 11

*Yanılmaz yanak(çene) olmaz,
Sürçmez toynak⁵³ olmaz.*

Ngy. At sürinmes bolar ma,
Ädem yañılmas bolar ma.
İÇ15

*At sürçmez olur mu,
İnsan yanılmaz olur mu.*

Krm. Sürinmegen tuyaq,

Sürçmeyen tuyak,

⁵³ toynak(tuyaq): Büyük ve küçükbaş hayvanların ayak tırnağı.

Yañılmağan caq bolmaz.
MÜ84

Yanılmayan yanak(çene) olmaz.

Şimdi bütün bunların yanında Türkiyemize bir dönelim ve Türkiye'nin Karadeniz ağızlarından bir örneği gözler önüne serelim:

Cörmedüm Hemşin kibi,
Cezdim bitun diyarı.⁴⁹

*Görmedim Hemşin gibi,
Gezdim bütün diyarı.*

Bu örnekte Türkiye Türkçesi'ndeki "gör- ve gez-" fiillerinin başlarındaki g'lerin yerlerini c'ye nasıl bıraktığını görmekteyiz. Ayrıca aynı örnekteki "gibi" kelimesinde g yerine k'nin tercih edilmesi de edebi dile karşı olan başka bir aykırılık.

Aynı ağızdan alınmış olan

Paḡdi ki ol ağaca pır yılan çığayur.⁵⁰ *Baktı ki o ağaca bir yılan çıkıyor.*

örneğinde de "bir" ve "bak-" kelimelerinin başındaki b'lerin p'ye dönüştüğünü görmekteyiz.

Aşağıdaki Niğde, Kırşehir, Kütahya ve Diyarbakır ağızlarına ait örneklerde ise edebi Türkiye Türkçesi'nde k ve ḡ konsonantlarıyla başlayan "ḡalkḡ-, ḡişi, ḡavak" kelimelerinin "gah-, gişi, gavak" şekillerinde g ve ḡ konsonantlarıyla, ayrıca t ile başlayan "tut-" fiilinin "dut-" şeklinde tesbit edildiği görülmektedir. Kütahya yöresinin örneğinde ise "in-" fiilinin "en-" şeklinde i>e değişimine maruz kalmış vokallere sahip olarak kullanılması dikkat çekicidir:

1) İkisi billikde ḡahmışlar
möhtüye varmışlar.⁵¹

*İkisi birlikte kalkmışlar
müftüye gitmişler.*

⁴⁹ CAFEROĞLU, Ahmet, Kuzeydoğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar, Ankara 1994, s.271.

⁵⁰ Aynı eser. s.251.

⁵¹ CAFEROĞLU, Ahmet, Orta Anadolu Ağızlarından Derlemeler, Ankara 1995, s.20.

- 2) gavaqdan enemedim.⁵² *kavaktan inemedim.*
- 3) Āya demiş: beni çitci çutañ-mı.⁵³ *Ağaya demiş: beni çiftçi tutar
mısın?*
- 4) İki gişi edemidi bitireydi.⁵⁴ *İki kişi adam olsaydı (da)
bitirseydi.*

Demek ki bir şivenin kelime başı seslerinde farklılıklara rastlanması, farklılıkları arz eden ağızların bu hususiyetlerinden dolayı ağız farklılığından başka bir ayırımla nitelendirilmesi söz konusu değildir.

Böylece tezimizle ilgili akıllara düşebilecek ilk şüphe izale oldu diye düşünüyoruz.

ç>ş ve ş>s Değişimleri:

Üç ağızda da Umumi Türk Dili'ndeki ç konsonantlarının ş'ye dönüştüğü görülmektedir. Yani bu konuda bir birliktelik söz konusu. Bundan başka Kazak ve Nogay Türkçesi'nde Umumi Türkçe'deki ş sesinin yerini s sesine terk etmesinin yanında, Kırım Çöl Türkçesi'nde böyle bir değişimin olmaması, yani asli ş'lerin birkaç kelime dışında yine ş olarak kalması da muhtemelen bunun Kırım Çöl Türkçesi'ni diğer iki Kazak ağızının yanında üçüncü bir ağız olmadan daha uzağa götüreceği bir ayırıcı özellik olduğu düşüncesini kuvvetlendirecek ve itirazlara sebebiyet verecektir.

Aşağıdaki örnekte de görüldüğü gibi, "küş" (*güç*) kelimesindeki ç sesi yerini üç varyantta da ş'ye bırakmış, fakat baş kelimesi Kazak ve Nogay Türkçeleri'nde bas olurken Kırım Çöl ağızında orijinali gibi kalmıştır:

*Kzk. Başta mıy joq bolsa,
Eki ayaqqa küş tüser.*

MA 106

*Başta beyin olmasa,
İki ayağa güç gelir.*

52 GÜLENSOY, Tuncer, Kütahya ve Yöresi Ağızları, Ankara 1988, s.201.

53 CAFEROĞLU, Ahmet, Orta Anadolu Ağızlarından Derlemeler, Ankara 1995, s.99.

54 MÜNİR, Erten, Diyarbakır Ağızı, Ankara 1994, s.119.

Ngy. Başta akıl bolmasa,
Eki ayaqqa küş keler.
NB 57

*Başta akıl olmasa,
İki ayağa güç gelir.*

Krm. Başta akıl bolmasa,
Eki ayaqqa küş kelir.
WZ 29

*Başta akıl olmasa,
İki ayağa güç gelir.*

Şimdi ise, daha önce verdiğimiz kelime başı konsonantlarındaki değişiklikler konusundaki Türkiye Türkçesi ağızlarına ait örneklerden sonra, kelime içinde meydana gelmiş farklılıkları gösterir birkaç örneği aşağıya aldık. Bu örneklerdeki edebi Türkiye Türkçesi'ne aykırı k>h ve ç>ş değişimleri bile bu ağızların ağız olma hususiyetini değiştirmemiş.

1) bizden başga kimsemiz yoh. ⁶⁰	<i>bizden başka kimsemiz yok.</i>
2) Geldih Halebi geştih. ⁶¹	<i>Geldik Halebi geçtik.</i>
3) üç yeri bir arada bitirdih işte. ⁶²	<i>üç yeri bir arada bitirdik işte.</i>

Konsonant Uyumu Meselesi:

Bir başka itiraz da konsonant uyumlarına yönelik olacaktır diye düşünüyoruz. Çünkü özellikle Kazak Türkçesi'nde diğer Türk şivelerinden çok daha ileri seviyede bir konsonant uyumu mevcuttur.

Bilindiği gibi Türk şivelerinin çoğunda sedasız konsonantlar kadrosunda karşılıkları bulunan b, c, d, g ve g konsonantlarının herhangi bir sedasız konsonantla yanyana gelememesine, gelme durumunda ise bu seslerin p, ç, t, k ve k konsonantlarına dönüşmeleri mantığına dayalı bir konsonant uyumu vardır. Kısacası zikri geçen b, c, d, g ve g konsonantları hiçbir sedasız konsonantla yanyana gelemez.

⁶⁰ CAFEROĞLU, Ahmet, Orta Anadolu Ağızlarından Derlemeler, Ankara 1995, s.20.

⁶¹ MÜNİR, Erten, Diyarbakır Ağızı, Ankara 1994, s.111.

⁶² Aynı eser. s.109.

Kazak şivesinde ise konsonant uyumuna bağlı b>p, c>ç⁵⁸, d>t, g>k ve ğ>ğ değişimleri aynen var olmakla birlikte l>d>t, n>d>t ve m>b>p değişimleri de söz konusudur. Nogay Türkçesi'nde l>d>t değişimi mevcut değildir⁵⁹. Kırım Çöl ağzında ise l>d>t, n>d>t ve m>b>p değişimlerinin üçü de yoktur.

Aşağıdaki örnekle, Kazak ve Nogay Türkçeleri'nde -nı akkuzatif ekinin n>d>t değişimine bağlı olarak -dı şekline, -mes(-mez) olumsuz geniş zaman ekinin ise m>b>p değişimi uyarınca -pes şekline dönüştüğünü, fakat Kırım varyantının bu iki kurala göre de hareket etmediğini ilgili yerlerin altlarını çizerek gösterdik:

<i>Kzk.</i> <u>Qımızdı</u> kim iş <u>pes</u> ,	<i>Kırmızı</i> kim iç <u>mez</u> ,
<u>Qızdı</u> kim ayt <u>tırmas</u> .	<i>Kızı</i> kim istet <u>mez</u> .
Ör70	
<i>Ngy.</i> <u>Qızdı</u> kim ayt <u>tırmas</u> ,	<i>Kızı</i> kim istet <u>mez</u> ,
<u>Qımızdı</u> kim iş <u>pes</u> .	<i>Kırmızı</i> kim iç <u>mez</u> .
İÇ24	
<i>Krm.</i> <u>Qızdı</u> kim ayt <u>tırmas</u> ,	<i>Kızı</i> kim istet <u>mez</u> ,
<u>Qımızdı</u> kim iş <u>mez</u> .	<i>Kırmızı</i> kim iç <u>mez</u> .
MÜ64	

Şimdiki örnek ise, iş(is) ve tiş(tis) kelimelerine -le isimden fiil yapma eki getirilerek yapılmış işle-(isle-, iste-) ve tişle-(tisle-, tiste-) fiillerinde, bu -le yapım ekinin Kazak Türkçesi'nde l>d>t uyumuna göre -te şeklini

⁵⁸ "ç" sesinin bulunmadığı Kazakistan Kazakçası için bu değişim söz konusu değildir. (O.D.)

⁵⁹ Daha da ileri giderek Nogay Türkçesi'nde n>d>t değişiminin de olmadığını söyleyebiliriz. Çünkü, Nogay Türkçesi'nde, Kırım Çöl Türkçesi'nde -nı, -ni şekillerinde olan akkuzatif eklerinin -dı, -di, -tı, -ti şekillerinde, -nıñ, -niñ şekillerindeki genitif eklerinin de -dıñ, -diñ, -tıñ, -tiñ şekillerinde mevcut olduğunu biliyoruz. Bu eklerin n konsonantıyla başlayan şekillerine ise yalnızca n, ñ, m sesleriyle biten kelimelerden sonra rastlayabiliyoruz. Bize göre akkuzatif ve genitif eklerinin d ve t sesleri arasındaki münasebet ise Türk şivelerinin hemen hemen hepsinde geçerli olan d>t değişiminden başka bir şey değildir. (O.D.)

almış olduğunu, lakin diğer iki varyantta bu kurala uyulmadığı görülmektedir:

Kzk. İstemegen tistemeydi.
Zİ 1151

İşlemeyen dişlemez

Ngy. Ax demegen öx demes,
İşlemegen tislemes.
NB 54

*Ah demeyen öh demez,
İşlemeyen dişlemez.*

Krm. İşlemegen tişlemez.
AN 284

İşlemeyen dişlemez.

Bu farklılığın, bu üç ağız arasındaki mevcut farkı birbirine ağız olmaktan daha uzakta gösterecek bir başka itiraz noktası teşkil edeceği zannındayız. Bu itirazı izale etmek üzere aşağıya aldığımız Anadolu ağızları örneklerinde Türk Dünyası'nın hemen hemen genelinde cari olan konsonant uyumlarının nasıl ihlal edildiğini yine altı çizili olarak görmek mümkündür:

1) Āya demiş: beni çitci dutañ-mı?⁶⁰

*Ağaya demiş: beni çiftçi tutar
mısm?*

2) Anam da bāa yolu gosdertdi.⁶¹

Anam da bana yolu gösterdi.

3) beni bubamdan işde.⁶²

beni babamdan iste.

4) ğavakdan enemedim.⁶³

kavaktan inemedim.

5) sōra esgere gitdim, ısdambola vardık.⁶⁴

*sonra askere gittim, İstanbul'a
vardık(gittik).*

6) adam işe gitcek sahat dōrtde.⁶⁵

adam işe gidecek saat dōrtte.

60 CAFEROĞLU, Ahmet, Orta Anadolu Ağızlarından Derlemeler, Ankara 1995, s.99.

61 Aynı eser. s.107.

62 GÜLENSOY, Tuncer, Kütahya ve Yöresi Ağızları, Ankara 1988, s.200.

63 Aynı eser. s.201.

64 Aynı eser. s.208.

65 Aynı eser. s.228.

7) Pakdi ki ol ağaca pir yılan çiğayur.⁶⁶ *Baktı ki o ağaca bir yılan çıkıyor.*

Netice

Neticede bu örnekler aynı şivenin ağızları arasında bu gibi farklılıklar olabileceğini isbathıyor sanıyoruz. Şimdiye kadar Türkiye Türkçesi'nin ağızlarından verdiğimiz örneklere dikkat edilecek olursa, örnek metinlerin hemen hemen hepsinde edebi Türkiye Türkçesi'nde mevcut, büyük ve küçük vokal uyumlarının bile var olmadığı, yapım ve çekim eklerinin bazılarının kısmen, bazılarının ise tamamiyle farklı şekillerde bulunduğunu açıkça görülmektedir. Kazak, Nogay ve Kırım Çöl Türkçeleri arasında asla bu kadar büyük farklar yoktur.

Bütün bunlardan sonra diyebiliriz ki; ya şimdiye kadar Türkiye Türkçesi'nin ağızları diye bildiğimiz İstanbul, Trabzon, Diyarbakır, Kırşehir, Denizli, Afyon, Kars, Sivas, Kırklareli, Erzurum ve bunun gibi bölgelerin dillerinin hepsine bundan sonra ayrı ayrı şive adları takmak⁶⁷, ya da tezimize konu olan Türkçemizin bu üç kolunun da aralarında ancak ağız farklılıkları bulunan aynı şivenin unsurları olduğunu kabul etmek gerekmektedir.

---

⁶⁶ CAFEROĞLU, Ahmet, Kuzeydoğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar, Ankara 1994, s.251.

⁶⁷ Hatta Rusların Türk Dünyası'nda yaptıkları gibi hepsine ayrı ayrı diller demek. (O.D.)

KAZAK, NOGAY ve KIRIM ÇÖL TÜRKÇESİ'NDE ORTAK OLAN ATASÖZLERİ

1. <i>Kzk.</i> Adam alası işinde, Mal alası sırtında. MA 11	<i>İnsanın</i> alacası içinde, <i>Hayvanın</i> alacası dışında.
<i>Ngy.</i> Aywan alası tısında, Ädem alası işinde. İÇ17	<i>Hayvanın</i> alacası dışında, <i>İnsanın</i> alacası içinde.
<i>Krm.</i> İnsannıñ alacası işinde, Aywannıñ alacası tısında. AN281	<i>İnsanın</i> alacası içinde, <i>Hayvanın</i> alacası dışında.
2. <i>Kzk.</i> Adam körki şübere, Ağaş körki yapıraç. ÖR30	<i>İnsanın</i> güzelliği kumaş, <i>Ağacın</i> güzelliği yaprak.
<i>Ngy.</i> Ädem körki opıraç, Ağaş körki yapıraç. İÇ21	<i>İnsanın</i> güzelliği giyim, <i>Ağaç</i> güzelliği yaprak.
<i>Krm.</i> Terek yaprağımın güzeldir. AN315	<i>Ağaç</i> yaprağıyla güzeldir.
3. <i>Kzk.</i> Adam söyleskenşe, Jılqı kisneskenşe. ÖR30	<i>İnsan</i> konuşana kadar, <i>At</i> kişneşene kadar.
<i>Ngy.</i> Ädem söylesip,	<i>İnsan</i> konuşup,

Yılgı kisnesip tanışar.

İÇ21

Krm. Atlar kişneşip tanışır,
İnsanlar söyleşip.

RF110

At kişneşip tanışır.

*Atlar kişneşip tanışır,
İnsanlar konuşup.*

4.*Kzk.* Adaşqannıñ ayıbı joq,
Qaytıp üyin tapqan soñ.

MH237

Ngy. Adaşqanğa ayıp yoq,
Qaytıp üyin tapqan soñ.

İÇ12

Krm. Adaşqannıñ ayıbı coq,
Qaytıp ev⁶⁸in tapqan soñ.

RF182

*Yolunu kaybedenin ayıbı yok,
Dönüp evini bulduktan sonra.*

*Yolunu kaybedene ayıp yok,
Dönüp evini bulduktan sonra.*

*Yolunu kaybedenin ayıbı yok,
Dönüp evini bulduktan sonra.*

5.*Kzk.* Aqıl jasta emes, basta.

Zİ26

Ngy. Aqıl yasta tuwıl, basta.

İÇ13

Krm. Aqıl caşta tuwıl, baştadır.

MÜ16

Akıl yaşta değil, baştadır.

Akıl yaşta değil, baştadır.

Akıl yaşta değil, baştadır.

6.*Kzk.* Aqsaq alsañ saw tuwar.

Öİ* 277

Ngy. Soqırdı alsañ saw tuwar.

İÇ27

Krm. Soqırnı alsañ saw tuwar,
Tentekni alsañ soy quwar.

MÜ83

Aksak alsan sağlıklı doğurur.

Körü alsan sağlıklı doğurur.

*Körü alsan sağlıklı doğurur,
Serseriye alsan soyuna çeker.*

7.*Kzk.* Alasığa altaw az,

Alacak olana altı az,

⁶⁸ Bu kelime Kırım Çöl Türkçesi'nde her zaman "üy" şeklinde olmasına rağmen, bu atasözünde Türkiye Türkçesi'nin tesiriyle "ev" şeklinde tesbit edilmiştir. Kelimedeki bu değişiklik ileri seviyedeki bir etkileşimle ilgili olduğu için kelimeye dokunmadık. (O.D.)

Beresige besew köp.
ÖR25

Ngy. Alağanğa altaw az,
Beremenge besew köp.
İÇ13

Krm. Bergenge beş köp,
Alğanğa altı az.
AN253

Verecek olana beş çok.

Alana altı az,
Verene beş çok.

Verene beş çok,
Alana altı az.

8.Kzk. a) Aldıñğı arbanıñ döngelegi
Qaydan jürse
Soñğı arbanıñ döngelegi de
Sodan jürer.
MH 239

b) Aldıñğı arba qaydan jürse,
Soñğı arba sonan jürer.
ÖF41

Ngy. a) Aldı teğerşik qaydan köşe,
Soñğısı da sonan köşer.
İÇ13

b) Aldıñğı arba qaydan yürse,
Soñğı arba da sonnan yürer.
İÇ13

Krm. Arabanıñ ald teğerşigi
Qayerden cürse
Ard teğerşigi de
Oyerdan cürer.
MÜ19

Öndeki arabanın tekerleği
Nereden yürürse
Sondaki arabanın tekerleği de
Oradan yürür.

Öndeki araba nereden yürürse,
Sondaki araba oradan yürür.

Öndeki tekerlek nereden göçerse,
Sonuncusu da oradan göçer.

Öndeki araba nereden yürürse,
Sondaki araba da oradan yürür.

Arabanın ön tekerleği
Nereden yürürse
Arka tekerleği de
Oradan yürür.

9.Kzk. Alma ağaştan uzaq ketpeydi.
Zİ 162

Ngy. Alma tereginnen alıs tüspes.
İÇ13

Krm. a) Elma tereginden iraq tüşmez.
AN267

b) Armut ağaşından yıraq tüşmez.

Elma ağaştan uzaq gitmez.

Elma ağacından uzaq düşmez.

Elma ağacından uzaq düşmez.

Armut ağacından uzaq düşmez.

VD27

10. *Kzk.* Ananın köñli balada,
Balanın köñli dalada.
Zi 162
- Ngy.* Ananın köñili balada,
Balanın köñili dalada.
İÇ14
- Krm.* Ananın aklı balada,
Balanın aklı awada.
AN238
- Kzk.* Ananın gönlü çocukta,
Çocuğun gönlü dışarıda.
- Ngy.* Ananın gönlü çocukta,
Çocuğun gönlü dışarıda.
- Krm.* Ananın akli çocukta,
Çocuğun akli havada.
11. *Kzk.* Añdamay söylegen,
Awırmay öler.
ÖT42
- Ngy.* Añlamay söylegen,
Awırmay öler.
İÇ14
- Krm.* Abaylamay söylegen,
Awırmay öler.
RF13
- Dkkat etmeden konuşan,
Hastalanmadan ölür.*
- Dkkat etmeden konuşan,
Hastalanmadan ölür.*
- Dkkat etmeden konuşan,
Hastalanmadan ölür.*
12. *Kzk.* Ariq atqa qamşı jaw.
Jırtıq üyge tamşı jaw.
MA 49
- Ngy.* Ariğan atqa qamşısı awır.
İÇ14
- Krm.* Ariq atqa quyruğı awır.
AN241
- Zayıf ata kamçı düşman.
Yırtık(delik) eve damla düşman.*
- Zayıflayan ata kamşısı ağır.*
- Zayıf ata kuyruğı ağır.*
13. *Kzk.* Ariq maldı asırasañ,
Awzı murnıñdı may eter.
Jaman adamdı asırasañ,
Awzı murnıñdı qan eter.
ÖT78
- Zayıf hayvanı beslesen,
Ağzını burnunu yağ eder.
Kötü insanı beslesen,
Ağzını burnunu kan eder.*

Ngy. Arıq toqtı saqlasañ,
Awızıñ burnıñ may bolar.
NB 355

Krm. Öksiz qozi asrasañ,
Awzıñ murnıñ may eter.
Öksiz bala asrasañ,
Awzıñ murnıñ qan eter.
AN302

14. *Kzk.* Arzannıñ qazanı qaynamas,
Qaynasa da sorpası tatımas.
MH240

Ngy. Baası uşsızdıñ sorbası tatımas.
İÇ17

Krm. Ucız etniñ sorpası tatımaz.
AN319

15. *Kzk.* Aşıq oynağan azar,
Dop oynağan tozar,
Bärinen de qoy bağıp
Qozi ösirgen ozar.
Ö* 155

Ngy. Aşıq oynağan azar,
Top oynağan tozar.
Qoy bağıp quyırq aşağan
Bärinen de ozar.
İÇ14

Krm. Aşıq oynağan azar,
Top oynağan tozar.
Oq conğan
Alayın ozar.
MÜ22

16. *Kzk.* Aşqa qazan astırma,

*Zayıf toklu*⁶⁹ beslesen,
Ağzın burnun yağ olur.

*Öksiz kuzu beslesen,
Ağzını burnunu yağ eder.
Öksüz çocuk beslesen,
Ağzını burnunu kan eder.*

*Ucuzun kazanı kaynamaz,
Kaynasa da et suyu tat vermez*

Fiyatı ucuzun suyu tat vermez

Ucuz etin suyu tat vermez

*Aşıq oynayan zayıflar,
Top oynayan yıpranır,
Hepsini de koyun besleyip
Kuzu yetiştiren geçer.*

*Aşıq oynayan zayıflar,
Top oynayan yıpranır.
Koyun yetiştirip kuyruk yiyen
Hepsini de geçer.*

*Aşıq oynayan zayıflar,
Top oynayan yıpranır.
Ok yontan
Hepsini geçer.*

Aça kazan astırma,

⁶⁹ toklu(toqtı, toqlı): Bir aydan bir yaşına kadar kuzuya verilen ad.

Toňganğa ot jaqtırma.

ÖT154

Ngy.Aşqa qazan astırma,
Toňganğa ot yaqtırma.

İÇ15

Krm.Aşqa qazan astırma,
Toňganğa ot caqtırma.

MÜ21

Üşüyene ateş yaktırma.

Aça kazan astırma,
Üşüyene ateş yaktırma.

Aça kazan astırma,
Üşüyene ateş yaktırma.

17.Kzk.Atadan jaqsı ul tuwsa,
Esiktegi basın törge süyrer.
Atadan jaman ul tuwsa,
Tördegi basın jerge süyrer.

ÖF* 178

Ngy.Yaman äwlet atağa sögis keltirer.

İÇ32

Krm.Caman bala
Atasın basın töben tüşirir.

AN321

Atadan iyi oğul doğsa,
Kapıdaki başını başköşeye sürür.
Atadan kötü oğul doğsa,
Başköşedeki başını yere sürür.

Kötü evlat atasına azar getirir.

Kötü çocuk
Atasının başını öne düşürür.

18.Kzk.Atadan ul tuwsa iygi,
Ata jolın quwsa iygi,
Balañdı jurt maqtasa,
Bärinen de sol iygi.

ÖT63

Ngy.Atadan ul tuwsa iygi,
Ata yolın quwsa iygi,
Atadan ul tuwmasa,
Ata yolın quwmasa,
Tuwğannan tuwmağanı köp iygi.

BN* 147

Krm.Anadan ul tuwsa iygi,
Baba colın quwsa iygi,
Baba colın quwmasa,
Tuwmağanı taa iygi.

AN238

Atadan oğul doğsa iyi,
Ata yolundan gitse iyi,
Çocuğumu halk övse,
Hepsinden de o iyi.

Atadan oğul doğsa iyi,
Ata yolundan gitse iyi,
Atadan oğul doğmasa,
Ata yolundan gitmese,
Doğmasından doğmaması daha iyi.

Anadan oğul doğsa iyi,
Baba yolundan gitse iyi,
Baba yolundan gitmese,
Doğmaması daha iyi.

19.Kzk. Ata körgen oq jonar,
Ana körgen ton pişer.
ÖT34

Ngy. Atadan körgen oq yonar,
Anadan körgen ton pişer.
İÇ15

Krm. Atadan körgen oq conar,
Anadan körgen ton pişer.
MÜ 22

Ata(baba) gören ok yontar,
Ana gören kürk biçer.

Ata(baba)dan gören ok yontar,
Anadan gören kürk biçer.

Ata(baba)dan gören ok yontar,
Anadan gören kürk biçer.

21.Kzk. Atalastıñ atı ozğança,

Awıldastıñ tayı ozsın.
MH239

Ngy. a) Awıldastıñ atı ozğannan,
Qoñsıdıñ iyti ozsın.
İÇ16

b) Alıstağıdıñ atı ozğannan,
Yuwiqtağıdıñ tayı ozsın.
NB 326

Krm. Awlaqıñ atı ozğaşı,
Köyimniñ tayı ozsın.
MÜ 24

Ata(baba)sı birin atı öne geçene
kadar,
Köyü birin tayı öne geçsin.⁽⁷⁰⁾

Köyü birin atı öne geçene kadar,
Komşunun iti öne geçsin.

Uzaktakinin atı öne geçeceğine,
Yakındakinin tayı öne geçsin.

Uzağın atı öne geçene kadar,
Köyümün tayı öne geçsin.

22.Kzk. At alsañ awılıñmen al.
Zİ 49

Ngy. At alsañ awılıñman.
NB* 170

Krm. At alsañ awılıman,
Qz alsañ uruwıman.

At alacaksan köyünle birlikte al.

At alacaksan köyüyle (al).

At alacaksan köyüyle,
Kız alacaksan uruğuyla(al).

⁷⁰ Daha sonra da karşılaşacağımız bu tür bazı atasözlerinde, her varyantın tarihin derinliklerinden birlikte çıkmış, tek bir atasözü olduğu açıkça belli olmakla beraber, aralarından birisinin değişik manada olduğu ve tamıtamina ters bir mesaj taşıdığını görmekteyiz. Buna göre, bu atasözünün de Kazak Türkçesi varyantı diğerlerine göre zıt anlam taşımaktadır. (O.D.)

AN243

23.*Kzk.* At awnağan jerde tük qalar.

ÖF14

Ngy. At awnağan yerde tük qalar.

İÇ15

Krm. At awnağan cerde tügi qalır.

MÜ22

Atın yuvarlandığı yerde tüy kalır.

Atın yuvarlandığı yerde tüy kalır.

Atın yuvarlandığı yerde tüyü kalır

24.*Kzk.* At aynalıp qazığın tabar.

ÖF85

Ngy. At aylansa qazıqqa.

İÇ15

Krm. At aylansa qazığına.

AN243

At dolaşıp kazığını bulur.

At dolaşsa kazığa.

At dolaşsa kazığına.

25.*Kzk.* At basına kün tuwsa

Awızdığimen suw işer,

Er basına kün tuwsa

Etigimen suw keşer.

ÖF14

Ngy. At basına kün tuwsa

Awızlığıman suw işer,

Er basına kün tuwsa

Etigimen suw keşer.

İÇ15

Krm. At başına iş tüşse

Awızlıqnen suw işer,

Er başına iş tüşse

Şarıqnen suw keşer.

RF181

Atın başına gün doğsa

Ağızlığıyla su içer,

Er kişinin başına gün doğsa

Çzmesiyle su geçer.

Atın başına gün doğsa

Ağızlığıyla su içer,

Er kişinin başına gün doğsa

Çzmesiyle su geçer.

At başına iş düşse

Ağızlıkla su içer,

Er kişinin başına iş düşse

Çarıkla su geçer.

26.*Kzk.* At qadirin joq bilmes,

At kadrini olmayan bilmez,

As qadirin toq bilmes.
Ör87

Aş kadrini tok bilmez⁽⁷⁶⁾

Ngý.Aş qadirin toq bilmes,
Awıruw qadirin saw bilmes.
İÇ14

*Aç kadrini tok bilmez
Hasta kadrini sağlıklı bilmez.*

Krm.Aş qadirin toq bilmez,
Xasta qadirin saw bilmez.
AN242

*Aç kadrini tok bilmez,
Hasta kadrini sağlıklı bilmez.*

27.Kzk.Atpen oynağan taydıñ
Arqası keter.
Ör84

*Atla oynayan tayın
Arkası gider.*

Ngý.Atpen oynađan taydıñ
Arqası yara bolar.
İÇ15

*Atla oynayan tayın
Arkası yara olur.*

Krm.Atman tebişken eşekniñ
Arqasından cara eksik bolmaz.
AN244

*Atla tepişen eşeğin
Arkasından yara eksik olmaz.*

28.Kzk.At tuyađın tay basar.
Ör85

At toynađ⁷⁷ ma tay basar.

Ngý.At tuyađın tay basar.
İÇ15

At toynađına tay basar.

Krm.At tuyađın tay basar.
MÜ23

At toynađına tay basar.

29.Kzk.Awıruwın yasırđan öledi.
Ör157

Hastalığını gizleyen ötür.

Ngý.Awıruwın yasırđan öler,
Borişin yasırđan büler.

*Hastalığını gizleyen ötür,
Borcunu gizleyen fakirleşir.*

⁷⁶ Bu üç atasözünün aslında aynı atasözü olduğu açıkça görülüyor olmasına rağmen "aç" kelimesinin bu ağızlarda kullanılan şekli olan "aş" kelimesi Kazak Türkleri tarafından sonraları "as"(yani Türkiye Türkçesi'nde "aş") olarak telakki edilmiş olmalı ki bu durum atasözünün Kazakça varyantını başkaymış gibi göstermiş ve verilen mesajı da değiştirmiştir. (O.D.)

⁷⁷ toynak(tuyaq): Büyük ve küçükbaş hayvanların ayak tırnağı.

İÇ16

Krm. Dertin çaşırğan derman tapmaz.
MÜ 44

Derdini gizleyen derman bulmaz

30.*Kzk.* Awzı küygen ürip işer.
ÖT129

Ağzı yanan üfleyerek içer.

Ngy. Sütke awzı küygen
Yuwırttı ürip işer.
İÇ28

*Süte ağzı yanan
Yoğurdu üfleyerek içer.*

Krm. Sütke awızı pişken
Qatıqqa da üfirir.
AN311

*Süte ağzı pişen
Yoğurda da üfler.*

31.*Kzk.* Ayağın körip asın iş,
Anasın körip qızın al.
ÖT65

*Ayağ⁷³ ını görüp aşını ye,
Anasını görüp kızını al.*

Ngy. Ayağın körip asın iş,
Anasın körip qızın al.
İÇ16

*Ayağımı görüp aşını ye,
Anasını görüp kızını al.*

Krm. a) Sabısın körip atın al,
Anasın körip qızın al.
AN308

*Sahibini görüp atını al,
Anasını görüp kızını al.*

b) Qızını aruwı anadan,
Üyniñ aruwı qonadan belli bolır.
AN292

*Kızın iyisi anadan,
Evin iyisi sofradan belli olur.*

32.*Kzk.* Ayanşaq közge şöp tüşkiş.
ÖT* 108

Sakınılan göze çöp(ot) düşücü(dür).

Ngy. Ayawlı közge şöp tüşer.
İÇ16

Sakınılan göze çöp(ot) düşer.

Krm. Saqınğan közge şöp tüşer.
AN308

Sakınılan göze çöp(ot) düşer.

33.*Kzk.* Aynaldırğan awruw

Dolaştırır hastalık

⁷³ ayak(ayaq): Ağaçtan yapılmış bir çeşit kap, tabak.

Almay qoymas.

ÖT158

Ngy. Aylandırğan awıruw

Almay qoymas.

İÇ16

Krm. Borç uzasa qalır,

Dert uzasa alır.

AN258

Almadan bırakmaz.

Dolaştırın hastalık

Almadan bırakmaz.

Borç uzasa kalır.

Dert uzasa alır.

34. Kzk. Ayran işken qutılar,

Şelek jalağan tutılar.

ÖT126

Ngy. Yuwırtın aşağan qutılar,

Şölmegin yalağan tutılar.

İÇ33

Krm. Qatıqnı aşağan tutulmaz,

Şanaqnı calağan tutılır.

MÜ61

Yoğurt yiyen kurtulur,

Kap yalayan tutulur.

Yoğurdunu yiyen kurtulur,

Çömleğini yalayan tutulur.

Yoğurdu yiyen tutulmaz,

Çanağı yalayan tutulur.

35. Kzk. Ayılğan söz atılğan oq.

ÖF* 136

Ngy. Ayılğan söz atılğan oq.

İÇ18

Krm. Atılğan oq kerı qaytmaz,

Ayılğan söz.

RF9

Söylenmiş söz atılmış ok(tur).

Söylenmiş söz atılmış ok(tur).

Atılan ok geri dönmez,

Söylenmiş söz.

36. Kzk. Azdı ayağan

Köpten qur qaladı.

Zİ 68

Ngy. Azdı bilmegen

Köpti de bilmes.

İÇ17

Krm. Aznı bisinmegen

Köpten qurı qalır.

AN248

Azı esirgeyen

Çoktan mahrum kalır.

Azı bilmeyen

Çoğu da bilmez.

Azı beğenmeyen

Çoktan mahrum kalır.

37. *Kzk.* Äreket bolmay bereket joq.
ÖF* 211

Ngy. Ärekette bereket.
NB 62

Krm. a) Areketten bereket tuwar.
VD27

b) Xareket bolğan cerde
Bereket bolır.
MÜ 53

Hareket olmadan bereket yok.

Harekette bereket.

Hareketten bereket doğar.

*Hareket olan yerde
Bereket olur.*

38. *Kzk.* Bajanı baja körse
Bası qışıydı.
ÖT140

Ngy. Baca bacanı körgende
Baylı tana ökirer.
İÇ17

Krm. Bacanaq bacanaqını körgende
Qolı qaşınır.
RF49

*Bacanağı bacanak görse,
Başı kaşınır.*

*Bacanak bacanağı görünce
Bağlı dana bağırır.*

*Bacanak bacanağı görünce
Eli kaşınır.*

39. *Kzk.* Balalı üy bazar,
Balasız üy mazar.
Zİ 121

Ngy. Balalı üy bazar,
Balasız üy mezar.
İÇ17

Krm. Balalı üy bazar,
Balasız üy mezar.
WZ 29

*Çocuklu ev pazar,
Çocuksuz ev mezar.*

*Çocuklu ev pazar,
Çocuksuz ev mezar.*

*Çocuklu ev pazar,
Çocuksuz ev mezar.*

40.Kzk.Balalı üydiñ urlıǵı jatpas.
MA 11

Ngy.Ulanlı üydiñ urısı yatpas.
İÇ30

Krm.Balalı üyde öşek olmaz.
MÜ 28

41.Kzk.Balanı jastan,
Äyeldi bastan.
ÖT42

Ngy.a)Baladı yastan,
Kelindi bastan.
İÇ17

b)Bala tıysañ yastan tıy.
NB 377

Krm.Bala tıysañ caştan,
Bike tıysañ baştan.
MÜ 28

42.Kzk.Balapan uyada ne körse,
Uşqanda sonı aladı.
ÖT40

Ngy.Uyasında ne körse,
Uşqanda sonı eter.
İÇ31

Krm.Quş balası
Yuwasında körgeñin işler.
MÜ 69

43.Kzk.Bal ustaǵan barmaǵın jalaydı.
ÖT153

Ngy.Bal tutqan barmaǵın yalar.
İÇ17

Çocuklu evin hırsızlıǵı
gizlenemez⁽⁷⁴⁾

Öǵlanlı evin kavgası gizlenemez.

Çocuklu evde dedikodu olmaz.

Çocuǵu küçükten,
Kadını baştan.

Çocuǵu küçükten,
Gelini baştan.

Çocuǵu menedersen küçükten
menet.

Çocuǵu menedersen küçükten,
Hanımı menedersen baştan.

Kuş yavrusu yuvada ne görse,
Uçtuǵında onu alır.

Yuvasında ne görse,
Uçtuǵında onu yapar.

Kuş yavrusu
Yuvasında gördüǵünü yapar.

Bal tutan parmaǵını yalar.

Bal tutan parmaǵını yalar.

74 Bu atasözü; «Çocuk olan evdeki hiçbir sır saklanamaz, çünkü çocuk evde işittiği her şeyi dışarıya gidip anlatır.» mansındadır. (O.D.)

Krm. Bal tutqan parmağın calar.
MÜ 27

Bal tutan parmağımı yalar.

44.*Kzk.* Barlıq jarastıradı,
Joqtıq talastıradı.
MA 49

*Varlık barıştırır,
Yokluk dalaştırır.*

Ngy. Yoqlıq urıstırar,
Barlıq yarastırar.
İÇ33

*Yokluk dövüştürür,
Varlık barıştırır.*

Krm. Bar barıştırır,
Coq soğıştırır.
MÜ 29

*Var barıştırır,
Yok savaştırır.*

45.*Kzk.* Bas jarılsa börık işinde,
Qol sinsa jeñ işinde.
ÖT12

*Baş yarılsa börk içinde,
Kol kırılrsa yen içinde.*

Ngy. Qol sinsa yeñ işinde,
Bas sinsa börk işinde.
İÇ24

*Kol kırılrsa yen içinde,
Baş kırılrsa börk içinde.*

Krm. Baş carılsa börk işinde,
Qol sinsa ceñ işinde.
MÜ 30

*Baş yarılrsa börk içimde,
Kol kırılrsa yen içinde.*

46.*Kzk.* Basta mıy joq bolsa,
Eki ayaqqa küş tüser.
MA 106

*Başta beyin olmasa,
İki ayağa güç gelir.*

Ngy. Basta aqıl bolmasa,
Eki ayaqqa küş keler.
NB 57

*Başta aqıl olmasa,
İki ayağa güç gelir.*

Krm. Başta aqıl bolmasa,
Eki ayaqqa küş kelir.
WZ 29

*Başta aqıl olmasa,
İki ayağa güç gelir.*

47.*Kzk.* Bazar teñgelige bazar,
Teñgesizge mazar.
Zİ 333

*Pazar tengeliye(paraliya) pazar.
Tengesize(parasıza) mezar.*

Ngy. Akşasız bazarğa barğanşa,
Kebinsiz körge kir.

NB 180

Krm. Parasız pazar,
Kefinsiz mezar.

MÜ 79

*Parasız pazara gidinceye kadar,
Kefensiz mezara gir.*

*Parasız pazar,
Kefensiz mezar.*

48. *Kzk.* Bes sawsaq birdey emes.

ÖT115

Ngy. Bes barmaq da birdey bolmaydı.

NB 70

Krm. Beş parmaqniñ beşi bir bolmaz.

AN 254

Beş parmak aynı değil.

Beş parmak da bir olmaz.

Beş parmağın beşi bir olmaz.

49. *Kzk.* Bilekti birdi jıǵar,
Bilimdi mıñdı jıǵar.

ÖT37

Ngy. Bilegi yuwan birdi yıǵar,
Bilimi artıq mıñdı yıǵar.

İÇ18

Krm. Bilegi qawi bir kişi cıǵar,
Bilgisi qawi biñ kişi cıǵar.

MÜ33

*Bilekli biri yıkar,
Bilgili bini yıkar.*

*Bileği kalın biri yıkar,
Bilgisi fazla bini yıkar.*

*Bileği kavi bir kişi yıkar,
Bilgisi kavi bin kişi yıkar.*

50. *Kzk.* Bilgenge jır,
Bilmegenge dır.

ÖT56

Ngy. Bilgenge bir soqsañ da saz,
Bilmegenge dabilbaz da az.

İÇ18

Krm. Añlağanğa siwrisinek saz,
Añlamağanğa dawıl zurna az.

AN 238

*Bilene(anlayana) türkü,
Bilmeyene(anlamayana) düttürü.*

*Bilene(anlayana) bir vursan da saz,
Bilmeyene(anlamayana) davul da
az.*

*Anlayana siwrisinek saz,
Anlamayana davul zurna az.*

51. *Kzk.* Birewge or qazba,
Öziñ tüsersin.

*Birine çukur kazma,
Kendin düşersin.*

Öf* 293

Ngy. Kisige şuñqır qazsañ,

Öziñ atılırsıñ.

İÇ24

Krm. Başqasın şuqırın qazma,

Öziñ işine tüşersıñ.

AN251

Adama çukur kazsan,

Kendin atılırsın.

Başkasının çukurunu kazma,

Kendin içine düşersin.

52.Kzk. Birewge ölim tilegenşe,

Öziñe jürim tile.

MA 90

Birisine ölüm dileyinceye kadar

Kendine hayat dile.

Ngy. Kisige yamanlıq tilegenşe,

Öziñe yaxşılıq tile.

İÇ24

Başkasına kötülük dileyinceye

kadar

Kendine iyilik dile.

Krm. a) Birewge ölim tilegence,

Öziñe ömir tile.

RF112

Birisine ölüm dileyinceye kadar

Kendine ömür dile.

b) Qomşıña camanlıq tilegenşe,

Öziñe yaxşılıq tile.

RF74

Komşuna kötülük dileyinceye

kadar

Kendine iyilik dile.

53.Kzk. Bir yılğa qoyan terisi de şıdaydı.

Öf169

Bir yıla tavşan derisi de dayanır.

Ngy. Bir yılğa qoyan terisi de şıdağan.

İÇ19

Bir yıla tavşan derisi de dayanmış.

Krm. Bir gecege qoyan terisi şıdağan.

RF130

Bir geceye tavşan derisi dayanmış.

54.Kzk. a) Birlik bolmay

Tirlik bolmas.

Birlik olmadan

Dirlik⁸⁰ olmaz.

⁸⁰ dirlik(tirlik): 1.Yaşayış, hayat, ömür. 2.Beraber yaşama, geçinme. 3.Rahat, huzur.

ÖT10

b)İntımaq tübi iygilik.
Tirlik, tirlik tübi birlik.

ÖT10

Ngv.Tiriliktiñ küşi birlikte.

İÇ29

Krm.a)Qayerde birlik,
Oyerde tirlik.

MÜ61

b)Birlik tiriliktir.

AN256

İttifağın sonu iyilik.
Dirlik, dirliğin sonu birlik.

Hayatın gücü birlikte.

Nerede birlik,
Orada dirlik.

Birlik diriliktir(hayattır).

55.Kzk.Bödeneniñ üyi joq,
Qayda barsa bitpıldıq.

ÖT162

Ngv.Bödeneniñ üyi yoq,
Qayda barsa bitpıldıq.

İÇ19

Krm.Bödeneniñ üyi coq,
Qayda bolsa pitpidaq.

AN257

Bıldırıcının evi yok,
Nereye gitse bitpıldık⁷⁶.

Bıldırıcının evi yok,
Nereye gitse bitpıldık.

Bıldırıcının evi yok,
Nerede olsa pitpidak.

56.Kzk.Böri arığın bildirmes,
İytke sırtın qampaytar.

ÖT162

Ngv.Böri arığın bildirmes,
İytke tisin ırcaytar.

İÇ19

Krm.Böri qartlığın belletmez,
İtke tişin aqşaytır.

MÜ35

Kurt zayıflığını belli etmez,
İte karşı vücudunu şişirir.

Kurt zayıflığını belli etmez,
İte dişini gösterir.

Kurt yaşlılığını belli etmez,
İte dişini gösterir.

57.Kzk.Böri qartaysa
İytke külki bolar.

Kurt kocasa
İte maskara olur.

⁷⁶ bitpıldık(bitpıldıq, pitpidaq): Bıldırıcının çıkardığı ses.

Zi 303

Ngy. Bōri arısa
İytlerge qor bolar.
İÇ19

Krm. Bōri qartaysa
İtke masqara bolır.
AN258

58. *Kzk.* Bōriniñ awzı jese de qan,
Jemese de qan.
ÖF131

Ngy. Bōridiñ awızı yese de qan,
Yemese de qan.
İÇ22

Krm. Bōriniñ awzı cese de qan,
Cemese de.
AN258

59. *Kzk.* Būgin biter isti
Erteñge qaldırma.
MA 139

Ngy. Būgüñgi isiñdi
Tañlağa qaldırma.
İÇ19

Krm. Būgüñki işiñni
Yarıñğa qaldırma.
VD29

60. *Kzk.* Dos basıña qaraydı,
Duşpan ayağıña qaraydı.
ÖF119

Ngy. Duşpan ayaqqa,
Dos basqa qarar.
İÇ20

Krm. Dos başqa,
Duşman ayaqqa qarar.

Kurt zayıflasa
İtlere maskara olur.

Kurt kocasa
İte maskara olur.

Kurdun ağızı yese de kan,
Yemese de kan.

Kurdun ağızı yese de kan,
Yemese de kan.

Kurdun ağızı yese de kan,
Yemese de.

Bugün bitecek işi
Yarına bırakma.

Bugünkü işini
Yarına bırakma.

Bugünkü işini
Yarına bırakma.

Dost başına bakar,
Düşman ayağına bakar.

Düşman ayağa,
Dost başa bakar.

Dost başa,
Düşman ayağa bakar.

MÜ46

61.Kzk.Dos bergenniñ tüsine qarama,
Bos bergenniñ tisine qarama.
MÜ8

Ngy.Dos bergenniñ tasına qarama.
İÇ19

Krm.Baxşış atnıñ tişine qaralmaz.
MÜ27

*Dostun verdiğinin rengine bakma,
Bahşış verilenin dişine bakma.*

Dostun verdiğinin tasına bakma.

Bahşış atn dişine bakılmaz.

62.Kzk.Dos dep sinamay sırıñdı aytpa,

Dostıñ da dosı bar.
MA54

Ngy.Sırın aytpa dosıña,
Dosıñnıñ da dosı bar.
İÇ27

Krm.a)Dosıña sırıñ aytpa,
O aytar dosına,
Toban tolar postıña.
MÜ45

b)Dosnıñ dosı bolmaz mı?
Köterip awzıña quymaz mı?
AN264

*Dost diye sinamadan sırımı
söyleme,*

Dostun da dostu var.

*Sırımı söyleme dostuna,
Dostunun da dostu var.*

*Dotuna sırımı söyleme,
Osöyler dostuna,
Saman dolar postuna.*

*Dostun dostu olmaz mı?
Kaldırıp ağzına koymaz mı?*

63.Kzk.Duşpan küldirip aytadı,
Dos jılatıp aytadı.
ÖT119

Ngy.Duşpan külip üyreter,
Dos ursıp üyreter.
İÇ20

Krm.Dos tüşindirir,
Duşman küldirir.
MÜ45

*Duşman güldürüp söyler,
Dost ağlatıp söyler.*

*Duşman gülüp öğretir,
Dost azarlayarak öğretir.*

*Dost düşündürür,
Duşman güldürür.*

64.*Kzk.* Duşpannan tük tartsañ da payda.
ÖR136

Ngy. Doñızdan bir qıl tartsañ da sep.
İÇ19

Krm. Domızdan bir qıl qoparsañ kar.
MÜ44

65.*Kzk.* Eki keme quyriğın ustağan
Suwğa ketedi.
ÖR39

Ngy. Eki kemediñ quyriğın ıslağan
Teñizge keter.
İÇ20

Krm. Eki geminiñ quyriğından tutqan
Suwğa dalar.
AN265

66.*Kzk.* El awzına elek qoyıp bolmas.
ÖR22

Ngy. Eldiñ awızına elli arşın böz yetpes.
İÇ20

Krm. El awızına elli arşın böz cetmez.
MÜ47

67.*Kzk.* El işi altın besik.
ÖR6

Ngy. Eldiñ işi altın besik.
İÇ20

Krm. Ana yurtıñ altın beşik.
RF37

68.*Kzk.* El jatpay iyt tınbas.
ÖR93

Ngy. El qonmay iyt yatpas.
İÇ20

Krm. El catmay it tınmaz.

*Düşmandan tüy koparsan da
fayda.*

*Domuzdan bir kıl koparsan da
fayda.*

Domuzdan bir kıl koparsan kar.

*İki geminin kuyruğundan tutan
Suya gider.*

*İki geminin kuyruğundan tutan
Denize gider.*

*İki geminin kuyruğundan tutan
Suya dalar.*

Halkın ağızına elek koyulmaz.

Halkın ağızına elli arşın bez yetmez.

Halkın ağızına elli arşın bez yetmez.

Memleketin içi altın beşik(tir).

Memleketin içi altın beşik(tir).

Ana yurdun altın beşik(tir).

Halk yatmadan it sakinleşmez.

Halk yerleşmeden it yatmaz.

Halk yatmadan it sakinleşmez.

RF158

69.*Kzk.* Erinşektiñ erteñi bitpes,
Jeñiltektiñ selteñi bitpes.

ÖF* 215

Ngy. Erinşektiñ ertengisi bitpes.

İÇ20

Krm. Erikşekniñ yarını bitmez.

RF25

*Erinceğ*⁷ in yarını bitmez,
Serserinin sürtmesi bitmez.

Erinceğın yarını bitmez.

Erinceğın yarını bitmez.

70.*Kzk.* a) Erinşektiñ isi eki.

ÖF10

b) Eringen eki isteydi.

ÖF* 211

Ngy. Eringen eki oturur.

İÇ20

Krm. a) Erinşek eki işler,
Artından parmağın tişler.

MÜ48

b) Erinşek eki oturur da bir tosar.

AN269

Erinceğın işi iki.

Erinen iki (kere) yapar.

Erinen iki (kere) oturur.

*Erincek iki (kere) yapar,
Ardından parmağın dişler.*

Erincek iki oturur da bir bekler

71.*Kzk.* Erte oñbağan keş te oñbas,
Keş oñbağan eş oñbas.

ÖF172

Ngy. Erte oñmağan keş oñmas,

Keş oñmağan eş oñmas.

İÇ20

Krm. Erte oñmağan keş oñmaz,

Keş oñmağan iş oñmaz.

RF29

*Erken onmayan*⁷ ⁸geç de onmaz,
Geç onmayan hiç onmaz.

*Erken onmayan geç onmaz,
Geç onmayan hiç onmaz.*

*Erken onmayan geç onmaz,
Geç onmayan hiç onmaz.*

⁷⁷ erincek(erinşek): Üşenen, tembel, üşengeç.

⁷⁸ onmak(oñ-): 1.Daha iyi duruma girmek. 2.Eksiği kalmayıp gönül ferahlığına ermek, mutlu olmak.

72.*Kzk.* Erte turğan jigittiñ ırısı artıq.
Erte turğan äyeldiñ bir isi artıq.
Ör8

Ngy. Erte turğan erdiñ ırısı artıq.
İÇ21

Krm. Erte turğanniñ ırsı artıq,
Keş turğanniñ qısmeti tartıq.
MÜ118

*Erken yiğidin nasibi fazla,
Erken kalkan hanımın bir işi fazla.*

*Erken kalkan erkeğın nasibi fazla
(açık).*

*Erken kalkanın nasibi fazla(açık),
Geç kalkanın kısmeti kapalı.*

73.*Kzk.* Esepti dos ayrılmas.
Ör119

Ngy. Dos dos,
Esap ras,
Esaplı dos ayrılmas.
İÇ19

Krm. Esaplı dost ayrılmas.
RF67

Hesaplı dost ayrılmas.⁽⁷⁹⁾

*Dost dost,
Hesap doğru,
Hesaplı dost ayrılmas.*

Hesaplı dost ayrılmas.

74.*Kzk.* Et etke,
Sorpa betke.
Ör150

Ngy. Et etke,
Sorpa betke.
İÇ21

Krm. Et etke,
Sorpa betke.
MÜ49

*Et ete,
Et suyu yüze (yarar).*

*Et ete,
Et suyu yüze (yarar).*

*Et ete,
Et suyu yüze (yarar).*

75.*Kzk.* İstemegen tistemeydi.
Zİ115

Ngy. Ax demegen öx demes,
İslemegen tisleme.

İşlemeyen dişlemez⁽⁸⁰⁾

*Ah demeyen öh demez,
İşlemeyen dişlemez.*

⁷⁹ Bu atasözü; «Hesabını bilen dostlar hiçbir zaman ayrılmazlar.» manasındadır. (O.D.)

⁸⁰ Bu atasözü; «Çalışmayan hiçbir şey yiyemez, aç kalır.» manasındadır. (O.D.)

NB 54

Krm. İşlemegen tişlemez.
AN284

İşlemeyen dişlemez.

76.*Kzk.* İşip toymağan,
Jalap toymadı.
MA 73

*İçip doymayan,
Yalayıp doymaz.*

Ngy. Aşap toymağan,
Yalap toymas.
İÇ15

*Yiyip doymayan,
Yalayıp doymaz.*

Krm. Aşap toymağan,
Calap toymaz.
AN239

*Yiyip doymayan,
Yalayıp toymaz.*

77.*Kzk.* İyesin sıylağanıñ,
İytine süyek sal.
ÖT94

*Sahibini saydıgıñm,
İtine kemik ver.*

Ngy. İyesin sıylağanıñ,
İytine süyek taslar.
İÇ21

*Sahibini saydıgıñm,
İtine kemik atılır.*

Krm. İyesin saysañ,
İtine ötmek ber.
AN282

*Sahibini saysan,
İtine ekmek ver.*

78.*Kzk.* İyt iyttigin qılmay qoymas.
ÖT92

İt itliğini etmeden bırakmaz.

Ngy. İyt iytligin eter.
İÇ22

İt itliğini eder.

Krm. İt itligini etmey qalmaz.
RF75

İt itliğini etmeden kalmaz.

79.*Kzk.* İyttiñ qutırğanı ölgeni.
MÄ 54

İtin kudurması ölmesi (demektir).

Ngy. İyt ölerde qutırar.
İÇ22

İt öleceği zaman kudurur.

Krm. İt qutırsa başına.

İt kudursa başına.

AN282

80.*Kzk.* İyt toyğan jerine,
Er tuwğan jerine.
ÖT5

Ngy. Tuwğan yerde er yürer,
Toyğan yerde iyt yürer.
İÇ30

Krm. Tuwğan ceriñden bek
Toyğan ceriñi.
MÜ90

İt doyduğı yere,
Er doğduğı yere.

Doğduğı yerde er yürür,
Doyduğı yerde it yürür.

Doğduğun yerinden
Doyduğun yerin (iyidir).⁽⁸⁶⁾

81.*Kzk.* İyt üredi,
Kerwen köşedi.
ÖT94

Ngy. İyt ürer,
Qarawan yürer.
İÇ22

Krm. a) İt ürer,
Colcı cürer.
MÜ56

b) İt ürer,
Kerwan geşer.
AN282

İt ürür,⁸⁷
Kervan göçer.

İt ürür,
Kervan yürür.

İt ürür,
Yolcu yürür.

İt ürür,
Kervan geçer.

82.*Kzk.* Jaqsı söz jan azıǵı,
Jaqsı eñbek ırıs qazıǵı.
ÖT* 212

Ngy. Yaman söz bas qazıǵı,
Yaxşı söz yan azıǵı.

İyi söz can azıǵı,
İyi emek nasip kazıǵı.

Kötü söz baş kazıǵı,
İyi söz can azıǵı.

⁸⁶ Daha önce de karşılaştığımız bu tür bazı atasözlerinde, her varyantın tarihin derinliklerinden birlikte çıkmış, tek bir atasözü olduğu açıkça belli olmakla beraber, aralarından birisinin değişik manada olduğu ve tamıtamına ters bir mesaj taşıdığını görmekteyiz. Buna göre, bu atasözünün de Kırım Çöl Türkçesi varyantı diğerlerine göre zıt anlam taşımaktadır. (O.D.)

⁸⁷ ürümek(ür-): Durduğu yerde bağırarak, ulumak, havlamak.(Köpek için)

İÇ32

Krm. Yaxşı söz can azığı,
Caman söz baş qazığı.
RF13

*İyi söz can azığı,
Kötü söz baş kazığı.*

83.*Kzk.* Jalğızdıñ jağı joğalsa da tabılmas.

Köptiñ oğı joğalsa da tabılar.
ÖT27

*Yalnızın yayı kaybolsa da
bulunmaz.*

Çoğun oku kaybolsa da bulunur.

Ngy. Yalğızdıñ yayı qalsa da tabılmas.
Uruwlıdıñ oğı qalsa da tabılar.
İÇ31

*Yalnızın yayı kalsa da bulunmaz.
Soyu kalabalığın oku kalsa da
bulunur.*

Krm. Canğızıñıñ cayı qurılmaz,
Uruwlıñıñ oğı coyılmaz.
MÜ37

*Yalnızın yayı kurulmaz(gerilmez).
Soyu kalabalığın oku kaybolmaz.*

84.*Kzk.* Jañılmas jaq bolmas,
Sürinbes tuyaq bolmas.
MA11

*Yanılmaz yanak(çene) olmaz,
Sürçmez toynak⁸³ olmaz.*

Ngy. At sürinmes bolar ma,
Ädem yañılmas bolar ma.
İÇ15

*At sürçmez olur mu,
İnsan yanılmaz olur mu.*

Krm. Sürinmegen tuyaq,
Yañılmağan caq bolmaz.
MÜ84

*Sürçmeyen toynak,
Yanılmayan yanak(çene) olmaz.*

85.*Kzk.* Jarılğandı jaw aladı,
Bölingendi böri aladı.
ÖT45

*Yarılamı düşman alır,
Bölüneni kurt alır.*

Ngy. Ayırılğandı ayuw yer,
Bölingendi böri yer.
İÇ16

*Ayrılamı ayı yer,
Bölüneni kurt yer.*

Krm. Ayırılğannı ayuw cer,
Bölingenni böri cer.

*Ayrılamı ayı yer,
Bölüneni kurt yer.*

83 toynak(tuyaq): Büyük ve küçükbaş hayvanların ayak tırnağı.

AN346

86.*Kzk.* Jel turmasa

Şöptiñ bası qıymıldamaydı.

BA 128

Ngy. Yel espese

Şöp bası qıymıldamas.

İÇ33

Krm. Cel esmese

Şöp başı qıyırdamaz.

NB 276

Yel esmese

Otun başı kıymıldamaz.

Yel esmese

Ot başı kıymıldamaz.

Yel esmese

Ot başı kıyırdamaz.

87.*Kzk.* Jeri baydıñ eli bay.

ÖT23

Ngy. Yeri baydıñ eli bay.

İÇ33

Krm. Ceri baynıñ eri bay.

MÜ39

Yeri zengin olanın ülkesi (de)

zengin(dir).

Yeri zengin olanın ülkesi (de)

zengin(dir).

Yeri zengin olanın, eri(halkı da)

zengin(dir).

88.*Kzk.* Jetimniñ qursağı jeti qabat.

Zİ 295

Ngy. Yetimniñ qarnı yetik qabat.

İÇ33

Krm. Öksizniñ qarnı doqızdır.

NB 302

Yetimin karnı yedi kat.

Yetimin karnı yedi kat.

Öksüzün karnı dokuzdur.

89.*Kzk.* Jeti ret piş,

Bir ret kes.

ÖT36

Ngy. Eki ölşe,

Bir kes.

İÇ20

Krm. Eki ölşe de,

Bir kes.

NB 265

Yedi kere biç,

Bir kere kes.

İki ölç,

Bir kes.

İki ölç de,

Bir kes.

90.Kzk. Jılamağan balağa
Emşek bermeydi.
ÖT66

Ngy. Bala yılamasa,
Anası emşek bermeydi.
İÇ17

Krm. Cılamağan balağa
Emşek berilmez.
MÜ40

Ağlamayan çocuğa
Meme verilmez.

Çocuk ağlamasa,
Anası meme vermez.

Ağlamayan çocuğa
Meme verilmez.

91.Kzk. Jılı jılı söyelesenñ,
Jılan innen şığar.
ÖT44

Ngy. Ärtiw söz,
Yılanı innen şığarar.
İÇ21

Krm. Tatlı til,
Cılannı ininden şığarar.
AN314

Ilık ılık(tatlı dille) konuşsan,
Yılan inden çıkar.

Güzel söz,
Yılanı inden çıkarır.

Tatlı dil,
Yılanı ininden çıkarır.

92.Kzk. Jolawşınıñ azığı jolında.
ÖT144

Ngy. Yolawş1 yolğa yarasar.
İÇ33

Krm. Colcığa col,
Baqağa köl kerek.
AN323

Yolcunun azığı yolunda.

Yolcu yola yaraşır.

Yolcuya yol,
Kurbağaya göl gerek.

93.Kzk. Qalğan iske qar jawar.
ÖT* 211

Ngy. Qalğan iske qar yawar.
İÇ22

Krm. Qalğan işke qar cawar.
AN285

Kalan işe kar yağar.

Kalan işe kar yağar.

Kalan işe kar yağar.

94.Kzk. Qarğa balasın appağım der,

Karga yavrusuna appağım der,

- Kirpi balasın jumsağım der.
ÖT69
- Kirpi yavrusuna yumuşağım der.*
- Ngy. Ayuw süyer balasın
Appağım dep,
Kirpi süyer balasın
Yumsağım dep.
İÇ17
- Ayı sever yavrusunu
Appağım diye,
Kirpi sever yavrusunu
Yumuşağım diye.*
- Krm. Ayuw balasın appağım,
Kirpi balasın cımşağım dep süyer.
MÜ25
- Ayı yavrusunu appağım
Kirpi yavrusunu yumuşağım diye
sever.*
95. Kzk. Qarğa qarğanıñ közin şoqımas.
ÖT161
- Karga karganın gözünü çıkarmaz.*
- Ngy. Qarğa qarğadıñ közin şoqımas.
NB 149
- Karga karganın gözünü çıkarmaz.*
- Krm. Qarğa qarğanıñ közini şoqımaz.
RF 170
- Karga karganın gözünü çıkarmaz.*
96. Kzk. Qart qoynında qalaş bar.
ÖT74
- Yaşlının koynunda kalaş⁸⁴ var.*
- Ngy. Qart qoynında qolaş bar.
İÇ22
- Yaşlının koynunda kalaş var.*
- Krm. Qart qoynında qalaş bar,
Qarmalasañ kömeş bar.
MÜ60
- Yaşlının koynunda kalaş var,
Yoklarsan gümüş var.*
97. Kzk. Qaşıp ketseñ şaşıp ket.
ÖT99
- Kaçıp gidersen saçıp git.*
- Ngy. Qaşıp ketseñ şaşıp ket.
İÇ23
- Kaçıp gidersen saçıp git.*
- Krm. Qaşıp ketseñ saç⁸⁵ıp ket.
- Kaçır gidersen saçıp ket.*

⁸⁴ kalaş(qalaş, qolaş): Susamsız, küçük, kuru simit. (ÜLKÜSAL, Müstecip; Dobruca'daki Kırım Türkleri'nde Atasözleri ve Deyimler, Ankara 1970)

⁸⁵ Bu fiil Kırım Çöl Türkçesi'nde her zaman "şaş-" şeklinde olmasına rağmen, bu atasözünde Türkiye Türkçesi'nin tesiriyle "saç-" şeklinde tesbit edilmiştir. Kelimedeki

RF163

98. *Kzk.* Qasapşığa mal qayğı,
Qara eşkige jan qayğı.
ÖT79

*Kasaba mal kaygı,
Kara keçiyeye can kaygı.*

Ngy. Qasapşığa mal qayğı,
Qara eşkige yan qayğı.
İÇ23

*Kasaba mal kaygı,
Kara keçiyeye can kaygı.*

Krm. Eşki can dertinde,
Qasap may peşinde.
MÜ46

*Keçi can dertinde,
Kasap yağ peşinde.*

99. *Kzk.* Qaza qas pen közdiñ arasında.
ÖT171

Kaza kaş ile gözün arasında.

Ngy. Qaza ayaq astında.
NB 135

Kaza ayak altında.

Krm. Qaza körinmey kelir.
RF171

Kaza görünmeden gelir.

100. *Kzk.* Qazanğa tiyme qarası juğar,
Balağa tiyme balesi juğar.
ÖF* 181

*Kazana değme karası bulaşır,
Çocuğa değme belası bulaşır.*

Ngy. Qazannıñ qarası yuğar,
Yamannıñ balesi yuğar.
İÇ23

*Kazanın karası bulaşır,
Kötünün belası bulaşır.*

Krm. a) Qazanğa tiyme qarası cuğar,
Camanğa tiyme belası cuğar.
AN288

*Kazana değme karası bulaşır,
Kötüye değme belası bulaşır.*

b) Tiyme balağa,
Şatarsıñ belaga.
MÜ89

*Değme çocuğa,
Çatarsın belaya.*

101. *Kzk.* Qazanıña ne salsañ,

Kazanıma ne salsañ,

Şömişine sol iliner.

ÖT150

Ngy.a)Qazanına ne salsan,
Şomaqağa sol iliner.

İÇ23

b)Qazanına ne salsan,
Şömişine sol tüser.

İÇ23

Krm.a)Qazanğa ne salsan,
Qaşığına o kelir.

AN288

b)Qazanına ne taşlasan,
Şömişine o kelir.

RF21

Keçene o ilişir.

*Kazanına ne salsan,
Kaşığına o ilişir.*

*Kazanına ne salsan,
Keçene o düşer.*

*Kazana ne salsan,
Kaşığına o gelir.*

*Kazanına ne atsan,
Keçene o gelir.*

102.Kzk.Qımızdı kim işpes,
Qızdı kim aytırmaz.

ÖT70

Ngy.Qızdı kim aytırmaz,
Qımızdı kim işpes.

İÇ24

Krm.Qızını kim aytırmaz,
Qımızını kim işmez.

MÜ64

*Kimizi kim içmez,
Kızı kim istetmez.*

*Kızı kim istetmez,
Kimizi kim içmez.*

*Kızı kim istetmez,
Kimizi kim içmez.*

103.Kzk.Qırq yıl qırğın bolsa da,
Ajaldı öler.

Ö* 31

Ngy.Qırq yıl qırğın bolsa da,
Äcellı öler, äcelsiz qalar.

NB 59

Krm.Qırq cıl qırğınlıq bolsa,
Ecellı öler.

AN290

*Kırk yıl kırğın olsa da,
Ecellı ötür.*

*Kırk yıl kırğın olsa da,
Ecellı ötür, ecelsiz kalır.*

*Kırk yıl kırğın olsa (da),
Ecellı öler.*

104.Kzk.Qs qıstığın qılmasa

Kış kışığıni kılmasa(yapmasa)

Jaz jazdıgın qılmaydı.
ÖT165

Ngy. Qış qışlıgın etpese
Yaz yazlıgın etpes.
NB 202

Krm. Qış qışlıgını etmese
Caz cazlıgını etmez.
RF 152

Yaz yazlıgını kılmaz(yapmaz).

Kış kışlıgını etmese(yapmasa)
Yaz yazlıgını etmez(yapmaz).

Kış kışlıgını etmese(yapmasa)
Yaz yazlıgını etmez(yapmaz).

105. Kzk. Qıysıq arba jol buzar,
Dümşe molda din buzar.
ÖT134

Ngy. Yaman arba yol buzar,
Yaman elşi el buzar.
İÇ31

Krm. Cartı arba col bızar,
Cartı molla din bızar.
AN235

Eğri büğrü arba yol bozar,
Bilgisiz molla din bozar.

Kötü arba yol bozar,
Kötü elçi memleket bozar.

Kırık dökük arba yol bozar,
Yarım molla din bozar.

106. Kzk. Qıysıq bolsa da jol jaqsı,
Dolı bolsa da qız jaqsı.
ÖT71

Ngy. Aylanıs bolsa da yol iygi,
Az bolsa da may iygi.
İÇ16

Krm. Aylanşıqlı bolsa da col iygi,
Qart bolsa da qız iygi.
MÜ24

Eğri büğrü olsa da yol iyi,
Asabi olsa da kız iyi.

Dolambaçlı olsa da yol iyi,
Az olsa da yağ iyi.

Dolambaçlı olsa da yol iyi,
Yaşlı olsa da kız iyi.

107. Kzk. Qol qoldı juwsa,
Qol jüzdi juwar.
Zİ 160

Ngy. Qol qoldı yuwar,
Eki qol betti yuwar.
İÇ24

Krm. Qol qolnu cuwar,

El eli yıkasa,
El yüzü yıkar.

El eli yıkar,
İki el yüzü yıkar.

El eli yıkar,

Qollar da betni cuwar.

AN293

Eller de yüzü yıkar.

108.*Kzk.* Qonaqqa kel demek bar,
Ket demek joq.

ÖT142

*Konuğa gel demek var,
Gıt demek yok.*

Ngy. Kel demek bar,
Ket demek yoq.

İÇ23

*Gel demek var,
Gıt demek yok.*

Krm. Kelgen quwılmaz,
Tuwğan buwılmaz.

MÜ 62

*Gelen kovulmaz,
Doğan boğulmaz.*

109.*Kzk.* Qonaq qonsa et piser,
Et pispese bet piser.

ÖT142

*Konuk konsa et piser,
Et pişmezse yüz pişer.*

Ngy. Qonaq kelse et piser,
Et pispese bet piser.

İÇ24

*Konuk gelse et pişer,
Et pişmezse yüz pişer.*

Krm. Musafir kelse et pişer,
Et pişmese bet pişer.

AN300

*Misafir gelse et pişer,
Et pişmezse yüz pişer.*

110.*Kzk.* Qorqaqtı köp quwsañ,
Batır bolar.

ÖT20

*Korkağı çok kovalasan,
Bahadır olur.*

Ngy. Qorqaqtı quwlasañ,
Bätir bolar.

İÇ24

*Korkağı kovalasan,
Bahadır olur.*

Krm. Qorqaqnı quwalasañ,
Batır bolır.

MÜ 66

*Korkağı kovalasan,
Bahadır olur.*

111.*Kzk.* Qoy körmegen qoy körse,
Quwalap jürip öltirer.

ÖT77

*Koyun görmeyen koyun görse,
Kovalayıp öldürür.*

Ngy. Qoy körmegen qoy körse,
Qoyın quwıp otladır.

NB* 147

Krm. Qoy körmegen qoy alsa,
Quwalap cürip otladır.
Qız körmegen qız tapsa,
Başına qına salıp opladır.

MÜ 67

*Koyun görmeyen koyun görse,
Koyununu kovalayıp otladır.*

*Koyun görmeyen koyun alsa,
Kovalayıp otladır.
Kız görmeyen kız bulsa,
Başına kına koyup hoplatır.*

112.*Kzk.* Qoyşı köp bolsa,
Qoy aram öler.

ÖT 79

Ngy. Qoyşı köp bolsa,
Qoy aram öler.

NB 169

Krm. Şoban köp bolsa,
Qoy aram öler.

AN 312

*Çoban çok olsa,
Koyun murdar ötür.*

*Çoban çok olsa,
Koyun murdar ötür.*

*Çoban çok olsa,
Koyun murdar ötür.*

113.*Kzk.* Keşki kün qulaqtansa,
Qatınıñ ul tapqanday süyin.

*Erteñgi kün qulaqtansa,
Eliñdi jaw şapqanday küyin.*

ÖT 102

Ngy. Ertengi tañ qızarsa,
Eliñe yaw şaptı dep bil.
Keşki tañ qızarsa,
Keliniñ uwıl taptı dep bil.

İÇ 21

Krm. Ertengi tañ qızarsa,
Keliniñ ul taptı bil.
Keşki tañ qızarsa,

*Akşam güneşi soğusa,
Hanımın oğlan doğurmuş gibi
sevin.*

*Sabah güneşi soğusa,
Ülkene düşman saldırmış gibi üzül.*

*Sabah güneşi kızarsa,
Ülkene düşman saldırdı diye bil.
Akşam güneşi kızarsa,
Gelinin oğlan doğurdu diye bil.*

*Sabah güneşin kızarsa,
Gelinin oğlan doğurdu bil.
Akşam güneşin kızarsa,*

Üyiñni caw şaptı bil.
AN270

Evine düşman saldırdı bil.⁽⁸⁶⁾

114.*Kzk.* Kimniñ jerin jerleseñ
Sonıñ jırın jırlarsıñ.
ÖF172

*Kimin yerine yerleşsen
Onun türküsünü söylersin.*

Ngy. Kimniñ arabasına mindiñ,
Sonıñ yırın yırla.
İÇ24

*Kimin arabasına bindin,
Onun türküsünü söyle.*

Krm. Kimniñ arabasına minse
Onıñ türkisin cırlar.
AN290

*Kimin arabasına binse
Onun türküsünü söyler.*

115.*Kzk.* Kisi atı terşeñ,
Kisi kiyimi kirşeñ.
ÖF30

*Elin atı terşen⁸⁷,
Elin giyimi kirşen⁸⁸ (olur).*

Ngy. Kisi kiyimi kirşeñ,
Kisi atı terşeñ.
İÇ24

*Elin giyimi kirşen,
Elin atı terşen (olur).*

Krm. El atı terşeñ,
El kiyimi kirşeñ bolır.
MÜ47

*Elin atı terşen,
Elin giyimi kirşen (olur).*

116.*Kzk.* Köp jasağannan surama,
Köp körgennen sura.
ÖF26

*Çok yaşayandan sorma,
Çok görenden sor.*

Ngy. Köp yaşağannan sorama,
Köp körgennen sora.
İÇ25

*Çok yaşayandan sorma,
Çok görenden sor.*

⁸⁶ Daha önce de karşılaştığımız bu tür bazı atasözlerinde, her varyantın tarihin derinliklerinden birlikte çıkmış, tek bir atasözü olduğu açıkça belli olmakla beraber, aralarından birisinin değişik manada olduğu ve tamıtamına ters bir mesaj taşıdığını görmekteyiz. Buna göre, bu atasözünün de Kırım Çöl Türkçesi varyantı diğerlerine göre zıt anlam taşımaktadır. (O.D.)

⁸⁷ terşen(terşeñ): Çabuk ve kolay terleyen. (ÜLKÜSAL, Müstecip; Dobruca'daki Kırım Türkleri'nde Atasözleri ve Deyimler, Ankara 1970.)

⁸⁸ kirşen(kirşeñ): Çabuk ve kolay kirlenen.

Krm. Köp yaşağandan sorama,
Köp gezgenden sora.
MÜ 68

*Çok yaşayandan sorma,
Çok gezenden sor.*

117. *Kzk.* Köre köre kösem boladı,
Söyley söyley şeşen.
Zİ 193

*Göre göre önder olunur,
Konuşa konuşa hatip olunur.*

Ngy. Köre köre közşeñ bolar,
Söyley söyley şeşeñ bolar.
NB 187

*Göre göre açığöz olunur,
Konuşa konuşa hatip olunur.*

Krm. Cüre cüre kişi cürşeñ bolır,
Söyli söyli sözşeñ bolır.
MÜ 42

*Yürüye yürüye insan yürüyücü
dur.
Konuşa konuşa hatip olur.*

118. *Kzk.* Körpeñe qaray ayağıñdı kösil.
Zİ 405

Yorğanına göre ayağını uzat.

Ngy. Yurqanıña köre ayağıñdı soz.
İÇ33

Yorğanına göre ayağını uzat.

Krm. Ayağıñ corqanıña köre uzat.
MÜ 24

Ayağını yorganına göre uzat.

119. *Kzk.* Köşerimdi jel bilsin,
Qonarımđı say bilsin.
ÖT160

*Göceğimi yel bilsin,
Konacağımı vadi bilsin.*

Ngy. Uşarımđı yel biler,
Qonarımđı nuw biler.
NB* 230

*Uçacağımı yel bilir,
Konacağımı orman bilir.*

Krm. Qonarım cel bilecek,
Qoşarım el bilecek.
MÜ 66

*Konacağımı yel bilecek,
(Arabaya) koşacağımı el bilecek.*

120. *Kzk.* Közden ketse,
Köñilden ketedi.
ÖT61

*Gözden gitse,
Gönülden (de) gider.*

Ngy. Közden taysa,

Gözden uzaklaşsa,

Köñilden de tayar.
İÇ25

Krm. Köz körmese,
Göñil qatlanır.
MÜ68

121.*Kzk.* Köziñ awırsa qolıñdı tıy,
İşiñ awırsa awızıñdı tıy.
ÖT156

Ngy. Köziñ awırsa qolıñ tıy,
İşiñ awırsa awızıñ tıy.
İÇ25

Krm. Qarnıñ awırsa awızıñ tıy,
Köziñ awırsa qolıñ tıy.
MÜ60

122.*Kzk.* Köz qorqaq, qol batır.
ÖT8

Ngy. Köz qorqaq, qol bätir.
İÇ25

Krm. Köz qorqaq, qol batır.
RF23

123.*Kzk.* Külme dosıña,
Keler basıña.
ÖT120

Ngy. Külme dosqa,
Keler basqa.
İÇ25

Krm. Külme qomşıña,
Kelir başıña.
AN296

124.*Kzk.* Kün jamanı keter,
Adam jamanı ketpes.
BA 143

Gönülden de uzaklaşır.

*Göz görmese,
Gönül katlanır.*

*Gözün ağrısa eline hakim ol,
Karnın ağrısa ağzına hakim ol.*

*Gözün ağrısa eline hakim ol,
Karnın ağrısa ağzına hakim ol.*

*Karnın ağrısa ağzına hakim ol,
Gözün ağrısa eline hakim ol.*

Göz korkak, kol bahadır(dır).

Göz korkak, kol bahadır(dır).

Göz korkak, kol bahadır(dır).

*Gülme dostuna,
Gelir başına.*

*Güme dosta,
Gelir başa.*

*Gülme komşuna,
Gelir başına.*

*Günün kötüsü gider,
İnsanın kötüsü gitmez.*

Ngy. Kün yamanı keter,
 Ädem yamanı ketpes.
 İÇ25

Krm. Kün camanı geşer,
 El camanı geşmez.
 AN297

125.*Kzk.* May sasısa tuz seber,
 Tuz sasısa ne seber?
 BA 167

Ngy. Et qurtlasa tuz seber.
 İÇ21

Krm. Et sasığın tuz cuwar,
 Er sasığın mal cuwar.
 MÜ49

126.*Kzk.* Mezgilsiz şaqırğan qorazdı
 Soymaq kerek.
 Zİ 373

Ngy. Erte şaqırğan qorazdıñ
 Bası taz bolar.
 İÇ21

Krm. Waqıtsız şaqırğan qoraznı
 Soyarlar.
 MÜ95

127.*Kzk.* Mıñ qayğı bir qarızdı ötemeydi.
 BA 144

Ngy. Mıñ qayğı bir borıştı ötemes.
 İÇ26

Krm. Biñ tasa bir kise toldırmaz.
 AN254

128.*Kzk.* Mısıqqa oyun kerek,
 Tışqanğa ölim kerek.
 ÖT166

*Günün kötüsü gider,
 İnsanın kötüsü gitmez.*

*Günün kötüsü geçer,
 Halkın kötüsü geçmez.*

*Yağ koksa tuz serpilir,
 Tuz koksa ne serpilir?*

Et kurtlasa tuz serpilir.

*Et kokusunu tuz yıkar,
 Erkeğın kokusunu mal yıkar.*

*Vakitsiz öten horozu
 Kesmek gerek.*

*Erken öten horozun
 Başı kel olur.*

*Vakitsiz öten horozu
 Keserler.*

Bin kayğı bir borcu ödemez.

Bin kayğı bir borcu ödemez.

Bin tasa bir kese doldurmaz.

*Kediye oyun gerek,
 Sıçana ölüm gerek.*

Ngy. Şışqanğa ölim,
Mısıqqqa oyun.
İÇ28

*Sıçana ölüm,
Kediye oyun.*

Krm. a) Mışıqqqa oyun,
Sıçan⁸⁹ğa ölim.
RF175

*Kediye oyun,
Sıçana ölüm.*

b) Mışıqqqa şaqa,
Işanğa öler.
AN300

*Kediye şaka,
Sıçana ölüm sebebi.*

129. *Kzk.* Ne ekseñ, sonı orarsıñ.
ÖT100

Ne eksen, onu biçersin.

Ngy. Ne şaşsañ, sonı orarsıñ.
İÇ26

Ne saçsan(eksen), onu biçersin.

Krm. Ne ekseñ, onı pişersıñ.
MÜ74

Ne eksen, onu biçersin.

130. *Kzk.* Ot körmegen ot körse,
Kündiz şıraç jandırar.
Oq körmegen oq körse,
Dalağa atıp dañ qılar.
Ö* 65

*Ateş görmeyen ateş görse,
Gündüz kandil yakar.
Ok görmeyen ok görse,
Dışarı atıp gürültü çıkarır.*

Ngy. Kün körmegen kün körse,
Kündiz şıraç yandırar.
İÇ25

*Güneş görmeyen güneş görse,
Gündüz kandil yakar.*

Krm. Kün körmegen kün körse,
Kündiz şıraç caqtırır.
Qoy körmegen qoy körse,
Qıwalap cürip baqtırır.
AN297

*Güneş görmeyen güneş görse,
Gündüz kandil yaktırır.
Koyun görmeyen koyun görse,
Arkasından gidip baktırır.*

131. *Kzk.* Ölgem sıyrı sütti boladı.

Ölen sıyrı(inek) sütlü olur.

⁸⁹ Bu kelime Kırım Çöl Türkçesi'nde her zaman "ışan" şeklinde olmasına rağmen, bu atasözünde Türkiye Türkçesi'nin tesiriyle "sıçan" şeklinde tesbit edilmiştir. Kelimedeki bu değişiklik ileri seviyedeki bir etkileşimle ilgili olduğu için kelimeye dokunmadık. (O.D.)

ÖF* 271

Ngy. Ölgem sıyr sütli boladı.
İÇ26

Krm. Ölgem sıyr sütli bolır.
MÜ77

Ölen sığır(inek) sütli olur.

Ölen sığır(inek) sütli olur.

132. *Kzk.* Ölim jaylı köp aytsa,
Tiriniñ berekesi ketedi.
MA59

Ngy. Ölidi aytsañ,
Tiridiñ tatuwı keter.
İÇ26

Krm. Ölisin añsañ,
Tirisin zawqı qaşar.
MÜ77

*Öümnden çok bahsedilse,
Drinin bereketi gider.*

*Öüden bahsetsen,
Drinin huzuru kaçır.*

*Öüsünü ansan,
Drisinin zevki kaçır.*

133. *Kzk.* Ötiriktiñ quyırığı bir-aq tutam.
ÖT132

Ngy. Ötiriktiñ örkeni qısqa.
İÇ27

Krm. Ötirik sözniñ örkeni bolmaz.
MÜ78

Yalanın kuyruğı bir tek tutam.

Yalanın sapı kısa.

Yalan sözün sapı olmaz.

134. *Kzk.* Özi jıgılğan bala jılamaydı.
ÖT69

Ngy. Özi yıgılğan yılamas.
İÇ27

Krm. Özi cıgılğan cılamaz.
MÜ78

Kendi düşen çocuk ağlamaz.

Kendi düşen ağlamaz.

Kendi düşen ağlamaz.

135. *Kzk.* Özi toymağanniñ sarqıtın işpe.
ÖT153

Ngy. Özi toymağanniñ sarqıtı bolmas.
İÇ27

Krm. Özi toymağanniñ sofrasına oturma.
NB 306

Kendi doymayanın artığını yeme.

Kendi doymayanın artığı olmaz.

*Kendi doymayanın sofrasına
oturma.*

136.*Kzk.* Şaqırğan jerden qalma,
Şaqırmağan jerge barma.

ÖT140

Ngy. Şaqırğaŋa bar,
Şaqqannan qaş.

İÇ28

Krm. Şaqırılğan ceriñe erinme,
Şaqırılmağan ceriñe körinme.

MÜ85

*Çağrılan yerden kalma,
Çağrılmayan yere varma.*

*Çağırana var,
Sokandan kaç.*

*Çağrılan yerine erinme⁹⁵,
Çağrılmayan yerine görünme.*

137.*Kzk.* Şegirtkeden qorıqqan
Egin ekpes.

ÖT100

Ngy. Şegertkiden qorqqan
Egin ekpes.

İÇ28

Krm. Şegertkeden qorqqan
Ekin ekmez.

RF115

*Çekirgeden korkan
Ekin ekmez.*

*Çekirgeden korkan
Ekin ekmez.*

*Çekirgeden korkan
Ekin ekmez.*

138.*Kzk.* Şınımın jilasa
Soqır közden jas şığar.

ÖT157

Ngy. Şıntısıman yilasañ
Soqır közden de yas şığar.

İÇ19

Krm. Meram etseñ
Soqır közden caş şığar.

MÜ72

*Gerçekten ağlarsa
Kör gözden yaş çıkar.*

*Gerçekten ağlarsan
Kör gözden de yaş çıkar.*

*Meram edersen
Kör gözden yaş çıkar.*

139.*Kzk.* Şoşqağa ergen
Balşıqqa awnar.

MA20

*Domuzun ardından giden
Balçığa yuvarlanır.*

⁹⁵ erinmek(erin-): Vücudu erimiş gibi gevşeyip tembelleşmek, üşenmek.

Ngy. Qunanğa iyergen
Şeşekeyge awnar.
Doñızğa iyergen
Balşıqqa awnar.
İÇ25

Krm. a) Domızğa iyergen
Şamırğa awnar.
AN263

b) Domızğa üyirgen
Sazğa awnar.
MÜ45

*Kunan*⁹¹ in ardından giden
Ççekliğe yuvarlanır.
Domuzun ardından giden
Balçğa yuvarlanır.

Domuzun ardından giden
Çamura yuvarlanır.

Domuzun ardından giden
Bataklığa yuvarlanır.

140. *Kzk.* Sabır tübi sarı altın.
ÖT58

Ngy. Saban tübi sarı altın.
İÇ27

Krm. Sabırnıñ soñı sarı altın.
MÜ81

Sabır sonu sarı altın(dır).

Sabanın sonu sarı altın(dır).

Sabırın sonu sarı altın(dır).

141. *Kzk.* Säwir bolmay täwir bolmas.
ÖT161

Ngy. Mart şıqpay dert şıqpas.
İÇ25

Krm. Mart ayı dert ayı.
MÜ71

Nisan olmadan (hal) iyi olmaz

Mart çıkmadan dert çıkmaz.

Mart ayı dert ayı.

142. *Kzk.* Soqırdıñ közi köñilinde.
Zİ 287

Ngy. Soqırdıñ közi körmese de
Yanı sezer.
İÇ27

Krm. Soqır körmese de sezer.
MÜ82

Körün gözü gönlünde.

*Körün gözü görmese de
Canı sezer.*

Kör görmese de sezer.

⁹¹ *kunan*(qunan): İki yaşını bitiren taya verilen ad.

143. *Kzk.* Söz süyekten ötedi,
Tayaq etten ötedi.
ÖT51

Ngy. Ağaş etten öter,
Söz süyekten öter.
İÇ12

Krm. Kötek etten öter,
Söz süyekten.
RF10

*Söz kemikten (işleyip) geçer,
Dayak etten (işleyip) geçer.*

*Ağaş(dayak) etten (işleyip) geçer,
Söz kemikten (işleyip) geçer.*

*Dayak etten (işleyip) geçer,
Söz kemikten.*

144. *Kzk.* Suluw suluw emes,
Süygen suluw.
Zİ 200

Ngy. Közel közel tuwıl,
Kimdi yanıñ süyse sol közel.
İÇ24

Krm. Göñil kimni süyse,
Güzel odır.
AN273

*Güzel güzel değil(dir),
Sevdiğin güzel(dir).*

*Güzel güzel değil(dir),
Kimi canın sevse o güzel(dir).*

*Gönül kimi sevse,
Güzel odur.*

145. *Kzk.* Suwğa ketken tal qarmaydı.
*

Ngy. Suwğa batqan tal sermer.
İÇ28

Krm. Suwğa ketken tal qarmalar.
MÜ 17

Suya giden tutunacak dal arar.

Suya batan dal ısırır.

Suya giden tutunacak dal arar.

146. *Kzk.* Süñginiñ jarası biter,
Til jarası bitpes.
ÖT49

Ngy.a) Qılış yarası tüzeler,
Til yarası tüzelmes.
İÇ23

*Süñgünün yarası iyileşir,
Dil yarası iyileşmez.*

*Kılıç yarası düzelir,
Dil yarası düzelmez.*

* Kaynak kişi: Bilen Şadiyev, 1931 Şımkent-Şayan doğumlu.
Derleme yeri: Şayan/KAZAKİSTAN.

b) Qılışpan salğan yara biter,
Tilmen salğan yara bitpes.
NB 466

Krm. Qol carası geşer,
Til carası geşmez.
AN 293

147. Kzk. Süymegenge süykenbe,
Bağıñ ketedi.
Mıñ tillalıq basıñdı
Bir pul etedi.
ÖF* 301

Ngy. Süymegenge süykenme.
İÇ28

Krm. Süymegenge süykenme.
MÜ 84

148 Kzk. Tañdağı tawıqtan,
Sol küngi jumırtqa artıq.
ÖF98

Ngy. Tañlağı tawıqtan,
Bügüñgi yumırtqa artıq.
İÇ28

Krm. Bugüñniñ cımırtası,
Yarınıñ tawığundan xayırlıdır.
MÜ 36

149. Kzk. Tañğan jerde boy sıylı,
Tanımağan jerde ton sıylı.
ÖF141

Ngy. Tañğan jerde bas sıylı,
Tanımağan jerde ton sıylı.
İÇ28

Krm. Bilgenge baş sıylı,

Kıhça açılan yara iyileşir,
Dille açılan yara iyileşmez.

El yarası geşer,
Dil yarası geşmez.

Sevmeyene sürtünme,
Bahtın gider.
Bin tilla⁹⁷ hık başını
Bir pul eder.

Sevmeyene sürtünme.

Sevmeyene sürtünme.

Yarınki tavuktan,
Bugüñkü yumurta iyi(dir).

Yarınki tavuktan,
Bugüñkü yumurta iyi(dir).

Bugüñün yumurtası,
Yarın tawığundan hayırlıdır.

Tanıyan jerde boy saygıdeğer,
Tanımayan jerde kürk
saygıdeğer(dir).

Tanıyan jerde baş saygıdeğer,
Tanımayan jerde kürk
saygıdeğer(dir).

Bilene(tanıyana) baş saygıdeğer,

97 tilla(tilla): Eski altın para. {dilda, dildä}

Bilmegenge ton sıylı.
MÜ 33

*Bilmeyene(tanımayana) kürk
saygıdeğer(dir).*

150.*Kzk.* Tawıqtıñ tūsine tarı kiredi.
ÖT167

Tavuğun düşüne darı girer.

Ngy. Tawıqtıñ tūsine tarı ener.
İÇ28

Tavuğun düşüne darı girer.

Krm. Aş tawıqtıñ tūsine tarı ener.
AN243

Aç tavuğun düşüne darı girer.

151.*Kzk.* Taw tawğa qosılmas,
Adam adamğa qosıladı.
ÖT30

*Dağ dağa kavuşmaz,
İnsan insana kavuşur.*

Ngy. Taw tawğa ılaspasa da,
Ädem ädemge ılasar.
İÇ28

*Dağ dağa ulaşmasa da,
İnsan insana ulaşır.*

Krm. Dağ⁹³ dağman körişmez,
İnsan insanman körişir.
AN260

*Dağ dağla görüşmez,
İnsan insanla görüşür.*

152.*Kzk.* Taz taranğaşa toy tarqar.
ÖT156

Kel taranana kadar toy⁹⁴ dağılır.

Ngy. Taz taranğaşa toy tarqar.
İÇ29

Kel taranana kadar toy dağılır.

Krm. Taz bezengeşi toy darqar.
MÜ 87

Kel bezenene kadar toy dağılır.

153.*Kzk.* Temirdi qızğan kezde soq.
ÖT9

Demiri kızdığı zaman döv.

Ngy. a) Temirdi qızğanda soğıp qal.
İÇ29

Demiri kızdığında döv.

⁹³ Bu kelime Kırım Çöl Türkçesi'nde her zaman "taw" şeklinde olmasına rağmen, bu atasözünde Türkiye Türkçesi'nin tesiriyle "dağ" şeklinde tesbit edilmiştir. Kelimedeki bu değişiklik ileri seviyedeki bir etkileşimle ilgili olduğu için kelimeye dokunmadık. (O.D.)

⁹⁴ toy(toy): Düğün, şenlik, eğlence, toplantı, cemiyet.

b) Temirdi qızıwında soq.
İÇ29

Krm. Temir tawında,
Qız şağında.
MÜ87

Demiri kızdığında döv.

*Demir tavında,
Kız çağında.*

154. *Kzk.* Tilewşiniñ bir beti qara,
Bermewşiniñ eki beti qara.
ÖT129

Ngy. Tilewşidiñ bir beti qara,
Bermewşidiñ eki beti qara.
İÇ29

Krm. İstegenniñ bir yüzi,
Bermegenniñ eki yüzi qara.
MÜ56

*İsteyenin bir yüzü kara,
Vermeyenin iki yüzü kara.*

*İsteyenin bir yüzü kara,
Vermeyenin iki yüzü kara.*

*İsteyenin bir yüzü,
Vermeyenin iki yüzü kara.*

155. *Kzk.* Torğay jañbır jawsa
Balasın qorğaydı,
Burşaq jawsa
Basın qorğaydı.
ÖT65

Ngy. Yamğır yawsa
Qarağus balasın qorsalar,
Burşaq yawsa
Basın qorsalar.
İÇ32

Krm. Cawın cawsa
Balasın başın qorşalay,
Burşaq cawsa
Özin başın qorşalay.
AN276

*Serçe yağmur yağsa
Yavrusunu korur,
Dolu yağsa
Başını korur.*

*Yağmur yağsa
Kartal yavrusunu korur,
Dolu yağsa
Başını korur.*

*Yağmur yağsa
Yavrusunun başını korur,
Dolu yağsa
Kendi başını korur.*

156. *Kzk.* Toyğa barsañ burın bar,
Burın barsañ orın bar.

*Toy⁹⁵ a gidersen önce git,
Önce gidersen yer var.*

⁹⁵ toy(toy): Düğün, şenlik, eğlence, toplantı, cemiyet.

Ö141

Ngy. Toyğa barsañ erte bar,
Erte barsañ orın bar.

İÇ30

Krm. Aldın barğan orın qabar.

MÜ 17

Toya gidersen erken git,
Erken gidersen yer var.

Önce giden yer kapar.

157. Kzk. Törkini jaqın qatınnıñ
Tösegi jıyılmas.

Ö72

Ngy. Törkini yuwiqtıñ
Tösegi yıyılmas.

İÇ30

Krm. Törkini caqın tözalmaz,
Töşek ornın cıyalmaz.

MÜ 90

Baba evi yakın (olan) kadının
Döşegi toplanmaz.

Baba evi yakın (olan)ın
Döşegi toplanmaz.

Baba evi yakın (olan) dayanamaz,
Döşegini toplayamaz.

158. Kzk. Tuwra söyleyin desem,
Tuwğanıma jaqpaymın.

BA 169

Ngy. Tuwra aytqan
Tuwğanğa yaramas.

İÇ30

Krm. Doğrısın aytqan
Dosqa yaramaz.

AN 263

Doğru konuşayım desem,
Akrabama yaranmam.

Doğru söyleyen
Akrabaya yaramaz.

Doğrusunu söyleyen
Dosta yaramaz.

159. Kzk. Tüsi iygiden tüñilme.

Ö* 71

Ngy. Tüsi iygiden tüñilme.

İÇ30

Krm. Tüsi arüwden töñilme.

AN 318

Siması temizden ümit kesme.

Siması temizden ümit kesme.

Siması temizden ümit kesme.

160. Kzk. Tüyedey boyıñ bolğanşa,
Tüymedey oyıñ bolsın.

Deve kadar boyun olacağına,
Düğme kadar fikrin olsun.

MA 105

Ngy. Tüyedey boyıñ bolğansa,
Tüymedey aqlıñ bolsın.
İÇ30

Krm. Tüyediy boyıñ bolğası,
Tümediy aqlıñ bolğaydı.
MÜ91

*Deve kadar boyun olacağına,
Düğme kadar aqlın olsun.*

*Deve kadar boyun olacağına,
Düğme kadar aqlın olsaydı.*

161. *Kzk.* Üre bilmegen iyt,
Üyine urı tüsirer.
ÖT92

Ngy. Üre bilmes küşelek,
Üyine qonaq keltirer.
İÇ31

Krm. Ürmesin bilmegen it,
Sürige qaşqır keltirer.
MÜ94

*Ürümelerini¹⁰¹ bilmeyen it
Evine hırsız düşürür.*

*Havlamasını bilmeyen enik¹⁰²
Evine konuk getirir.*

*Ürümelerini bilmeyen it
Sürüye kurt getirir.*

162. *Kzk.* Ürgen iyt kisi qappas.
ÖT97

Ngy. Ürgen iyt kisidi qappas.
İÇ31

Krm. Abalağan it tişlemez.
AN233

Ürüyen it adam kapmaz.

Ürüyen it adamı kapmaz.

Havlayan it dişlemez(ısırmaz).

163. *Kzk.* Üyiñe kelgenge
Üydey ökpeñdi aytpa.
ÖT14

Ngy. Üyiñe kelgenge
Üydey öpkeñ bolsa da aytpa.
İÇ31

Krm. Üyiñe kelgenge
Üyday öfkeñ bolsa aytma.

Evine gelene

Ev kadar öfkeni söyleme.

Evine gelene

Ev kadar öfken olsa da söyleme.

Evine gelene

Ev kadar öfken olsa (da) söyleme.

101 ürümek(ür-): Durduğu yerde bağırarak, ulumak, havlamak.(Köpek için)

102 enik: Köpek yavrusu.

AN320

164.*Kzk.* Üy meniki demeniz,
 Üy artında kisi bar.
 ÖT122

Ngv. Üy meniki dep söyleme,
 Üy artında kisi bar.
 İÇ31

Krm. Üyim bar dep söylenme,
 Üy artında kişi bar.
 AN320

*Ev benim demeyiniz,
 Ev ardında kişi(insan) var.*

*Ev benim diye konuşma,
 Ev ardında kişi(insan) var.*

*Evim var diye konuşma,
 Ev ardında kişi(insan) var.*

KAZAK ve NOGAY TÜRKÇESİNDE ORTAK OLAN ATASÖZLERİ

1. <i>Kzk.</i> Adam bolar bala Onbesinde baspın deydi, Adam bolmas bala Jıyırmabesinde jaspın deydi. MH 238	<i>Adam olacak çocuk Onbeşinde başım der, Adam olmayacak çocuk Yirmibeşinde küçüğüm der.</i>
<i>Ngy.</i> Bolayaq 10 yasında yas tuwıl, Bolmayaq 25'te de yas. İÇ19	<i>(Adam) olacak 10 yaşında küçük değil, (Adam) olmayacak 25'te de küçük</i>
2. <i>Kzk.</i> Adaspaymın degen adam Taltüste adasadı. ÖT32	<i>Yolumu şaşırımam diyen adam Öğle vakti yolunu şaşırır.</i>
<i>Ngy.</i> Adaspayman degen erdi Qarañı tuman adastıradı. İÇ12	<i>Yolumu şaşırımam diyen eri Kara duman şaşırır.</i>
3. <i>Kzk.</i> Ağanıñ üyi aq jaylaw. ÖT147	<i>Ağanın evi ak yayla(dır).</i>
<i>Ngy.</i> Ağađıñ üyi jaylaw, İnidiñ üyi indey qaya. İÇ12	<i>Ağanın evi yayla, Biraderin evi in gibi kaya.</i>
4. <i>Kzk.</i> Ağaş kesseñ uzun kes, Şaba kele qısqarar.	<i>Ağaç kesersen uzun kes, Kestikçe kısılır.</i>

Temir kesseñ qısqa kes,
Soğa soğa uzarar.

ÖF* 122

Ngy. Ağaş kesseñ uzun kes,
Yona yona qısqarar.
Kiyiz kesseñ qısqa kes,
Tarta tarta uzayar.

İÇ12

Demir kesersen kısa kes,
Vura vura uzar.

Ağaş kesersen uzun kes,
Yonta yonta kısılır.
Keçe kessen kısa kes,
Çeke çeke uzar.

5.Kzk. Ağayınıñ azarı bolsa da
Bezeri bolmaydı.

ÖF147

Ngy. Qardaştıñ azarı bolsa da
Beteri bolmas.

İÇ22

Akrabanın bıktırıcılığı olsa da
Bezdiriciliği olmaz.

Kardeşin bıktırıcılığı olsa da
Beteri olmaz.

6.Kzk. Ağayın tatuw bolsa at köp,
Abısın tatuw bolsa as köp.

ÖF11

Ngy. Ağalı-inili tatuw tursa,
Yekpege at köp bolar.
Abısın-kelin tatuw tursa,
Aşamağa as köp bolar.

İÇ12

Akrabalar iyi geçinirse at çok,
Etiler iyi geçinirse aş çok.

Ağabey-kardeş iyi geçinirse,
Koşmaya at çok olur.
Elti-gelin iyi geçinirse,
Yemeye aş çok olur.

7.Kzk. Ajaldı öle me?

Awruwlı öle me?

ÖF170

Ngy. Awırğan ölmes,
Äceli yetken öler.

İÇ16

Eceli(eceli gelen) mi ötür?

Hastalıklı mı ötür?

Hastalanan ölmez,

Eceli gelen ötür.

8.Kzk. Ajal jetpey jan şıqpas,
Sarañ baydan nan şıqpas.

Zİ 155

Ngy. Äcel yetpey ölüm yoq,

Ecel gelmeden can çıkmaz,
Gimri zenginden ekmek çıkmaz.

Ecel gelmeden ölüm yok,

Äreket yetpey kelim yoq.
NB 258

Hareket etmeden gelme yok.

9.Kzk.Aqsaq qoy
Tüsten keyin mañıraydı.
ÖT77

Aksak koyun
Öğleden sonra meler.

Ngıy.Aqsaq qoy
Tüsten soñ mañıraydı.
İÇ13

Aksak koyun
Öğleden sonra meler.

10.Kzk.Alasanı atqa sanama,
Jaqsını jatqa sanama.
ÖT106

Alasa⁹⁸ yı at sayma,
İyi yabancı sayma.

Ngıy.Yamandı yatqa sanama,
Eşekti malğa sanama.
İÇ32

Kötüyü yabancı sayma,
Eşegi mal⁹⁹ sayma.⁽¹⁰⁰⁾

11.Kzk.Alıp anadan tuwadı,
At biyeden tuwadı.
MA 15

Alp anadan doğar,
At kısırdan doğar.

Ngıy.Alıp anadan,
At biyeden tuwar.
İÇ13

Alp anadan,
At kısırdan doğar.

12.Kzk.Alma je de suw iş,
Arımasañ mağan kel.
Jiyde je de suw iş,
Semirmeseñ mağan kel.
Zİ 162

Elma ye de su iç,
Zayıflamazsan bana gel.
İğde ye de su iç,
Şişmanlamazsan bana gel.

⁹⁸ alasa(alasa): Alçak boylu bir tür at.

⁹⁹ mal(mal): Etinden, sütünden, yününden, derisinden ve gücünden faydalanılan evcil hayvan

¹⁰⁰ Daha önce de karşılaştığımız bu tür bazı atasözlerinde, her varyantın tarihin derinliklerinden birlikte çıkmış, tek bir atasözü olduğu açıkça belli olmakla beraber, aralarından birisinin değişik manada olduğu ve tamıtamına ters bir mesaj taşıdığını görmekteyiz. Buna göre, bu atasözünün de Nogay Türkçesi ile Kazak Türkçesi varyantları birbirlerine göre zıt anlam taşımaktadır. (O.D.)

Ngy. Alma ye de suw iş,
Awırmasañ köreyim.
Närtük ye de suw iş,
Semirmeseñ köreyim.
İÇ14

Elma ye de su iç,
Hastalanmazsan göreyim.
Mısır ye de su iç,
Şişmanlamazsan göreyim.

13. Kzk. Alpıs kün atan bolğansa,
Altı kün buwra bol.
ÖT80

Altmış gün atan¹⁰⁶ oluna kadar,
Altı gün buğra¹⁰⁷ ol.

Ngy. Altı kün atan bolğansa,
Bir kün bota bol.
İÇ14

Altı gün atan oluncaya kadar.
Bir gün bota¹⁰⁸ ol.

14. Kzk. Altı jasar bala atqa minse,
Alpıstağı şal aldınan şıgar.
ÖT66

Altı yaşındaki çocuk ata binse,
Altmıştaki ihtiyar önüne çıkar.

Ngy. Altı yasar alıstan kelse,
Alpıs yasar aldına şıgar.
İÇ14

Altı yaşındaki uzaktan gelse,
Altmış yaşındaki önüne çıkar.

15. Kzk. Altın eriñ atqa tiyse,
Altının al da otqa jaq.
ÖT34

Altın eğerin ata değse,
Altınımı al da ateşte yak.

Ngy. Altın iyeriñ atqa tiyse,
Altınıñ al da otqa sal.
İÇ14

Altın eğerin ata değse,
Altınımı al da ateşe at.

16. Kzk. Aman bolsa bul basım,
Tağı şıgar bul şaşım.
ÖT158

Sağ olsa bu başım,
Daha çıkar bu saçım.

Ngy. Aman bolsa bu basım,
Tağı şıgar bu şaşım.

Sağ olsa bu başım,
Daha çıkar bu saçım.

106 atan(atan): Kısırlaştırılmış erkek deve.

107 buğra(buwra, bora): Erkek deve.

108 bota(bota): Deve yavrusuna bir yaşına gelinceye kadar verilen ad.

İÇ14

17.Kzk. Añşınıñ keşikkeninen süyin.
ÖT144

Ngy.Elşidiñ keşikkeni xayır.
İÇ20

Avcının gecikmesine sevin.

Elçinin gecikmesi hayır(hıdır).

18.Kzk.Arıstan asqınsa ayğa şabar,
Aqmaq asqınsa anasın sabar.
ÖT111

Ngy.Arslan qutırsa ayğa şabar.
İÇ14

Arslan ağır şekilde hastalansa aya saldırır,

Ahmak hastalansa anasını döver.

Arslan kudurursa aya saldırır.

19.Kzk.As adamnıñ arqawı.
ÖT149

Ngy.As ädemniñ qursawı.
İÇ14

Aş insanın güç kaynağı(dır).

Aş insanın çemberi(dır).

20.Kzk.Aş tamağım,
Tıyış qulağım.
ÖT150

Ngy.Aş tamağım,
Tıñış qulağım.
İÇ14

*Aç karnım,
Sakin kulağım.⁽¹⁰⁹⁾*

*Aç karnım,
Sakin kulağım.*

21.Kzk.Aşşı menen tuşşını tatqan biler,
Alıs penen jaqındı jortqan biler.
Zİ 12

Ngy.Alıs pan yuwiqtı yortqan biler,
Aşı man tātli tatqan biler.
İÇ13

*Tuzlu ile tuzsuzu tadan bilir,
Uzak ile yakını gezip dolaşan bilir.*

*Uzak ile yakını gezip dolaşan bilir,
Acı ile tatlıyı tadan bilir.*

109 Bu atasözü; «Karnım aç olsa da huzursuzluk olmasın, kulağım sakın olsun» manasındadır. (O.D.)

22.*Kzk.*Atadan altaw tuwsa da,
Basına bir jalğızdıq tüser.
Ö147

*(Bir) babadan altı (kardeş) doğsa
Başına bir yalnızlık düşer.*

*Ngy.*Atadan altaw tuwsa da,
Başına tüser yalğızlıq.
İÇ15

*(Bir) babadan altı (kardeş)
Başına düşer yalnızlık.*

23.*Kzk.*Atağa tartıp ul tuwmas,
Anağa tartıp qız tuwmas.
MH240

*Babaya çekip oğlan doğmaz,
Anaya çekip kız doğmaz.*

*Ngy.*Atağa usap ul tuwmas,
Anağa usap qız tuwmas.
İÇ15

*Babaya benzeyip oğlan doğmaz,
Anaya benzeyip kız doğmaz.*

24.*Kzk.*At ayında,
Biye jilında qulındaydı.
Ö186

*At ayında,
Kısrak yılında yavrular.*

*Ngy.*At ayında,
Biye yılında qulınlaydı.
İÇ15

*At ayında,
Kısrak yılında yavrular.*

25.*Kzk.*At erindi keler,
Er murındı keler.
Ö15

*At dudaklı olur,
Er burunlu olur.*

*Ngy.*Er iygisi burunlu bolar,
At iygisi erinli bolar.
İÇ20

*Erin iyisi burunlu olur,
Atın iyisi dudaklı olur.*

26.*Kzk.*Atıñ barda jer tanı,
Jelip jür de el tanı.
MH240

*Atın olduğunda yer tanı,
Rahvan yürü de halk tanı.*

*Ngy.*Atañ barda el tanı,
Atıñ barda yer tanı.
İÇ15

*Baban olduğunda memleket tanı,
Atın olduğunda yer tanı.*

27.*Kzk.* At jamanı taymen oynar.
ÖT84

Ngy. At yamanı tayğa iyerer.
İÇ15

28.*Kzk.* At sırrı iyesine mälüm.
MH240

Ngy. At sırrı iyesine mälüm.
NB 219

29.*Kzk.* Attıñ atı ülken,
Tüyenıñ tabanı ülken.
ÖT85

Ngy. Attıñ atağı,
Tüyediñ tabanı üyken.
İÇ16

30.*Kzk.* Awıldıñ iyti ala bolsa da,
Böri kelgenge birigedi.
ÖT94

Ngy. Awıl iyti ala bolsa da,
Böri kelgende biriger.
İÇ16

31.*Kzk.* Awılğa jaqındağanda iyt ozadı.
ÖT92

Ngy. Awılğa yuwıqlağanda iyt ozadı.
İÇ16

32.*Kzk.* Awıl iytiniñ quyriğı qayqı.
ÖT92

Ngy. Awıl iytiniñ quyriğı qayqı.
İÇ16

Atın kötüsü tayla oynar.

*Atın kötüsü tayın arkasından
gider.*

Atın sırrı sahibine malum.⁽¹⁰⁵⁾

Atın sırrı sahibine malum.

*Atın adı büyük,
Devenin tabanı büyük.*

*Atın adı(şanı),
Devenin tabanı büyük.*

*Köyün iti ala olsa da,
Kurt geldiğinde birleşir.*

*Köyün iti ala olsa da,
Kurt geldiğinde birleşir.*

Köye yaklaşıldığında it öne geçer.

Köye yaklaşıldığında it öne geçer.

Köyün itinin kuyruğu kıvrık (olur).

Köyün itinin kuyruğu kıvrık (olur).

105 Bu atasözü; «Atın huyu sahibi tarafından bilinir.» manasındadır. (O.D.)

33. *Kzk.* Ayağı jaman tördi bulğar,
Awzı jaman eldi bulğar.
ÖT51

Ngy. Ayağı yaman tördi bulğaydı,
Awızı yaman eldi bulğaydı.
İÇ16

*Ayağı kötü(pis) başköşeyi kirletir,
Ağı kötü(pis) memleketi kirletir
(karıştırır).*

*Ayağı kötü(pis) başköşeyi kirletir,
Ağı kötü(pis) memleketi kirletir
(karıştırır).*

34. *Kzk.* Äkesiz jetim jartı jetim,
Şeşesiz jetim anıq jetim.
MA 114

Ngy. Atasız öksüz yartı öksüz,
Anasız öksüz kerti öksüz.
İÇ15

*Babasız yetim yarım yetim,
Anasız yetim¹⁰⁶ gerçek yetim.*

*Babasız öksüz yarım öksüz,
Anasız öksüz gerçek öksüz.*

35. *Kzk.* Ärkimniñ öz jeri,
Mısır şaharı.
ÖT6

Ngy. Mısır'da patşa bolğannan,
Elimde şoban bolğannım artıq.
İÇ26

*Herkesin kendi yeri(vatanı),
Mısır şehri (gibidir).*

*Mısır'da padişah olmaktan,
Memleketimde çoban olmam
iyidir.*

36. *Kzk.* Balıqşınıñ atı şöldep öledi.
ÖT162

Ngy. Balıqşıdıñ atı suwsızlıqtan öler.
NB 311

Balıkçının atı susayıp ölür.

Balıkçının atı susuzluktan ölür.

37. *Kzk.* Barma qanğa,
Özi keler malğa.
Barma biyge,
Özi keler üyge.

*Gitme hana,
Kendi gelir mala.
Gitme biy¹⁰⁷ e,
Kendi gelir eve.*

¹⁰⁶ Kazak Türkçesi'nde "yetim(jetim)" kelimesi, Türkiye Türkçesi'ndeki "yetim" ve "öksüz" kelimelerinin her ikisini birden karşılamaktadır. (O.D.)

¹⁰⁷ biy(biy): Kazak Türkleri'nin örfi hukukunu çok iyi bilen, Kazaklar arasındaki davaları bu hukuk esaslarına göre halleden itibarlı kimse.

Ör126

*Ngy. Barma töre qasına,
Bayısañ özi keler qasıña.
İÇ18*

*Gıtme töre¹⁰⁸ nin yanına,
Zengin olursan kendi gelir yanına.*

*38. Kzk. Bergen alar,
Ekken orar.
Ör100*

*Veren alır,
Eken biçer.*

*Ngy. Berseñ alarsıñ,
Ekseñ orarsıñ.
NB 251*

*Verirsen alırsın,
Ekersen biçersin.*

*39. Kzk. Bergen jomart emes,
Alğan jomart.
Ör48*

*Veren cömert değil,
Alan cömert(tir).*

*Ngy. Bergen yumart tuwıl,
Alğan yumart.
İÇ18*

*Veren cömert değil,
Alan cömert(tir).*

*40. Kzk. Bermegendi berip uyalt.
Ör47*

Vermeyeni verip utandır.

*Ngy. Bermegendi berip uyalt.
İÇ18*

Vermeyeni verip utandır.

*41. Kzk. Beynetsiz raxat joq.
Ör8*

Meşakkatsiz rahat yok.

*Ngy. Qyınsız tınışlıq bolmas.
NB 199*

Meşakkatsiz huzur olmaz.

*42. Kzk. Bir kemege mingenniñ janı bir.
Ör36*

Bir gemiye binenin canı bir.

¹⁰⁸ töre(töre): Kıpçak Türklerince, Moğol idaresindeki devlette han sülalesinden gelen asilzade kimselere verilen ad. Kazakistan'da hala han sülalesinden geldiklerini iddia eden ve Kazak Türklerini oluşturan 3 jüzlük sisteme(3 büyük uruğ grubuna) kendilerini dahil etmeyen "Töre" adında bir Kazak tayfası yaşamaktadır. (O.D.)

- Ngy.* Ayawlı dostıñ malı bir,
Kemege mingenniñ yanı bir.
İÇ16
- Kıymetli dostun malı bir,
Gemiye binenin canı bir.*
43. *Kzk.* Bir körgen bilis,
Eki körgen tanıs.
ÖT142
- Bir (kere) görülen bildik,
İki (kere) görülen tanıdık.*
- Ngy.* Bir körgen bilis,
Eki körgen tanıs.
İÇ18
- Bir (kere) görülen bildik,
İki (kere) görülen tanıdık.*
44. *Kzk.* Bir kün tuzın tatqanğa,
Qırıq kün sälem ber.
ÖT106
- Bir gün tuzunu tattığın (kişiye),
Kırk gün selam ver.*
- Ngy.* Bir kün tuz-dam işken yerge,
Mıñ kün salam ber.
NB 364
- Bir gün yemek yediğin yere,
Bin gün selam ver.*
45. *Kzk.* Böri balasın asırasañ iyt bolmaydı.
SP 141
- Kurt yavrusunu beslesen it olmaz.*
- Ngy.* Böridiñ quyırğın keskenimen
Ol iyt bolmas.
İÇ19
- Kurdun kuyruğunu kesmekle
Oit olmaz.*
46. *Kzk.* Buqanıñ aramzası
Buzaw arasında jüredi.
ÖT91
- Boğanın soysuzu
Buzağı(lar) arasında yürür.*
- Ngy.* Ögiz aramı
Buzawlar arasında yatar.
İÇ26
- Öküzün mendeburu
Buzağular arasında yatar.*
47. *Kzk.* Bulttan şıqqan kün aşşı,
Jaman kisiniñ tili aşşı.
ÖT111
- Buluttan çıkan güneş acı,
Kötü kişinin dili acı.*
- Ngy.* Yaman kisidiñ sözi aşşı,
Yabağı tonniñ biyti aşşı.
- Kötü kişinin sözü acı,
Yapağı elbisenin biti acı.*

İÇ32

48.*Kzk.* Dostuñıñ asın qasıfıday iş.
ÖR154

Ngy. Dostuñıñ asın duşpanday aşı.
İÇ19

Dostunun aşını düşmanımış gibi ye.

Dostunun aşını düşman gibi ye.

49.*Kzk.* Dostuñıñ pışağımen müyiz kes,
Duşpanıñıñ pışağımen kiyiz kes.
ÖR119

Ngy. Dostuñıñ bekisimen müyiz kes,
Duşpanıñıñ bekisimen kiyiz kes.
İÇ19

*Dostunun bıçağıyla boynuz kes,
Düşmanının bıçağıyla keçe kes.*

*Dostunun çakısıyla boynuz kes,
Düşmanının çakısıyla keçe kes.*

50.*Kzk.* Dünyede bal tätti,
Bala baldan da tätti.
MA 114

Ngy. Bal tâtli,
Baldan da bala tâtli.
İÇ17

*Dünyada bal tatl,
Çocuk baldan da tatl.*

*Bal tatl,
Baldan da çocuk tatl.*

51.*Kzk.* El ağasız bolmas,
Ton jağasız bolmas.
ÖR24

Ngy. El ağasız bolmas,
Ton yağasız bolmas.
İÇ20

*Memleket ağasız olmaz,
Kürk yakasız olmaz.*

*Memleket ağasız olmaz,
Kürk yakasız olmaz.*

52.*Kzk.* Elde bolsa eringe tiyedi,
Awılda bolsa awızğa tiyedi.
ÖR22

Ngy. Elde bolğan ernime tiyer.
İÇ20

*Memlekette olsa dudığa değer,
Köyde olsa ağza değer.*

Memlekette olan dudığıma değer.

53.*Kzk.* Elde tülki aştan ölmes.
ÖR22

Memlekette tilki aştan ölmez.

Ngy.Elde tülki aştan ölmes.
İÇ20

Memlekette tilki açtan ölmez.

54.Kzk.El jasımen körikti,
Taw tasımen körikti,
Ayaq asımen körikti.
ÖR25

Memleket genciyle güzel,
Dağ taşıyla güzel,
Ayak¹⁰⁹ aşıyla güzel.

Ngy.Tawdıñ körki tas,
Bastıñ körki şaş.
İÇ28

Dağın güzelliği taş,
Başın güzelliği saç.

55.Kzk.Elşige ölüm joq.
ÖR126

Elçiye ölüm yok.

Ngy.Elşige ölüm yoq.
İÇ20

Elçiye ölüm yok.

56.Kzk.Eñkeygenge eñkey,
Basıñ jerge jetkenşe.
Şalqayğanğa şalqay,
Töbeñ kökke jetkenşe.
ÖR141

Eğilene eğil,
Başın yere değinceye kadar.
Böbürlenene böbürlen,
Tepen göğe değinceye kadar.

Ngy.Eñkeygenge eñkey,
Basıñ yerge tiygenşe.
Keñkeygenge keñkey,
Eñseñ yerge tiygenşe.
İÇ20

Eğilene eğil,
Başın yere değinceye kadar.
Böbürlenene böbürlen,
Ensen yere değinceye kadar.

57.Kzk.Er arısa arwaq,
At arısa tuwlaq.
ÖR18

Er adam zayıflasa sıska,
At zayıflasa tuvlak¹¹⁰ (olur).

Ngy.At arısa tuwlaq,
Er arısa awıraq.
İÇ15

At zayıflasa tuvlak,
Er adam zayıflasa hastalıklı (olur).

¹⁰⁹ ayak(ayaq): Ağaçtan yapılmış bir çeşit kap, tabak.

¹¹⁰ tuvlak(tuwlaq): Üzerine oturulmak için kullanılan tüylü hayvan derisi.

58.Kzk.Er aytpas,
Aytsa qaytpas.
Ö17

*Er (adam) söylemez,
Söylerse (sözünden) dönmez.*

Ngy.Er aytpas,
Aytqaninan qaytpas.
İÇ20

*Er (adam) söylemez,
Söylediğinden dönmez.*

59.Kzk.Er bir ret öledi,
Qorqaq muñ ret öledi.
Ö17

*Er (adam) bir defa ölür,
Korkak bin defa ölür.*

Ngy.Qorqaq muñ öledi,
Bätir bir öledi.
İÇ24

*Korkak bin ölür,
Bahadır bir ölür.*

60.Kzk.Erdi namıs öltirer,
Qoyandı qamıs öltirer.
Ö* 15

*Er adamı namus öldürür,
Tavşanı kamyş öldürür.*

Ngy.Attı qamşı öltirer,
Erdi namıs öltirer.
İÇ16

*Atı kamçı öldürür,
Er adamı namus öldürür.*

61.Kzk.Erdiñ atın ya atı şığaradı,
Ya qatını şığaradı.
Ö16

*Erkeğın adını ya atı çıkarır,
Ya kadını çıkarır.*

Ngy.Erdiñ atın ya atı şığarar,
Ya da xatını şığarar.
İÇ20

*Erkeğın adını ya atı çıkarır,
Ya da kadını çıkarır.*

62.Kzk.Erdiñ uyalğanı ölgeni,
Emenniñ mayısqanı sınğanı.
Ö* 40

*Erkeğın utanması ölmesi,
Emen¹¹¹in bükülmesi kırılması
(demektir).*

Ngy.a)Ispaydıñ uyalğanı ölgeni.
İÇ21

*Nazik (insanın) utanması ölmesi
(demektir).*

¹¹¹ emen(emen): Büyük yapraklı ve çok budaklı bir ağaç türü.

- b) Emen ağaştıñ eyilgeni sığınanı, *Emen ağacının eğilmesi kırılması*
(demektir),
- Atadıñ uldıñ aytqan sözden tayğanı *Baba oğulun söylenen sözden*
ölgeni. *dönmesi ölmesi (demektir).*
SÇ48
63. Kzk. Erdi qorlasañ sastırar,
Astı qorlasañ qustırar.
Ö* 18 *Er adamı horlarsan şastırır,*
Aşı horlarsan kusturur.
- Ngy. Astı qorlama qustırar,
Erdi qorlama sastırar.
İÇ14 *Aşı horlama kusturur,*
Er adamı horlama şastırır.
64. Kzk. Er jañılıp qolğa tüser,
Qus jañılıp torğa tüser.
ÖT17 *Er (adam) yanılıp ele geçer,*
Kuş yanılıp ağa yakalamır.
- Ngy. Er yañılıp qolğa tüser,
Qus yañılıp torğa tüser.
İÇ20 *Er (adam) yanılıp ele geçer,*
Kuş yanılıp ağa yakalamır.
65. Kzk. Er ötirik aytpaydı,
Ep ötirik aytadı.
ÖT132 *Er (adam) yalan söylemez,*
Vaziyet yalan söyle(ti)r.
- Ngy. Er ötirik söylemes,
Ep ötirik söyler.
İÇ20 *Er (adam) yalan konuşmaz,*
Vaziyet yalan konuş(tur)ur.
66. Kzk. Er şekispey bekispeydi,
Er tariqpay molıqpaydı.
ÖT11 *Er adam çekişmeden barışmaz,*
Er adam darlık çekmeden bolluğa
ulaşmaz.
- Ngy. Er tariqpay molıqpas.
İÇ20 *Er adam darlık çekmeden bolluğa*
ulaşmaz.
67. Kzk. Esektiñ eti aram,
Küşü adal.
ÖT90 *Eşeğin eti haram,*
Gücü helal.
- Ngy. Eşektiñ küşü alal da,
Eşeğin gücü helal de,

Eti aram.

NB 443

68.Kzk.Eşki egiz tawıp
Qoydan köp bolmaydı.
İyt segiz tawıp
Maldan köp bolmaydı.
BA 161

Ngy.Eşki egiz tawıp
Qoydan ozbas.
İyt segiz tawıp
Elden ozbas.
İÇ21

69.Kzk.Esi ketken eşki jıyar,
Eşkimen esin jıyar.
ŞÇ 36

Ngy.Esi keşken eşki yıyar,
Eşkimen esini yıyar.
İÇ21

70.Kzk.Xanniñ basın xan alar,
Qardıñ basın qar alar.
ÖT125

Ngy.Qardıñ basın qaz keser,
Xanniñ basın yaw keser.
İÇ22

71.Kzk.İnisi bardıñ tınısı bar,
Ağası bardıñ jağası bar.
ÖT147

Eti haram.

Keçi ikiz yavrulayıp
Koyundan çok ol(a)maz.
İt sekiz yavrulayıp
Mal^{1 12} dan çok ol(a)maz.

Keçi ikiz yavrulayıp
Koyunu geç(e)mez.
İt sekiz yavrulayıp
Halkı geç(e)mez.

Aklımı kaybeden keçi toplar,
Keçiyle aklımı toplar.^(1 13)

Aklımı kaybeden keçi toplar,
Keçiyle aklımı toplar.

Hannın başını han alır,
Karnın başını kar alır.

Karnın başını kaz keser,^(1 14)
Hannın başını düşman keser.

İni^{1 15} si olanın rahatı var,
Ağabeyi olanın yakası var.

112 mal(mal): Etinden, sütünden, yününden, derisinden ve gücünden faydalanılan evcil hayvan.

113 Bu atasözü; «Aklı başında bir insan keçi beslemez.» manasındadır. (O.D.)

114 Çünkü, kaz baharın belirtilerindedir. (O.D.)

115 in i(ini): Küçük erkek kardeş.

- Ngy. İ nisi bardıñ tınısı bar.
İÇ21
72. Kzk. İ yesiz qalğan esekti böri jeydi.
Ör91
- Ngy. İ yesiz eşekti böri yer.
NB 117
73. Kzk. İ yt joqta şoşqa üredi qorada.
Ör94
- Ngy. İ yt bolmasa tülki ürer.
İÇ22
74. Kzk. İ yt jüyrigin tülki süymes.
Ör92
- Ngy. İ yt yüyirigin qoyan süymes.
İÇ22
75. Kzk. İ yt qarğısı borige jetpeydi.
Zİ 235
- Ngy. İ yt qarğısı borige yetpes.
İÇ22
76. Kzk. İ ytti qonaq jaraspas.
Ör92
- Ngy. İ yli qonaq oramğa sıymas.
İÇ22
77. Kzk. İ yttiñ işine sarımay jaqqas.
Ör93
- Ngy. İ yttiñ qursağına sarımay yaraspas.
İÇ22
- İ nisi olanın rahatı var.*
- Sahipsiz kalan eşeği kurt yer.*
- Sahipsiz eşeği kurt yer.*
- İ t yokken domuz ürür^{1 21} avluda.*
- İ t olmasa tilki ürür.*
- İ tin yürüğü^{1 22} ünü tilki sevmez.*
- İ tin yürüğünü tavşan sevmez.*
- İ tin bedduası kurda ulaşmaz.*
- İ tin bedduası kurda ulaşmaz.*
- İ tli konuk yakışmaz.*
- İ tli konuk mahalleye sığmaz.*
- İ tin içine(karnına) tereyağı hoş gelmez.*
- İ tin karnına tereyağı yakışmaz*

121 ürümek(ür-): Durduğu yerde bağırarak, ulumak, havlamak.(Köpek için)

122 yürük(jüyrik,yüyrik): Hızlı koşan.

78.Kzk. İyttiñ tabanı qışsa
Kerwenge eredi.

ÖT92

Ngy. İytke azap kerek bolsa
Arbağa iyerer.

İÇ22

İtin tabanı kaşinsa
Kervanın ardından gider.

İte azap gerek olsa
Arabanın ardından gider.

79.Kzk. Jaqsılıqqa jaqsılıq är kisiniñ isi dür
Jamandıqqa jaqsılıq er kisiniñ isi dür.

ÖT113

Ngy. Yaxşılıqqa yaxşılıq är kisidiñ isi di,
Yamanlıqqa yaxşılıq er kisidiñ isi di.

İÇ31

İyiliğe iyilik her kişinin işidir.
Kötülüğe iyilik er kişinin işidir.

İyiliğe iyilik her kişinin işidir,
Kötülüğe iyilik er kişinin işidir.

80.Kzk. Jaman atqa jal bitse
Janına torsıq baylatpas,
Jaman adamğa mal bitse
Janına qoñısı qondırmas.

ÖT* 260

Ngy. Alasağa yal bitse
Yanına artpaq arttırmas,
Yaman kisige mal bitse
Yanına qoñısı qondırmas.

İÇ13

Kötü atta yele çıksa
Yanına torsık^{1 18} bağlatmaz,
Kötü insan mal sahibi olsa,
Yanına komşu kondurtmaz

Alasa da yele çıksa
Yanına heybe astırmaz,
Kötü insan mal sahibi olsa
Yanına komşu kondurtmaz

81.Kzk. Jaman ayğır enesine tap berer.

ÖT84

Ngy. Yaman ayğır anasına qas,
Yaman ädem yoldasına qas.

İÇ32

Kötü ayğır anasına saldırır.

Kötü ayğır anasına düşman,
Kötü adam yoldaşına düşman.

82.Kzk. Jaman aytpay jaqsı joq.

Kötü söylemeden iyi yok.^(1 19)

118 torsık(torsıq): Dumana konmuş, özel olarak işlenmiş deriden yapılan, yolcunun yanında su ve diğer içecekleri taşıdığı kap.

119 Bu atasözü; «Kötü insan konuşup da kötülüğü anlaşılincaya kadar, iyi insanı kimse bilmez.» manasındadır. (O.D.)

ÖF122

Ngy. Yamandı körmey
Yaxşıdıñ basın bilip bolmas.
İÇ32

Kötüyü görmeden
İyinin başını (ne olduğunu) bilmek
mümkün değildir.

83. Kzk. Janı aşımastıñ qasında
Basıñ awırmasın.
ÖF147

Canı acmayanın yanında
Başın ağrımazın.

Ngy. Yanı awırmağannıñ qasında
Basıñ awırmasın.
İÇ32

Canı acmayanın yanında
Başın ağrımazın.

84. Kzk. Jarlınıñ baylığı deniniñ sawlığı.
ÖF* 106

Fakirin zenginliği vücudunun
sağlığıdır.

Ngy. Yarlıdıñ baylığı deniniñ sawlığı.
İÇ32

Fakirin zenginliği vücudunun
sağlığıdır.

85. Kzk. Jılağandı surama,
Külgendi sora.
MA 66

Ağlayanı sorma,
Güleni sor.

Ngy. Yılağannan sorama,
Külgennen sora.
İÇ33

Ağlayana sorma,
Gülene sor.

86. Kzk. Jigittiñ tüsin aytpa,
İsin ayt.
ÖF35

Yiğidin görünüşünü anlatma,
İşini anlat.

Ngy. Yigittiñ aslınan sorama,
İsinnen sora.
İÇ33

Yiğidin aslını (soyunu) sorma,
İşini sor.

87. Kzk. Qarğanıñ bir közi oqta bolsa,
Bir közi boqta.
ÖF161

Karganın bir gözü okta olsa,
Bir gözü bokta.

Ngy. Qarğadıñ bir közi oqta,
Bir közi boqta.

Karganın bir gözü okta,
Bir gözü bokta.

NB 149

88. *Kzk.* Qawip qaydan bolsa
Qater sodan.
ÖT122

Ngy. Qawıf qaydan bolsa
Xäte sonnan bolar.
İÇ23

Tehlike (endişesi) nereden olsa
Tehlike oradan.

Tehlike nereden olsa
Hata oradan olur.

89. *Kzk.* Qayğısız qara suwğa semiredi.
ÖT149

Ngy. Tentek suwğa semirer.
İÇ29

Kaygısız kara suyla semirir.

Gamsız suyla (da) semirir.

90. *Kzk.* Qazannan qaqpak ketse
İyttiñ uyatı ketedi.
ÖT92

Ngy. Qazan awızı aşıq bolsa
İytke de namıs gerek.
İÇ23

Kazandan kapak gitse
İtin (de) utanması gider.

Kazanın ağızı açık olsa
İte de namus gerek.

91. *Kzk.* Qazanşımıñ erki özinde,
Qaydan qulaq şığarsa.
ÖT34

Ngy. Qazanşıdıñ erki bar,
Qaydan qulaq şığarsa.
NB* 230

Kazancının erk^{1 20} i kendisinde,
Nereden kulak çıkarsa (da).

Kazancının erki var,
Nereden kulak çıkarsa (da).

92. *Kzk.* Qız qılığimen köpke jağadı.
ÖT71

Ngy. Qız qılığıman süydürer.
İÇ24

Kız karakteriyle çok (kişiye)
kendini sevdendir.

Kız karakteriyle sevdendir.

93. *Kzk.* Qoldağı bar altınıñ qadiri joq.

Elde olan altının kadri yok.

120 erk(erik): Bir işi yapabilme ve yaptırabilme gücü, söz geçerlik.

- Ör39
- Ngy. Altınının qolda barsa bası yoq.
İÇ14
- Altın elde olsa kadri yok.*
94. Kzk. Qolı qıymıladağannın
Awzı qıymıldar.
Ör8
- Eli kımıldayanın(hareket edenin)
Ağzı (da) kımıldar hareket eder).^(1 2 1)*
- Ngy. Qolı qıymıladağannın
Awızı da qıymıldar.
NB 198
- Eli kımıldayanın(hareket edenin)
Ağzı da kımıldar(hareket eder).*
95. Kzk. Qonaq az oturıp köp sıaydı.
Ör* 198
- Konuk az oturup çok eleştirir.*
- Ngy. Qonaq az oturıp köp sıaydı.
İÇ24
- Konuk az oturup çok eleştirir.*
96. Kzk. Qorıqqanğa qos köriner.
Ör20
- Korkana çift görünür.^(1 2 2)*
- Ngy. Qorqqanğa qos köriner.
İÇ24
- Korkana çift görünür.*
97. Kzk. Qoyannın qarasin körıp
Qaljasınan tüñil.
Ör164
- Tavşanın boyunu görüp
Kalca^{1 2 3} sindan vaz geç.*
- Ngy. Qoyannın boyına qara da
Qalcasınnan tüñil.
İÇ24
- Tavşanın boyuna bak da
Kalcasından vaz geç.*
98. Kzk. Qurğaq söz bas awırtar,
Qur qasıq awız jırtar.
- Kuru söz baş ağrıtır,
Boş kaşık ağız yırtar.*

121 Bu atasözü; «Çalışan insan karnını doyurabilir, aç kalmaz.» manasındadır. (O.D.)

122 Bu atasözü; «Korkan kişiye herşey iki katı görünür Yani, korkan kişi herşeyi abartarak görür.» manasındadır. (O.D.)

123 kalca(qalja, qalca): Doğum yapan hanım için özel olarak kesilen hayvanın taze eti.

ÖF55

Ngy. Qırı qasıq awız yırtar.
İÇ25

Boş kaşık ağız yırtar.

99.Kzk. Qus qanatımen uşadı,
Quyriğimen qonadı.
Zİ 304

*Kuş kanadıyla uçar,
Kıyruğıyla konar.*

Ngy. Qus qanatıman uşar,
Quyriğıman qonar.
İÇ25

*Kuş kanadıyla uçar,
Kıyruğıyla konar.*

100.Kzk. Quttı qonaq kelse
Qoy egiz tabadı,
Qutsız qonaq kelse
Qoyğa qasqır şabadı.
ÖF141

*Kutlu konuk gelse
Koyun ikiz yavrular,
Kutsuz konuk gelse
Koyuna kurt saldırır.*

Ngy. Qutlı qonaq kelse
Qoy egiz tabar,
Qutsız qonaq kelse
Qoyğa böri şabar.
İÇ25

*Kutlu konuk gelse
Koyun ikiz yavrular,
Kutsuz konuk gelse
Koyuna kurt saldırır.*

101.Kzk. Kedeylikten kisi ölmeydi,
Qynaladı jan şirkin.
ÖF137

*Fakirlikten kişi ölmez,
Eziyet çeker canı (hey gidi).*

Ngy. Yarlılıqtan er ölmes,
Amanat yanı qıynalar.
Arıqlıqtan at ölmes,
Yürisine yubanar.
İÇ32

*Fakirlikten er adam ölmez,
Emanet canı eziyet çeker.
Zayıflıqtan at ölmez,
Yürüyüşüyle avunur.*

102.Kzk. Kelgenşe qonaq uyalar,
Kelgen soñ üy iyesi uyalar.
ÖF142

*Gelene kadar konuk utanır,
Geldikten sonra ev sahibi utanır.*

Ngy. Kelgenşe qonaq uyalar,

Gelene kadar konuk utanır,

Kelgennen soñ qonaqbay uylar.
İÇ23

Geldikten sonra ev sahibi utanır.

103.Kzk. Keñespen pişken ton kelte bolmas.
ÖT10

İstişareyle biçilen kürk kısa olmaz

Ngy. Keñesli ton keñ şıǵar.
İÇ23

İstişareli kürk geniş çıkar.

104.Kzk. Kerekti tastıñ awırlıǵı joq.
ÖT34

Gerekli taşın aǵırlıǵı yok.

Ngy. Kerek tastıñ awırlıǵı yoq.
İÇ23

Gerek(li) taşın aǵırlıǵı yok.

105.Kzk. Ketpenniñ basın bassañ,
Sabı öziñe tiyedi.
ÖT* 336

Kazmanın başına bassan,
Sapı kendine değer.

Ngy. Tayaqtı bassañ uşı tiyer.
İÇ29

Sopaya basarsan ucu değer.

106.Kzk. Kisi bolar balanıñ
Kisiminen isi bar,
Kisi bolmas balanıñ
Kisiminen nesi bar.
ÖT31

Adam olacak çocuǵun
Adam ile işi var,
Adam olmayacak çocuǵun
Adam ile nesi var.

Ngy. Ädem bolar baladıñ
Kisiminen isi bar,
Ädem bolmas baladıñ
Kisiminen nesi bar.
İÇ21

Adam olacak çocuǵun
Adam ile işi var,
Adam olmayacak çocuǵun
Adam ile nesi var.

107.Kzk. Kiyim kiri juwsa ketedi,
Köñil kiri aytsa ketedi.
ÖT171

Giyim kiri yıkansa gider,
Gönül kiri söylense gider.

Ngy. Köylek kiri juwsa keter,
Köñil kiri söylese keter.
İÇ25

Gömlek kiri yıkansa gider,
Gönül kiri konuşulsa gider.

108.*Kzk.* Köp awız birikse
Kere awız joq boladı.
Ör* 62

Ngy. Köptiñ awazı bir bolsa
Birdiñ awazı yoq bolar.
İÇ25

109.*Kzk.* Köp tükirse köl.
Ör25

Ngy. Köp tükirse köl bolar.
İÇ25

110.*Kzk.* Körgendi kisi körgenin aytar,
Körgensiz kisi bergenin aytar.
Ör107

Ngy. Yaxşı körgenin aytar,
Yaman bergenin aytar.
İÇ31

111.*Kzk.* Kösew uzın bolsa qol küymes.
Ör25

Ngy. Kösewi uzınnıñ qolı küymes.
İÇ25

112.*Kzk.* Kündestiñ küni de kündes,
Küli de kündes.
Ör73

Ngy. Kündestiñ otı da,
Suwı da kündes.

Çok ağız birleşse
Düşük çene yok olur.⁽¹²⁴⁾

Çoğunluğun avazı bir olsa
Bir (kişinin) avazı yok olur.

Çok (kişi) tükürse göl (olur).

Çok (kişi) tükürse göl olur.

Görmüş(medeni) kişi gördüğünü
söyler.

Görmemiş kişi verdiği söyler.

İyi (insan) gördüğünü söyler,
Kötü (insan) verdiği söyler.

*Köseği*¹²⁵ uzun olursa el yanmaz.

Köseğisi uzunun eli yanmaz.

Rakibin günü de rakip,
Külü de rakip.⁽¹²⁶⁾

Rakibin odu(ateşi) da,
Suyu da rakip.

124 Bu atasözü; «Çoğunluk ağız birliği yapsa çenesi düşük insanın sesi kesilir.» manasındadır. (O.D.)

125 köseği(kösew): Ateş karıştırmak için kullanılan maşa.

126 Bu atasözü; «Rakip olan insanlar birbirlerinin iyi şeylerini de, kötü şeylerini de kıskanırlar.» manasındadır. (O.D.)

İÇ25

113. *Kzk.* Laqpın dep oylaydı toqal eşki.

Öİ* 246

Ngy. Boyı alasa künde yas,
Toqal eşki künde ulaq.
İÇ19

*Oğlağım diye düşünür boynuzsuz
keçi.*⁽¹²⁷⁾

*Boyu alçak hergün genç,
Boynuzsuz keçi hergün oğlak.*

114. *Kzk.* Mıñnıñ tüsin tanığanşa,

Birdiñ atın bil.

Öİ43

Ngy. Mıñ ädemniñ atın bilgennen,
Bir ädemniñ tüsin bil.
İÇ26

*Binin yüzünü tanıyınca kadar,
Birin adını bil.*

*Bin kişinin adını bileceğine,
Bir kişinin yüzünü bil.*⁽¹²⁸⁾

115. *Kzk.* Orta jolda atıñ ölmesin,

Orta jasta qatınıñ ölmesin.

MA 96

Ngy. Orta yolda arbañ sınmasın,
Orta yasta qatınıñ ölmesin.
İÇ26

*Yolunun ortasında atın ölmesin,
Orta yaşta kadının ölmesin.*

*Yolunun ortasında araban
kırılmasın.
Orta yaşta kadının ölmesin.*

116. *Kzk.* Otırğan qız orın tabar.

Öİ70

Ngy. Otırğan qız ornın tabar.
İÇ26

Oturan kız yer bulur.⁽¹²⁹⁾

Oturan kız yerini bulur.

¹²⁷ Bu atasözü; «Boynuzsuz keçi kendini oğlak sanır. Yani, bazı insanlar yaşları geçkin olsa bile kendilerini genç görmek isterler.» manasındadır. (O.D.)

¹²⁸ Daha önce de karşılaştığımız bu tür bazı atasözlerinde, her varyantın tarihin derinliklerinden birlikte çıkmış, tek bir atasözü olduğu açıkça belli olmakla beraber, aralarından birisinin değişik manada olduğu ve tamıtamına ters bir mesaj taşıdığını görmekteyiz. Buna göre, bu atasözünün de Nogay Türkçesi ile Kazak Türkçesi varyantları birbirlerine göre zıt anlam taşımaktadır. (O.D.)

¹²⁹ Bu atasözü; «Evde kalmış kız birgün gelir evlenir.» manasında teselli mahiyetinde kullanılmaktadır. (O.D.)

117.*Kzk.* Otqa barğan qatınıñ
Otız awız sözi bar.
Ö71

Ngy. Otqa barğan xatınıñ
Otıs awız sözi bar.
İÇ26

Krm. Ateş almağa barğan apaynıñ
Otız ağız¹³¹ sözi bar.
RF13

*Ateş (almaya) giden kadının
Otuz ağız sözü var(dır).⁽¹³⁰⁾*

*Ateş (almaya) giden kadının
Otuz ağız sözü var(dır).*

*Ateş almaya barğan kadının
Otuz ağız sözü var.*

118.*Kzk.* Ottı quwzağan öşirer,
Qoñsım quwzağan köşirer.
Ö23

Ngy. Ottı köp şuqısañ öşer,
Qoñsıdı köp şuqısañ köşer.
İÇ26

*Ateşi karıştırın söndürür,
Komşuyu rahatsız eden
göçürür.*

*Ateşi çok karıştırırsan söner,
Komşuyu çok rahatsız edersen
göçer.*

119.*Kzk.* Oynap söyleseñ de,
Oylap söyle.
Ö51

Ngy. Oynap aytsañ,
Oylap ayt.
NB 30

*Oynayarak(şaka) konuşsan da,
Düşünüp konuş.*

*Oynayarak(şaka) söylesen (de),
Düşünerek söyle.*

120.*Kzk.* Ölimnen uyat küşti.
Ö42

Ngy. Ölimden uyat yaman.
NB 258

Ölümden utanç beter.

Ölümden utanç kötü.

130 Bu atasözü; «Kadın ocak tutuşturmak için komşularına ateş almaya bile gitse, bir yerde mutlaka dedikoduya oturur.» manasındadır. (O.D.)

131 Bu kelime Kırım Çöl Türkçesi'nde her zaman "awız" şeklinde olmasına rağmen, bu atasözünde Türkiye Türkçesi'nin tesiriyle "ağız" şeklinde tesbit edilmiştir. Kelimedeki bu değişiklik ileri seviyedeki bir etkileşimle ilgili olduğu için kelimeye dokunmadık. (O.D.)

121. *Kzk.* Önerdi üyren de, jiyren.

Ör34

Ngy. Önerdi üyren de, yiyren.

İÇ26

Hüneri öğren de, iğren.⁽¹³⁷⁾

Hüneri öğren de, iğren.

122. *Kzk.* Önerli jigit örde ozar,

Önersiz jigit jer soğar.

Ör33

Ngy. Önerli öre yürer,

Önersiz körge kirer.

İÇ26

Hünerli yiğit yokuşta öne geçer,

Hünersiz yiğit yere vurur.

Hünerli yükselir,

Hünersiz mezara girer.

123. *Kzk.* Ötirikşinin şın sözi zaya.

Ör51

Ngy. Ötirikşidiñ uşın sözi de zaya.

İÇ27

Yalancının doğru sözü (de) boş.

Yalancının doğru sözü de boş.

124. *Kzk.* Ötpes pışaq qol keser.

Ör37

Ngy. Ötpes pışaq qol keser.

İÇ27

Kör bıçak el keser.

Kör bıçak el keser.

125. *Kzk.* Özi bolğan qız

Törkinin tanımas.

Ör70

Ngy. Toyğan qız

Törkinin tanımas.

İÇ30

Kendi ailesini kuran kız

Baba evini tanımaz

Doyan kız

Baba evini tanımaz.

126. *Kzk.* Özim bilem degen öler,

Köp biledi degen küler.

Ör28

Ngy. Köp biledi degen küledi,

Kendim bilirim diyen ölü,

Çoğunluk bilir diyen güler.

Çoğunluk bilir diyen güler,

¹³⁷ Bu atasözü; «Bir hüner öğrenmeye çalış, fakat bu hünerin zararlı yanları varsa onları da farkedebil.» manasındadır. (O.D.)

Özim bilemen degen öledi.
İÇ24

Kendim bilirim diyen ötür.

127.*Kzk.* Öziñdi körgen ölürse ölsün,
Atañdı körgen ölmesin.
ÖT63

*Kendini gören ölürse ölsün,
Babamı gören ölmesin.*

Ngy. Atañ ölse de,
Atañdı körgen ölmesin.
İÇ15

*Baban ölse de,
Babamı gören ölmesin.*

128.*Kzk.* Sarğayğan jeter muratqa,
Asıqqan qalar uyatqa.
ÖT58

*Saranıp solan erer murada,
Acele eden utanır.*

Ngy. Sabır etken
Muradına yetken.
NB 231

*Sabreden
Muradına ermiş(tir).*

129.*Kzk.* Sayaq jürseñ
Tayaq jersiñ.
ÖT11

*Yalnız yürüsen
Dayak yersin.*

Ngy. Sayaq yürügen
Tayaq yer.
İÇ27

*Yalnız yürüyen
Dayak yer.*

130.*Kzk.* Sırın bilmegen attıñ
Sırtınan jürme.
ÖT83

*Huyunu bilmediğın atn
Arkasından yürüme.*

Ngy. Sırın bilmegen attıñ
Sırtınnan aylanma.
NB 322

*Huyunu bilmediğın atn
Arkasından dolaşma.*

131.*Kzk.* Sıyrı suw işse
Buzaw muz jalaydı.
ÖT89

*Sığır(inek) su içse
Buzaqı buz yalar.*

Ngy. Sıyrı suw işkende
Buzaw buz jalaydı.

*Sığır(inek) su içtiğinde
Buzaqı buz yalar.*

İÇ27

132.Kzk.a)Sıyğa sıy, sırağa bal.

ÖT47

b)Sıylasuw eki kisige birdey.

MA 18

Ngy.Sıylasañ sıy köwersiñ.

İÇ27

*Saygıya saygı, şıraya bal.**Karşılıklı saygı iki kişi için bir.**Saygı göstersen saygı görürsün.*

133.Kzk.Soqır tawıqqa bəri biyday.

BA 180

Ngy.Soqır tawıqqa bəri de biyday.

İÇ27

*Kör tavuğa hepsi buğday.**Kör tavuğa hepsi de buğday.*

134.Kzk.Sözdiñ bası bir pışaq,

Ayağı bir quşaq.

ÖT54

Ngy.Sözdiñ bası bir puşıq,

İzi bir quşaq.

İÇ28

*Sözün başı bir bıçak,**Sonu bir kucak.⁽¹³³⁾**Sözün başı bir buçuk,**İzi bir kucak.*

135.Kzk.Söz quwğan bälege joliğar,

Şarwa quwğan qazınağa joliğar.

ÖT54

Ngy.Yol quwğan qaznağa yoliğar,

Söz quwgan bälege yoliğar.

İÇ33

*Söz peşinde koşan belaya çatar,**İş uğraş peşinde koşan hazineye**rastlar.**Bir yol takip eden hazineye rastlar,**Söz peşinde koşan belaya çatar.*

136.Kzk.Söz sözden tuwadı,

Söylemese qaydan tuwadı.

ÖT54

Ngy.Söz sözdi şığarar,

Yumırıq közdi şığarar.

*Söz sözden doğar,**Konuşulmasa nereden doğar.**Söz sözü çıkarır,**Yumruk gözü çıkarır.*

133 Bu atasözü; «Tartışmalar bıçak gibi ince ve önemsiz birkaç sözle başlar, fakat sonu iyice büyür ve geride bıraktıkları da büyük olur.» manasındadır. (O.D.)

İÇ28

137.*Kzk.* Suluw suluw emes,
Süygen suluw.
ÖT62

*Güzel güzel değil,
Sevilen güzel(dir).*

Ngy. Közel közel tuwıl dı,
Köñil tüsken közel di.
İÇ25

*Güzel güzel değildir,
Gönlün düştüğü (sevilen) güzeldir.*

138.*Kzk.* Suq semirmes,
Urı bayımas.
MA 87

*Açgözlü şişmanlamaz,
Hırsız zengin olmaz.*

Ngy. Sıq semirmes,
Urı bayımas.
İÇ27

*Açgözlü şişmanlamaz,
Hırsız zengin olmaz.*

139.*Kzk.* Sütpen birge bitken minez
Süyekpen ketedi.
ÖT48

*Sütle birlikte oluşan huy,
Kemikle gider.⁽¹³⁴⁾*

Ngy. Sütpen kirgen,
Süyekpen şıgar.
İÇ28

*Sütle giren,
Kemikle çıkar.*

140.*Kzk.* Şeşingen suwdan tayınbas.
ÖT16

Soyunan sudan çekinmez

Ngy. Yalañaş suwdan qorqpas.
İÇ31

Qplak sudan korkmaz

141.*Kzk.* Şoqpardı sala bilmegen
Özine tiygizer,
İyneni ustay bilmegen
Közine kirgizer.
ÖT* 32

*Şokpar¹³⁵ 1 sallamasını bilmeyen
Kendine değerir,
İğneyi tutamayan
Gözüne sokar.*

¹³⁴ Bu atasözü; «İnsanın doğumunda var olan huyları ancak öldüğü zaman yok olur.» manasındadır. (O.D.)

¹³⁵ şokpar(şoqpar): Eski zaman savaşlarında kullanılan, ağaçtan yapılmış, baş tarafı büyük bir tür silah.

Ngy. Qamsıdı silke almağan
Özine tiygister.
İÇ22

Kamçıyı sallayamayan
Kendine deęirir.

142. Kzk. Taw men tastı suw buzar,
Adamzattı söz buzar.
ÖT53

Dağ ile taşı su bozar,
Bütün insanlığı söz bozar.

Ngy. Tawdı tastı yel buzar,
Eki ädemdi til buzar.
İÇ28

Dağı taşı yel bozar,
İki insanı dil bozar.

143. Kzk. Til tas jaradı,
Tas jarmasa bas jaradı.
ÖT48

Dil taş yarar,
Taş yarmasa baş yarar.

Ngy. Ädem sözi tas yararır,
Tas yarmasa bas yararır.
İÇ21

İnsanın sözü taş yarar,
Taş yarmasa baş yarar.

144. Kzk. Til tiyeksiz.
ÖT49

Dil tiyek¹³⁶ siz(dir).

Ngy. Tilge tiyek yoq.
İÇ29

Dile tiyek yok.

145. Kzk. Tiride sıylaspağan
Ölide jılaspaydı.
ÖT141

Hayatta birbirini saymayan
Öümde ağlaşmaz.

Ngy. Tiride sıylaspağan
Ölide yılaspas.
İÇ29

Hayatta birbirini saymayan
Öümde ağlaşmaz.

146. Kzk. Tisi şıqqan balağa
Şaynap bergen as bolmas.

Dışı çıkan çocuğa
Çğneyip verilen aş olmaz.

¹³⁶ tiyek(tiyek): Dombıra gibi telli sazlarda teller ve sazın gövdesi arasında bulunan ve bu pozisyonuyla telleri biraz yükseltip seslere hakim olmayı sağlayan nesne.

Ör69

Ngy. Tis şıqqan balağa
Şaynap bergen as bolmas.
İÇ29

*Dışı çıkan çocuğa
Çğneyip verilen aş olmaz.*

147. Kzk. Toğız qabat torqadan
Toqtışağım terisi artıq.
Ör78

*Dokuz kat torka¹³⁷ dan
Toklu¹³⁸ cuğumun derisi iyidir.*

Ngy. Toğız qabat torqadan
Toqlısaqtıñ terisi artıq.
NB 358

*Dokuz kat torkadan
Toklucuğun derisi iyidir.*

148. Kzk. Toydıñ bolğanınan
Boladısı qızıq.
Ör140

*Toy¹³⁹ un olduğundan
Olacağı heyecan verici.*

Ngy. Toydıñ bolğanınnan da
Boladı degeni qızıq.
İÇ30

*Toyun olduğundan da
Olacak denmesi heyecan verici.*

149. Kzk. Toyğan üyge toğız bar.
Ör* 338

Doyduğun eve dokuz git.

Ngy. Toyğan üyge toğız bar.
İÇ30

Doyduğun eve dokuz git.

150. Kzk. Tördegi külse
Esiktegi ırjıyadı.
Ör* 196

*Başköşedeki gülse
Kapıdaki sırtır.*

Ngy. Tördegiler külseler
Esiktegiler ırcayarlar.
İÇ30

*Başköşedekiler gülseler
Kapıdakiler sırtırlar.*

151. Kzk. Törinen köri juwıq.

Başköşesinden mezarı yakın(dır).

137 torqa(torqa): İyi cins bir ipek türü.

138 toklu(toqtı, toqlı): Bir aydan bir yaşına kadar kuzuya verilen ad.

139 toy(toy): Düğün, şenlik, eğlence, toplantı, cemiyet.

Ör169

Ngy. Töriñnen köriñ yuwıq.
İÇ30

152. *Kzk.* Töske ayıldıñ batqanın
İyesi bilmes atı biler,
Er jigittiñ qadirin
Ağayın bilmes jat biler.
Ör16

Ngy. a) Qancığadıñ batqanın
Qaptal bilmes at biler,
Atadan yaxşı ul tuwğanın
Qardaş bilmes yat biler.
İÇ22

b) Er qadirin el biler.
İÇ20

153. *Kzk.* Tulpardıñ izi bitpeydi,
Tuyağı ketpeydi.
Ör83

Ngy. Tulpar bitpeydi,
Bitse ketpeydi.
İÇ30

154. *Kzk.* Tulpardıñ ottawı bir bolsa da
Juwsawı basqa.
Ör84

Ngy. Tulpardıñ otlawı bir bolsa da
Yuwsawı basqa.
İÇ30

Başköşenden mezarın yakın(dır).

*Döş¹⁴⁰ e kolan¹⁴¹ ın battıǵını
Sahibi bilmez atı bilir,
Er yiğidin kadrini
Akraba bilmez yabancı bilir.*

*Kolanın battıǵını
Kaptal¹⁴² bilmez at bilir,
Babadan iyi evlat doğduǵunu
Kardeş bilmez yabancı bilir.*

Er (adamın) kadrini halk bilir.

*Tulpar¹⁴³ ın izi bitmez,
Toynağ¹⁴⁴ ı aşınmaz.*

*Tulpar ortaya çıkmaz,
Çıksa gitmez.*

*Tulparın otağı bir olsa da
Dinlenme yer başka(dır).*

*Tulparın otağı bir olsa da
Dinlendiği yer başka(dır).*

140 döş(tös): 1.Kaburga altı, böş böğür. 2.Göğüs.

141 kolan: Hayvanın eyer ve semerini bağlamak için belinin altından geçirilerek sıkılan örme veya kayış bağ.

142 kaptal(qaptal): Eyerin yan tahtaları.

143 tulpar(tulpar): Çok hızlı koşan efsanevi at. Küheylan.

144 toynak(tuyağ): Büyük ve küçükbaş hayvanların ayak tırnağı.

155.*Kzk.* Tulpardıñ öz tuyağı özine dâri.
ÖT83

Ngy. Tulpardıñ öz tuyağı özine em.
İÇ30

*Tulpar*¹⁴⁵ *m* kendi toynağ¹⁴⁶₁
kendisine ilaç(tır).

Tulparm kendi toynağı kendisine
ilaç(tır).

156.*Kzk.* Tüzde buzawı jamırağannıñ
Üyde ayranı tögiledi.
ÖT90

Ngy. Üyde yuwirt tögilse
Qırda buzaw yamırar.
İÇ31

Kırda buzağısı anasını bulann
Evde yoğurdu dökülür.

Evde yoğurt dökülse
Kırda buzağı anasını bulur.

157.*Kzk.* Ul tuwğanğa kün tuwar.
ÖT66

Ngy. Ul tuwğanğa kün tuwadı.
İÇ30

Oğlan doğurana gün doğar.

Oğlan doğurana gün doğar.

158.*Kzk.* Urispas ul bolmas,
Kerispes kelin bolmas.
ÖT129

Ngy. Urispas ul bolmaydı,
Kelispes kelin bolmaydı.
İÇ30

Kavga etmeyen oğul olmaz,
Münakaşa etmeyen gelin olmaz.

Kavga etmeyen oğul olmaz,
*Anlaşıl(a)*mayacak gelin olmaz.

159.*Kzk.* Urlıq,
Urlıq tübi qorlıq.
ÖT130

Ngy. Urlıq tübi qorlıq.
İÇ30

Hırsızlık,
Hırsızlığın sonu horluk(tur).

Hırsızlığın sonu horluk(tur).

160.*Kzk.* Uw işken bir öledi,
Ant işken mıñ öledi.
ÖT133

Ngy. Uw işken bir öledi,

Zehir içen bir ölür,
Ant içen bin ölür.

Zehir içen bir ölür,

¹⁴⁵ tulpar(tulpar): Çok hızlı koşan efsanevi at. Küheylan.

¹⁴⁶ toynak(tuyaq): Büyük ve küçükbaş hayvanların ayak tırnağı.

Ant işken muñ öledi.
İÇ30

Ant içen bin ötür.

161.Kzk. Ürkerli aydıñ bāri qıs.
Ör160

*Ürker yıldızı olan ayın tümü kış
(olur).*

Ngy. Ürker batsa yer qatar.
İÇ31

Ürker yıldızı batsa yer donar.⁽¹⁴⁷⁾

162.Kzk. Üyde ösken buzaw
Tüzde ögiz bolmas.
Ör89

*Evde büyüyen buzağı
Kırda öküz olmaz.*

Ngy. Üyde ösken buzaw
Tüzde ösken ögiz bolmas.
İÇ31

*Evde büyüyen buzağı
Kırda büyüyen öküz olmaz.*

163.Kzk. Zamanına qaray külkisi,
Tawına qaray tülkisi.
Ör124

*Zamanına göre gülmesi,
Dağına göre tilkisi.*

Ngy. Tawına köre tülkisi,
Yerine köre külkisi.
İÇ29

*Dağına göre tilkisi,
Yerine göre gülmesi.*

164.Kzk. Zorlap qosqan tazı tülki almas.
Zi 417

Zorla ava çıkarılan tazı tilki almaz.

Ngy. Zorman awlağan iyt qoyan almas.
İÇ33

Zorla avlayan it tavşan almaz.

147 Daha önce de karşılaştığımız bu tür bazı atasözlerinde, her varyantın tarihin derinliklerinden birlikte çıkmış, tek bir atasözü olduğu açıkça belli olmakla beraber, aralarından birisinin değişik manada olduğu ve tamıtamına ters bir mesaj taşıdığını görmekteyiz. Buna göre, bu atasözünün de Nogay Türkçesi ile Kazak Türkçesi varyantları birbirlerine göre zıt anlam taşımaktadır. (O.D.)

KAZAK ve KIRIM ÇÖL TÜRKÇESİ'NDE ORTAK OLAN ATASÖZLERİ

1.*Kzk.* Adam qatasız bolmas,
Köl baqasız bolmas.
ÖF31

Krm. Qıl qusırsız bolmaz.
MÜ 68

İnsan hatasız olmaz,
Göl kurbağasız olmaz.

Kul kusursuz olmaz.

2.*Kzk.* Adam sözinen jazadı,
Sıyr müyizinen jazadı.
ÖF* 129

Krm. İnsan sözinden,
Ögiz müyizinden tutılır.
MÜ 56

İnsan sözünden mahcup olur,
Sığır boynuzundan mahcup olur.

İnsan sözünden,
Öküz boynuzundan tutulur.

3.*Kzk.* Ağatın qan tamırda turmas.
FT123

Krm. Ağacaq qan tamırda turmaz.
MÜ 16

Akacak kan damarda durmaz.

Akacak kan damarda durmaz.

4.*Kzk.* Ajal türkten tışqan,
Mısıqtıñ quyırğımen oynaydı.
Zİ 155

Krm. Eceli cetken ışan,
Catqan mışıqtıñ quyırğın tırnar.
AN265

Ecelin dürttüğü sıçan,
Kedinin kuyruğıyla oynar.

Eceli yeten(gelen) sıçan,
Yatan kedinin kuyruğı tırmalar.

5.*Kzk.* Aqıl baylıq,
Azbas baylıq.
MA 108

Krm. Aqıl azmaz,
Keman tozmaz,
Aqılsızdan vefa bolmaz.
AN235

*Akıl zenginlik,
Yoldan sapmaz zenginlik(tir).*

*Akıl doğru yoldan sapmaz,
Keman eskimez,
Akılsızdan vefa olmaz.*

6.*Kzk.* Aqıldığa işaret,
Aqımaqqa tayaq.
MA 108

Krm. Aqıllı kişiğe taazir kerekmez,
Qarawdan añlar.
AN235

*Akıllıya işaret,
Ahmağa dayak.*

*Akıllı kişiye taazir gerekmez
Bakıştan anlar.*

7.*Kzk.* Aqılsız dostan,
Aqıldı duşpan artıq.
MA 110

Krm. Aqıllı duşman,
Aqılsız dostan iygidir.
MÜ 16

*Akılsız dosttan,
Akıllı duşman iyi(dır).*

*Akıllı duşman,
Akılsız dosttan iyidir.*

8.*Kzk.* Aqsaq tüyeniñ awzına
Jel aydağan qañbaq tüser.
ÖT79

Krm. Catqan tüyeniñ awzına
Tığırğan qamğaq.
AN276

*Aksak devenin ağzına
Yelin sürüklediği kanbak¹⁴⁸
düşer.*

*Yatan deveniñ ağzına
Yuvarlanan kangak.*

9.*Kzk.* Alladan qorıqpağannan qorıq.
FT123

Allah'tan korkmayandan kork.

¹⁴⁸ kanbak(qañbaq, qamğaq): Bozkırlarda yetişen ve kuruyunca dibinden koparak rüzgarın tesiriyle savrulup yuvarlanan bir tür ot.

- Krm. Allahtan qorqmağandan qorqılır.*
MÜ 17
- Allah'tan korkmayandan*
korkulur.
10. *Kzk. Altın tapsaň sanap al.*
ÖF47
- Altın bulsan (da) sayıp al.*
- Krm. Colda tapsaň sayıp al.*
MÜ 41
- Yolda bulsan (da) sayıp al.*
11. *Kzk. Amanat,*
Amanatqa qılma qıyanat.
ÖF46
- Emanet,*
Emanete etme hiyanet.
- Krm. Emanetke xıyanet etme.*
AN267
- Emanete hiyanet etme.*
12. *Kzk. Anañdı Mekkege üş arqalap barsaň da*
Qarızınan qutıla almaysıñ.
ÖF66
- Ananı Mekke'ye üç kere sırtında*
alıp gitsen de
Borcundan kurtulamazsın.
- Krm. Anañını arqaña yüklep üş kere*
Kabege alıp barsaň da,
Borcıñını ödep olamazsıñ.
RF 118
- Ananı sırtına yükleyip üç kere*
Kabeye alıp gitsen de,
Borcunu ödeyemezsin.
13. *Kzk. Aralarından qara mısıq ötken eken.*
*
- Aralarından kara kedi geçmiş.*
- Krm. Aralarından qara mısıq geşken derler.*
AN240
- Aralarından kara kedi geçmiş*
derler.
14. *Kzk. Arlı arına qarasa,*
Arsız jeñdim deydi.
MA 133
- Arlı arına baksa,*
Arsız yendim der.
- Krm. Abrili abrin saqlasa,*
Abrisiz men ceñdim der.
- Şerefli şerefini saklasa,*
Şerefsiz ben yendim der.

* Kaynak kişi: Gawhar Qıdıraliyeva, 1935 Jambıl doğumlu.
Derleme yeri: Şayan/KAZAKİSTAN.

MÜ 15

15.*Kzk.* Arpa biyday as eken,
Altın kumis tas eken.
ÖT100

Krm. Arpa kürpe aş eken,
Altın kümiş taş eken.
MÜ 20

*Arpa buğday aş imiş,
Altın gümüş taş imiş,*

*Arpa kürpe aş imiş
Altın gümüş taş imiş.*

16.*Kzk.* Arpa işinde bir biyday.
*

Krm. Arpa işinde bir biyday,
Tarı işinde qonaqay.
AN240

Arpa içinde bir buğday.

*Arpa içinde bir buğday,
Darı içinde misafircik.*

17.*Kzk.* Aşuw duşpan, aqıl dos,
Aqılña aqıl qos.
ÖT44

Krm. Aşuw duşman, aqıl dost¹⁴⁹.
RF99

*Öfke düşman, akıl dost,
Aklına akıl ekle.*

Öfke düşman, akıl dost.

18.*Kzk.* Awzı qıysıq bolsa da,
Baydın ulı söylesin.
MA 49

Krm. Awızı qıyış bolsa,
Bay balası sölensin.
MÜ 24

*Ağzı yamuk olsa da,
Zenginın oğlu konuşsun.*

*Ağzı yamuk olsa (da),
Zengin çocuğu konuşsun.*

19.*Kzk.* Ayuwdan qorıqqan ormanğa barmas. *Ayıdan korkan ormana gitmez.*

* Kaynak kişi: Qarşığa Sügirbayeva, 1902 Jambıl-Qaroy doğumlu.
Derleme yeri: Jañatas/KAZAKİSTAN.

¹⁴⁹ Bu kelime Kırım Çöl Türkçesi'nde her zaman "dos" şeklinde olmasına rağmen, bu atasözünde Türkiye Türkçesi'nin tesiriyle "dost" şeklinde tesbit edilmiştir. Kelimedeki bu değişiklik ileri seviyedeki bir etkileşimle ilgili olduğu için kelimeye dokunmadık. (O.D.)

ÖT100

Krm. Ayuwdan qorqqan ormanğa barmaz.
VD28

Ayıdan korkan ormana gitmez.

20.*Kzk.* Ayuwğa namaz üyretken tayaq,
Moldağa namaz üyretken tamaq.
ÖT135

*Ayıya namaz öğreten dayak,
Mollaya namaz öğreten yemek.*

Krm. Tayaq ayuwğa namaz üyretken.
MÜ87

Dayak ayıya namaz öğretmiş.

21.*Kzk.* Äñgime buzaw emizer,
Buzaw tayaq jegizer.
ÖT90

*Çok söz buzağı emzirir,
Buzağı dayak yedirir.*

Krm. Fazla laf buzaw emzirir.
AN272

Fazla laf buzağı emzirir.

22.*Kzk.* Ärkimdiki özine, ay köriner közine.
ÖT62

*Herkesinki kendine, ay görünür
gözine.*

Krm. Öziñki özine, ay körinir közine.
RF48

*Kendininki kendine, ay görünür
gözine.*

23.*Kzk.* Äy deytin äje joq,
Qoy deytin qoja joq.
ÖT64

*Ay diyen yaşlı kadın yok,
Yeter diyen yaşlı adam yok.*

Krm. Al degen ana coq,
Qoy degen qoca coq.
RF63

*Al diyen ana yok,
Yeter diyen yaşlı adam yok.*

24.*Kzk.* Balanı jumsasañ,
Artınan öziñ bararsıñ.
MA115

*Çocuğa iş buyursan,
Ardından kendin (de) gidersin.*

Krm. Balağa iş aytsañ,
Artından öziñ de ket.
AN249

*Çocuğa iş buyursan,
Ardından kendin de git.*

25.*Kzk.* Balıq basınan sasıydı,

Balık başından kokar,

Jaman ayağınan sasıydı.

ÖT110

Krm. Balıq baştan sasır.

MÜ29

Kötü ayağından kokar.

Balık baştan kokar.

26.*Kzk.* Basqa tüsse baspaqşıl.

ÖT128

Krm. Başına tüsse basmaqşı bolırsın.

RF116

Başa düşse mecbur.

Başına düşse mecbur olursun.

27.*Kzk.* Baydıñ janı keyise

Qıdaym qarğaydı,

Kedeydiñ janı keyise

Quralın qarğaydı.

Zİ 415

Krm. Canı canğan tañrısın qarğar.

AN275

Zengin üzülse

Tannısına beddua eder,

Fakir üzülse

Aletine beddua eder.

Canı yanan tannısına beddua eder.

28.*Kzk.* Baysız äyel üyde turmas,

Bawsız oymaq qolda turmas.

ÖT71

Krm. a) Baysız bike qıdıra,

Bawsız oymaq tığıra.

AN253

b) Bawsız oymağını kölde kör,

Baysız bikenı elde kör.

AN252

Beysiz hanım evde durmaz,

Bağsız yumak elde durmaz.

Beysiz hanım gezer,

Bağsız yumak yuvarlanır.

Bağsız yumağı gölde gör,

Beysiz hanımı elde gör.

29.*Kzk.* Bitpegen maldan ümit,

Şıqpağan jannan ümit.

ÖT98

Krm. Şıqmağan canda ümit bar.

AN312

Bitmeyen maldan ümit,

Çıkmayan candan ümit (kesilmez).

Çıkmayan canda ümit var.

30.*Kzk.* Bizdiñ alağanımızğa da qarğa tısar.
ÖT73

Krm. Bizge de bir kün qarğa tosar.
AN257

*Bizim avucumuza da karga
sıçar.*⁽¹⁵⁵⁾

Bize de bir gün karga sıçar.

31.*Kzk.* Bolar bala boğınan.
ÖT68

Krm. Bolacaq bala boğından belli bolır.
NM76

*(Adam) olacak çocuk bokundan
(belli olur).*

*(Adam) olacak çocuk bokundan
belli olur.*

32.*Kzk.* Burın şıqqan qulaqtan
Keyin şıqqan müyiz ozadı.
ÖT79

Krm. Müyiz soradan şığar,
Amma qulaqñı ozar.
AN300

*Önce çıkan kulağı
Sonra çıkan boynuz geçer.*

*Boynuz sonradan çıkar,
Ama qulağı geçer.*

33.*Kzk.* Bürgege ökpelep
Tonıfıdı otqa tastama.
ÖT79

Krm. Bir bürşege qızıp
Corqan çağılmaz.
MÜ33

*Pireye öfkelenip
Kürkünü ateşe atma.*

*Bir pireye kızıp
Yorgan yakılmaz.*

34.*Kzk.* Dosıña at berme,
At berseñ aqırın jür deme.
ÖT120

Krm. Atıñ berme,
Bergen soñ terledi deme.
AN244

*Dostuna at verme,
At versen yavaş yürü deme.*

*Atmı verme,
Verdikten sonra terledi deme.*

35.*Kzk.* Eki quzğın talassa,
Bir qarğağa jem tüser.
ÖT11

*İki kuzgun¹⁵⁶ dalaşsa,
Bir kargaya yem düşer.*

155 Karganın bu hareketinin zenginliğe işaret olduğu unutulmamalıdır.

156 kuzgun(quzğın): Çok iri bir kara karga türü.

- Krm.* Eki it talassa,
Şingene col tabar.
AN265
- İki it dalaşsa,
Çingene yol bulur.*
- 36.*Kzk.* Er jigit el üşin tuwadı,
El üşin öledi.
ÖT13
- Er yiğit memleket için doğar,
Memleket için ölür.*
- Krm.* Er cigit özi üşin tuwar,
Millet üşin öler.
AN268
- Er yiğit kendi için doğar,
Millet için ölür.*
- 37.*Kzk.* Erli qatınıñı ortasına
Esi ketken otırar.
ÖT61
- Karı kocanın ortasına
Aklını kaybetmiş (olan) oturur.*
- Krm.* a) Ernen qadın arasına
Esi ketken kirişir.
RF60
- Erkekle kadın arasına
Aklını kaybeden girer.*
- b) Apaqay man aqay ortasına
Esi ketken qarışır.
MÜ19
- Kadın ile adamın ortasına
Aklını kaybeden karışır.*
- 38.*Kzk.* Esebin tapqan eki asar.
ÖT150
- Hesabını(yolunu) bulan iki (kere)
yer.*
- Krm.* Ebin tapqan et aşar.
MÜ46
- Yolunu bulan et yer.*
- 39.*Kzk.* Et tırnaqtan ayrılmas.
*
- Et tırnaktan ayrılmaz.*
- Krm.* Et tırnaqtan ayrılmaz.
AN277
- Et tırnaktan ayrılmaz.*
- 40.*Kzk.* Xalıq aytpaydı,
Xalıq aytsa qalt aytpaydı.
- Halk söylemez,
Halk söylese yanlış söylemez.*

* Kaynak kişi: Gawhar Qıdıraliyeva, 1935 Jambıl doğumlu.
Derleme yeri: Şayan/KAZAKİSTAN.

Ör25

Krm. Xalq aytmaz,
Xalq aytsa yañılış aytmaz.
RF 36

Halk söylemez,
Halk söylese yanlış söylemez.

41.*Kzk.* Xanıñ soqır bolsa
Bir köziñdi qısıp jür.
Ör125

Hann kör olsa
Bir gözünü kısıp yürü.

Krm. Barğan ceriñ soqır bolsa
Bir köziñni kim.
AN250

Gittiğin yer kör olsa
Bir gözünü yum.

42.*Kzk.* İyilgen bastı qılış kespes.
Zi 156

Eğilen başı kılıç kesmez.

Krm. Aman degenge qılış tiymez.
MÜ 18

Aman diyene kılıç değmez.

43.*Kzk.* İyt adamnıñ qulağı.
Zi 233

İt insanın kulağı(dır).

Krm. İt qaraldınıñ qulağı.
AN282

İt ev halkının kulağı(dır).

44.*Kzk.* İyt iytti jumsaydı,
İyt quyrığın jumsaydı.
Ör94

İt iti vazifelendirir,
İt kuyruğunu vazifelendirir.

Krm. İt itke,
İt quyrığına siltar.
AN282

İt ite,
İt kuyruğına iş buyurur.

45.*Kzk.* İyt jeñgenin talaydı.
Ör95

İt yendiğini dalar^{1 52}.

Krm. İt ceñgenin talar.
MÜ 56

İt yendiğini dalar.

¹⁵² dalamak(tala-): [Hayvan] ısırmaq, dişlerini geçirmek, ısırıp dişle koparmak.

46.*Kzk.* İytpen quda bolsañ
Boqpen toy etersiñ.
ÖT91

Krm. İtmən quda bolğan
Boqman sıylanır.
MÜ56

47.*Kzk.* Jaqsı as qalğanşa
Jaman qarın jarılsın.
ÖT152

Krm. Yaxşı aş qalğanşa
Caman qursağ patlasın.
RF143

48.*Kzk.* Jaqsıya aytsañ biler,
Jamaña aytsañ küler.
MA107

Krm. Aqıllıya aytım, oylandı bildi;
Axmaqqa aytım, şaqıldadı küldi.
AN235

49.*Kzk.* Jaqsı jerde jatsañ
Jaqsı jaqsı tüs körersiñ,
Jaman jerde jatsañ
Jaman jaman tüs körersiñ.
ÖT115

Krm. Yaxşı cerde catsañ
Caman tüş körmeziñ.
RF76

50.*Kzk.* Jalğız jañğa¹⁵⁴ janbaydı,

İtle hısım olsan
Bokla toy¹⁵³ yaparsın.

İtle hısım olan
Bokla sayılır.

İyi aş kalana kadar
Kötü karın yarılısın.

İyi aş kalana kadar
Kötü karın patlasın.

İyiye söylesen bilir,
Kötüye söylesen güler.

Akıllıya söyledim, düşündü bildi;
Ahmağa söyledim, şakradı güldü.

İyi yerde yatsan
İyi iyi düş görürsün,
Kötü yerde yatsan
Kötü kötü düş görürsün.

İyi yerde yatsan
Kötü düş görmezsin.

Yalnız yonga¹⁵⁵ yanmaz,

153 toy(toy): Dügün, şenlik, eğlence, toplantı, cemiyet.

154 Bu "jañqa" kelimesi metinde "jañğa" şeklinde tesbit edildi. (O.D.)

155 yonga(jañqa, jañğa): Kesilen odun ve keresteden çıkan ufak parçalar, talaşın irisi.

Jalğızdıñ isi oñbaydı.

Ör29

Krm. Canğız ağaş calbarsañ canmaz.

MÜ37

51.*Kzk.* Jamanat jatpaydı.

Ör* 293

Krm. Caman qaber catıp qalmaz.

MÜ37

52.*Kzk.* Japalaq japalaq qar jawar,

Jaman qatın qız tabar,

Jambasına muz qatar.

*

Krm. Capalaq capalaq qar cawar,

Caman bike qız tabar.

**

53.*Kzk.* Japalaq körseñ atıp al,

Jamannan basıñdı satıp al.

Ör110

Krm. Capalaq körseñ catıp al,

Camandan boyun satıp al.

MÜ* 118

54.*Kzk.* Jatqan jılanıñ quyrıǵın baspa.

MA54

Krm. Fitne catqan cılañǵa uşar,

Quyrıǵına basma.

MÜ50

*Yalnızn işi onmaz*¹⁶¹

Yalnız ağaç yalvarsan yanmaz.

Kötülük yatmaz(gizlenmez).

Kötü haber yatıp kalmaz

(gizlenmez).

Lapa lapa kar yağar,

Kötü kadın kız doğurur,

Kalçasına buz bağlar.

Lapa lapa kar yağar,

Kötü hanım kız doğurur.

Baykuş görsen vurup al,

Kötüden başını satın al.

Pervane görsen yatıp al.

Kötüden kendini satın al.

Yatan yılanın kuyruǵuna

basma.

Fitne yatan yılana benzer,

Kuyruǵuna basma.

161 onmak(oñ-): 1.Daha iyi duruma girmek. 2.Eksiği kalmayıp gönül ferahlığına ermek, mutlu olmak.

* Kaynak kişi: Zeynep Mirzaxmetqızı, 1925 Türkistan doğumlu.
Derleme yeri: Türkistan/KAZAKİSTAN.

** Kaynak kişi: Mübeccel Kalava, 1925 Tekirdağ-Saray doğumlu.
Derleme yeri: İstanbul/TÜRKİYE.

55.*Kzk.* Jawğa janıñdı berseñ de
Sırıñdı berme.

ÖT19

Krm. Duşmanğa ser(baş) berilir.
Sır berilmez.

AN264

*Düşmana canını versen de
Sırrını verme.*

*Düşmana ser(baş) verilir.
Sır verilmez.*

56.*Kzk.* Jetim bala kekşil.
Zİ 385

Krm. Öksüz qız öpkeci bolır.
AN302

Yetim çocuk kindar (olur).

Öksüz kız öfkeci olur.

57.*Kzk.* Jiğilğanğa judırıq.
*

Krm. Ciğilğanğa bir tepme.
AN277

Yıkılana bir yumruk.

Yıkılana bir tekme.

58.*Kzk.* Jiğilğan küreske toymas.
ÖT130

Krm. Ciğilğan küreşke toymaz.
MÜ 40

Yiğilan(yenilen) güreşe doymaz.

Yıkılan(yenilen) güreşe doymaz.

59.*Kzk.* Jip jiñişke jerinen üziledi.
MA 47

Krm. Cıp ince cerinden qobar.
AN278

İp ince yerinden kopar.

İp ince yerinden kopar.

60.*Kzk.* Jigit adamğa jetpis öner de az.
ÖT34

Krm. Cigitke qırq öner de azdır.
RF15

Yiğit adama yetmiş hüner de az.

Yiğide kırk hüner de azdır.

* Kaynak kişi: Gawhar Qıdıraliyeva, 1935 Jambıl doğumlu.
Derleme yeri: Şayan/KAZAKİSTAN.

61.*Kzk.* Joqqa jüyrik jete me?
SÇ82

Krm. Coqqa cüyrik cetmez.
AN280

62.*Kzk.* Jügirgen jetpes,
Buyırğan ketpes.
ÖF* 336

Krm. Buyırğan almaz,
Cuwırğan alır.
MÜ 36

63.*Kzk.* Jürgen ayaqqa jörgem iliner.
*

Krm. Cürgen ayaqqa ürmew ilişir.
RF33

64.*Kzk.* Jüyeli söz jüyesin tabar,
Jüyesiz söz iyessin tabar.
ÖF53

Krm. a) Cıksız qarğış cerin tapmaz.
MÜ 40

b) Cıksız qarğış cerin tabar,
Aylanıp kelip öziñ qağar.
AN277

65.*Kzk.* Qatınnıñ şaşu uzun,
Aqılı qısqa.
SÇ96

*Yoğa yürük*¹⁵⁷ yetişir mi?

Yoğa yürük yetiş(e)mez.

*Koşan ulaş(a)maz,
(Allah'ın) buyurduğı (baştan)
gitmez.*

*(Allah'ın) buyurduğı almaz,
Koşan alır.*⁽¹⁵⁸⁾

Yürüyen ayağa fayda ilişir.

Yürüyen ayağa fayda ilişir.

*Haklı söz(beddua) hakkını bulur,
Haksız söz(beddua) sahibini bulur.*

Haksız beddua yerini bulmaz.

*Haksız beddua yerini bulur,
Dolaşıp gelip kendini vurur.*

*Kadının saçu uzun,
Aklı kısa(dır).*

157 yürük(jüyrik,yüyrik): Hızlı koşan.

158 Daha önce de karşılaştığımız bu tür bazı atasözlerinde, her varyantın tarihin derinliklerinden birlikte çıkmış, tek bir atasözü olduğu açıkça belli olmakla beraber, aralarından birisinin değişik manada olduğu ve tamıtamına ters bir mesaj taşıdığını görmekteyiz. Buna göre, bu atasözünün de Kırım Çöl Türkçesi ile Kazak Türkçesi varyantları birbirlerine göre zıt anlam taşımaktadır. (O.D.)

* Kaynak kişi: Bilen Şadiyev, 1931 Şımkent-Şayan doğumlu.
Derleme yeri: Şayan/KAZAKİSTAN.

*Krm. Qadınıñ şaşu uzun,
Aqlı qısqa.
MÜ 58*

*Kadının saçu uzun,
Aklı kısa(dır).*

66.*Kzk. Qattı jawğan kün tez aşladı,
Qattı aşuwlğan kisi tez basladı.
ÖR33*

*Şiddetli yağan hava tez açılır,
Çok sinirlenen kişi tez sakinleşir.*

*Krm. Celli cawın tez geşer.
AN 276*

Yelli yağmur tez geçer.

67.*Kzk. Qızdıñ tamağı qılday.
MA 74*

Kızın boğazu kıl kadar.

*Krm. Qız qursağı qınıday,
Ul qursağı urıday.
MÜ 64*

*Kız karmı kın kadar (ince)
Oğul karmı urı¹⁵⁹ kadar (derin).*

68.*Kzk. Qızğanıñdı qızıl iyti jesin.
BA 147*

Kıskandığım kızıl it yesin.⁽¹⁶⁰⁾

*Krm. Qızğanıñ qızıl itke cem bolsın.
MÜ 65*

Kıskandığım kızıl ite yem olsun.

69.*Kzk. Qorqaq köleñkesinen de qorqadı.
ÖR20*

Korkak gölgesinden de korkar.

*Krm. Qorqaq öz köleñkesinden qorqa.
RF 115*

Korkak kendi gölgesinden korkar.

70.*Kzk. Qorqaqtıñ közi ülken,
Aqımaqtıñ sözi ülken.
ÖR20*

*Korkağın gözü büyük,
Ahmağın sözü büyük.*

Krm. Qorqaqtıñ közi balaban,

Korkağın gözü büyük,

159 urı(urı): Yiyecek ve içecekleri muhafaza etmek üzere ağız dar, dibi geniş 3-4 metre derinliğinde kuyu. Evvela içerisine bir tabaka kuru saman döşenir, zahire doldurulur. Üstü samanla örtüldükten sonra toprakla ve taşla kapatılır. (ÜLKÜSAL, Müstecip; Dobruca'daki Kırım Türkleri'nde Atasözleri ve Deyimler, Ankara 1970)

160 Bu atasözü; «Cimrilik ederek kıskandığın malının hayrını görme.» manasındadır. (O.D.)

Axmaqniñ sözi.
RF114

Ahmağın sözi.

71.Kzk. Qoy awzınan şöp almas,
Qoñırqay momın men bolam.
ŞÇ62

Koyun ağızından çöp almaz
Koyu uysal ben oluyorum.

Krm. Qoy awzından şöp almaz.
AN294

Koyun ağızından çöp almaz.

72.Kzk. Qoyşınıñ tayağınan,
Kelinniñ ayağınan.
ÖT96

Çobanın sopasından,
Gelinin ayağından⁽¹⁶⁶⁾

Krm. Şoban tayağımın,
Kelin ayağımın.
MÜ85

Çoban sopasıyla,
Gelin ayağıyla.

73.Kzk. Qıdayı küni qoñsıdan.
*

Kiyamet günü komşudan.

Krm. Qıyamet küni qoñsıdan.
MÜ63

Kiyamet günü komşudan.

74.Kzk. Kärige qurmet, jasqa jol.
ÖT47

Yaşlıya hürmet, gence yol.

Krm. Qartqa ürmet, çaşqa col.
RF82

Yaşlıya hürmet, gence yol.

75.Kzk. Käriliktiñ aldı jigittiktiñ soñı.
ÖT73

Yaşlığın başı yiğitliğin sonu.

Krm. Qartlıqniñ başı çaşlıqniñ soñıdır.
RF83

Yaşlığın başı gençliğin sonudur.

76.Kzk. Kelinim sağan aytam,

Gelinim sana söylüyorum,

166 Bu atasözü; «Çobanın değneği nasıl onun herşeyiyse, gelin de gelişiyle iyi ve kötü noktadaki pekçok şeye tesir etme durumundadır.» manasındadır. (O.D.)

* Kaynak kişi: Gawhar Qıdıraliyeva, 1935 Jambıl doğumlu.
Derleme yeri: Şayan/KAZAKİSTAN.

Qızım sen tıfıda.

ÖT40

Krm. Qızım sağa aytaman,

Kelinim sen tıfıla.

AN292

Kızım sen dinle.

Kızım sana söylüyorum,

Gelinim sen dinle.⁽¹⁶²⁾

77.Kzk. Kimniñ tarısı pisse

Soniñ tawıǵı.

ÖT166

Krm. Qayerniñ tarısı oñ

O yerniñ bödenesi.

MÜ61

Kimin darısı pişse(olgunlaşsa)

Onun tavuǵı.

Nerenin darısı iyi (ise)

Oranın buldıramı.

78.Kzk. Köpke topıraq şaşpa.

ÖT25

Krm. Köpke kül şaşılmaz.

MÜ68

Çoǵunluǵa toprak saçma.

Çoǵunluǵa kül saçılmaz.

79.Kzk. Köppen körgen ulı toy.

ÖT25

Krm. Xalqnen birge qara kün de bayram.

RF36

Çoǵunlukla görülen (gün) ulu

toy¹⁶³ (dur).

Halkla birlikte kara gün de

bayram.

80.Kzk. Köpten dâmetken

Azdan qur qalar.

ÖT28

Krm. Köpten tama etip

Azdan qurı qalma.

AN296

Çoǵa tamah eden

Azdan mahrum kalır.

Çoǵa tamah edip

Azdan mahrum kalma.

162 Daha önce de karşılaştığımız bu tür bazı atasözlerinde, her varyantın tarihin derinliklerinden birlikte çıkmış, tek bir atasözü olduğu açıkça belli olmakla beraber, aralarından birisinin değişik manada olduğu ve tamıtamına ters bir mesaj taşıdığını görmekteyiz. Buna göre, bu atasözünün de Kırım Çöl Türkçesi ile Kazak Türkçesi varyantları birbirlerine göre zıt anlam taşımaktadır. (O.D.)

163 toy(toy): Düğün, şenlik, eğlence, toplantı, cemiyet.

81.*Kzk.* Köp tıfıda, az söyle.

ÖT46

Krm. Az qonuş, köp tıfıla.

MÜ 25

Çok dinle, az konuş.

Az konuş, çok dinle.

82.*Kzk.* Köziñniñ mayı ösken eken.

*

Krm. İnsan bayısa közin mayı öser.

AN281

Gözünün yağı büyümüş.

İnsan zenginleşse gözünün yağı büyür.

83.*Kzk.* Küyew kelse qız turmas,

Besin bolsa kün turmas.

ÖT70

Krm. Aprel kelse buz turmaz,

Qıda kelse qız turmaz.

RF 59

Güvey gelse kız durmaz,

İkinci gelse güneş durmaz.

Nisan gelse buz durmaz,

Dinür gelse kız durmaz.

84.*Kzk.* Maqtağan qız toyğa osırar.

**

Krm. Maqtawlı toyda osırar.

AN298

Övülen kız toyda osurur.

Övgülü kız toyda osurur.

85.*Kzk.* Mäweli ağaş mayısqaq.

ÖT103

Krm. Meywalı terekniñ başı iyik bolır.

AN299

Meyveli ağaç mayıskak¹⁶⁴ tır.

Meyvalı ağacın başı eğik olur.

86.*Kzk.* Mısıq joqta tışqan töbege şığadı.

ÖT166

Krm. Mışıq coqta sıçan¹⁶⁵ baş.

Kedi olmadığında sıçan tepeye çıkar.

Kedi olmadığında sıçan baş.

* Kaynak kişi: Qarşığa Sügirbayeva, 1902 Jambıl-Qaroy doğumlu.

Derleme yeri: Jañıatas/KAZAKİSTAN.

** Kaynak kişi: Qarşığa Sügirbayeva, 1902 Jambıl-Qaroy doğumlu.

Derleme yeri: Jañıatas/KAZAKİSTAN.

¹⁶⁴ mayıskak(mayısqaq): Kolay eğilip kolay yamulan, kolay kıvrılan.

¹⁶⁵ Bu kelime Kırım Çöl Türkçesi'nde her zaman "ışan" şeklinde olmasına rağmen, bu atasözünde Türkiye Türkçesi'nin tesiriyle "sıçan" şeklinde tesbit edilmiştir.

RF 161

87. *Kzk.* Oquwsız bilim joq.
Bilimsiz küniñ joq.
ÖT40

Krm. Oquwsız bilgi coq
Bilgisiz küniñ coq.
RF15

Okumasız bilgi yok.
Bilgisiz günün yok.

Okumasız bilgi yok,
Bilgisiz günün yok.

88. *Kzk.* Ondaý onday
Xanniñ qızında da boladı.
MA 111

Krm. Oğadar qusır
Qadı qızında da bar.
AN 301

Okadarı
Hannın kızında da olur.

Okadar kusur
Kadı kızında da var.

89. *Kzk.* Otansız adam, ormansız bulbul.
ÖT6

Krm. Vatansız adam, cırsız bülbül.
RF 37

Vatansız adam, ormansız bülbül.

Vatansız adam, türküstüz bülbül.

90. *Kzk.* Otız tisten şıqqan söz
Otız ruw elge taralar.
ÖT54

Krm. Bir awızdan şıqqan
Biñ awızğa cayılır.
MÜ 33

Otuз dışten çıkan söz
Otuз uruğ halka yayılır.

Bir ağızdan çıkan
Bin ağza yayılır.

91. *Kzk.* Otız ulıñ bolğança
Osıraq şalıñ bolsın.
MA 97

Krm. Otız ulım bolğası
Otraq qartım saw bolsın.

Otuз oğlun olacağına
Osuruklu (bir) ihtiyarın olsun.

Otuз oğlum olacağına
Yatalak ihtiyarım sağ olsun.

AN304

92.*Kzk.* Oynaқтаған бота от basadı.
ÖT154
Krm. Oynaqlağan at şulın cırtar.
MÜ76

*Hoplayıp zıplayan bota*¹⁷¹ ateşe
basar.
Hoplayıp zıplayan at çulunu yırtar.

93.*Kzk.* Öner erdiñ qanatı.
ÖT36
Krm. Üner erniñ qanatı.
RF17

Hüner er adamın kanadı(dır).
Hüner er adamın kanadı(dır).

94.*Kzk.* Ögizge tuwğan kün
Buzawğa da tuwadı.
ÖT88
Krm. Boranıñ başına kelgen
Botanıñ da başına kelir.
MÜ34

Öküze doğan gün
Buzaqıya da doğar.
*Buğra*¹⁷² *nın başına gelen*
Botanın da başına gelir.

95.*Kzk.* Ötirikşi aldımın özin aldar.
MA121
Krm. Aldatqan aldanır.
AN236

Yalancı önce kendini aldatır.
Aldatan aldanır.

96.*Kzk.* Özi toysa da közi toymas.
ŞÇ78
Krm. Özi toysa da közi toymaz.
RF107

Kendi doysa da kendi doymaz.
Kendi doysa da gözü doymaz.

97.*Kzk.* Pälen jerde altın bar,
İzdep barsañ baqır da joq.
*

Falan yerde altın var,
Aramaya gitsen bakır da yok.

171 bota(bota): Deve yavrusuna bir yaşına gelinceye kadar verilen ad.

172 buğra(buwra, bora): Erkek deve.

* Kaynak kişi: Gülnar Şadiyeva, 1964 Şimkent-Bayjansay doğumlu.
Derleme yeri: Jañatas/KAZAKİSTAN.

Krm. Falan cerde altın bar,
Barsaň baqır da coq.
MÜ 50

*Falan yerde altın var,
Gitsen bakır da yok.*

98.*Kzk.* Semizdikti qoy köterer.
ÖT77

Semizliğı koyun kaldırır.⁽¹⁶⁸⁾

Krm. Semizlik qoyğa yaraşır.
RF158

Semizlik koyuna yaraşır.

99.*Kzk.* Sezikti sekiredi.
ÖT48

Şüpheli sekirir.⁽¹⁶⁹⁾

Krm. Sezikli sekirir.
RF172

Şüpheli sekirir.

100.*Kzk.* Sirkesi suw kötermey otır.
*

Sirkesi su kaldırmıyor.

Krm. Sirkesi suw kötermey.
RF151

Sirkesi su kaldırmıyor.

101.*Kzk.* Soqırdıñ qolına tüşpe,
Safırawdıñ astına tüşpe.
BA 132

*Körün eline düşme,
Sağırım altına düşme.*

Krm. Soqır tutqanın bek tutar.
MÜ 82

Kör tuttuğunu sıkı tutar.

102.*Kzk.* Surap bergenşe,
Urıp ber.
ÖT150

*Sorup verene kadar,
Vurup ver.*

Krm. Sorap bergenşi,
Soğıp ber.
AN310

*Sorup verene kadar,
Vurup ver.*

168 Bu atasözünde "semizlik" ile "zenginlik" kastedilmektedir.

169 Bu atasözü; «Şüphe çeken adam suçunu kendi belli eder.» manasındadır.

* Kaynak kişi: Bilen Şadiyev, 1931 Şımkent-Şayan doğumlu.
Derleme yeri: Şayan/KAZAKİSTAN.

103.*Kzk.*Şaban üyrek burın uşar.

ÖF160

*Krm.*Aqsaq qarğa aldın uşar.

MÜ17

Uyuşuk ördek önce uçar.

Aksak karga önce uçar.

104.*Kzk.*Şam jariğı tübine tüşpeydi.

ÖF* 113

*Krm.*Mayşıraq tübine carıq bermez.

AN299

Şamdanın ışığı dibine düşmez.

Mum dibine ışık vermez.

105.*Kzk.*Şaş al dese bas alğan.

*

*Krm.*Börk al degende baş alğanlardan.

AN258

Saç al dese baş alan.

Börk al dendiğinde baş alanlardan.

106.*Kzk.*Talaptı erge nur jawar.

ÖF16

*Krm.*Talapkarğa nur yağar¹⁷⁰.

RF30

Hevesli ere nur yağar.

Hevesliye nur yağar.

107.*Kzk.*Tamşıdan tama tama

Dariya bolar.

ÖF25

*Krm.*Damla damla köl bolır.

AN260

Damladan damlaya damlaya

Derya olur.

Damla damla göl olur.

108.*Kzk.*Tas tüşken jerine awır.

MA 131

*Krm.*Taş cerinde awır.

MÜ86

Taş düştüğü yere ağır(dır).

Taş yerinde ağır(dır).

* Kaynak kişi: Gawhar Qıdıraliyeva, 1935 Jambıl doğumlu.

Derleme yeri: Şayan/KAZAKİSTAN.

170 Bu kelime Kırım Çöl Türkçesi'nde her zaman "caw-" şeklinde olmasına rağmen, bu atasözünde Türkiye Türkçesi'nin tesiriyle "yağ-" şeklinde tesbit edilmiştir. Kelimedeki bu değişiklik ileri seviyedeki bir etkileşimle ilgili olduğu için kelimeye dokunmadık. (O.D.)

109.*Kzk.* Tawıq şaqırmasa da tañ atadı.

*

Krm. Qqraz ötmese de saba bolır.

AN294

Tavuk ötmese de tan atar.

Horoz ötmese de sabah olur.

110.*Kzk.* Teñ teñimen, tezek qabımen.

ÖT21

Krm. Teñ teñimen, teke müyizimen.

MÜ88

Denk dengiyle, tezek çuvalıyla.

Denk dengiyle, teke boynuzuyla.

111.*Kzk.* Toyğa barsañ toyıp bar.

ÖT140

Krm. Toyğa barsañ toyıp bar,
Şontıq tonıñ kiyip bar.

MÜ89

Toy¹⁷⁶ a gitsen doyup git.

*Toya gitsen doyup git.
Şontuk¹⁷⁷ kürkünü giyip git.*

112.*Kzk.* Toy ötken soñ dağara.

ÖT140

Krm. Toy pitken soñ qınanı köziñe sep.

MÜ89

Toy geçtikten sonra yaygara.

*Toy bittikten sonra kınayı
gözüne serp.*

113.*Kzk.* Tırna kökte, tuzaq jerde.

BA171

Krm. Turna kökte, tuzaq cerde.

RF173

Turna gökte, tuzak yerde.

Turna gökte, tuzak yerde.

114.*Kzk.* Tüyeni jel şayqasa

Eşkini kökten kör.

ÖT81

Deveyi yel sarssa

Keçiyi gökte gör.

* Kaynak kişi: Bilen Şadiyev, 1931 Şımkent-Şayan doğumlu.

Derleme yeri: Şayan/KAZAKİSTAN.

¹⁷⁶ toy(toy): Dügün, şenlik, eğlence, toplantı, cemiyet.

¹⁷⁷ şontuk(şontıq ton): Kısa kollu ve etekli kürk. (ÜLKÜSAL, Müstecip; Dobruca'daki Kırım Türkleri'nde Atasözleri ve Deyimler, Ankara 1970)

*Krm. Dewe*¹⁷³*ni cel alsa*
Eşkini kökte kör.
 AN262

Deveyi yel alsa
Keçiyi gökte gör.

115. *Kzk. Ündemegen üydey päleden qutıladı.* *Susan ev kadar beladan kurtulur.*
 ÖF48

*Krm. Ündemegen ev*¹⁷⁴*day beladan qurtılır.* *Susan ev kadar beladan kurtulur.*
 RF136

---

¹⁷³ Bu kelime Kırım Çöl Türkçesi'nde her zaman "tüye" şeklinde olmasına rağmen, bu atasözünde Türkiye Türkçesi'nin tesiriyle "dewe" şeklinde tesbit edilmiştir. Kelimedeki bu değişiklik ileri seviyedeki bir etkileşimle ilgili olduğu için kelimeye dokunmadık. (O.D.)

¹⁷⁴ Bu kelime Kırım Çöl Türkçesi'nde her zaman "üy" şeklinde olmasına rağmen, bu atasözünde Türkiye Türkçesi'nin tesiriyle "ev" şeklinde tesbit edilmiştir. Kelimedeki bu değişiklik ileri seviyedeki bir etkileşimle ilgili olduğu için kelimeye dokunmadık. (O.D.)

NOGAY ve KIRIM ÇÖL TÜRKÇESİ'NDE ORTAK OLAN ATASÖZLERİ

1.Ngy. Analı qozı quyırqlı. NB* 42 <i>Krm. Analı qozı quyırqlı bolır.</i> AN238	<i>Analı kuzu kuyruklu (olur).</i> <i>Analı kuzu kuyruklu olur.</i>
2.Ngy. Anda bol da munda bol, Berdazide üyde bol. NB 77 <i>Krm. Qayda bolsañ anda bol, Perdalezde üyde bol.</i> MÜ61	<i>Orada ol burada ol (farketmez), Kocakarı soğuşunda evde ol.</i> <i>Nerede olursan orada ol, Kocakarı soğuşunda evde ol.</i>
3.Ngy. Awırmağan başqa Yawlıq baylama. İÇ16 <i>Krm. Awırmağan başıña Cawlıq baylama.</i> MÜ24	<i>Ağrımayan başa Yağlık¹⁸⁰ bağlama.</i> <i>Ağrımayan başına Yağlık bağlama.</i>
4.Ngy. Baldı barmaq täweser. İÇ17 <i>Krm. Balı parmaq tawsir.</i>	<i>Balı parmaq tüketir.</i> <i>Balı parmaq tüketir.</i>

---

¹⁸⁰ yağlık(yawlıq, cawlıq): Başörtü.

MÜ28

- 5.Ngy. Barğa bayram etpek qolay.
İÇ18
Krm. Bayğa toy yasamaq ne işkar.
MÜ31
- 6.Ngy. Bası basqadıñ aqlı başqa.
İÇ18
Krm. Başı başqanıñ aqlı başqa.
MÜ30
- 7.Ngy. Basqa öskenniñ bawırı qatı,
Tawda öskenniñ tuyağı qatı.
İÇ18
Krm. Başqa öskenniñ bawırı qattı.
MÜ30
- 8.Ngy. Baysız pişe patşa.
İÇ18
Krm. Baysız bike padişa,
Neni bolsa qonişa.
MÜ31
- 9.Ngy. Bir şeşkeymen yaz bolmas.
İÇ19
Krm. Bir şeşekmen caz bolmaz.
MÜ34
- 10.Ngy. Böri qılın taslasa da,
Qılığın taslamas.
İÇ19
Krm. Böri tügin taşlar,
- Varlıqlıya bayram etmek kolay.
Zengine toy¹⁷⁶ yapmak iş midir.
Başı başkanın aklı başka(dır).
Başı başkanın aklı başka(dır).
Başka (yerde) yetişenin bağı katı,
Dağda yetişenin toynağ¹⁷⁷ ı katı.
Başka (yerde) yetişenin ciğeri katı.
Beysiz kadın padişah(tır).
Beysiz kadın padişah(tır),
Ne olsa konuşur.
Bir çiçekle yaz olmaz.
Bir çiçekle yaz olmaz.
Kurt kılını dökse de,
Huyunu bırakmaz.
Kurt tüyünü döker,

176 toy(toy): Düğün, şenlik, eğlence, toplantı, cemiyet.

177 toynak(tuyaq): Büyük ve küçükbaş hayvanların ayak tırnağı.

Quyın taşlamaz.

AN258

Huyunu bırakmaz.

11.Ngy. Erte yürüen yolına süyiner.
İÇ21

Krm. Erte turğan col alır,
Erte üylengen töl alır.

MÜ49

*Erken yürüyen yoluna
sevinir.*⁽¹⁷⁸⁾

*Erken kalkan yol alır,
Erken evlenen döl alır.*

12.Ngy. Eşki bergen qoy alar,
Eş bermegen ne alar?
İÇ21

Krm. Eşki bergen qoy alır,
Eş bermegen ne alır?

MÜ46

*Keçi veren koyun alır,
Hiç vermeyen ne alır?*

*Keçi veren koyun alır,
Hiç vermeyen ne alır?*

13.Ngy. Et körmegenge öpke tañsıq.
İÇ21

Krm. Et körmegenge ciger tansıq.
MÜ49

Et görmeyene akciğer ilginç(tir).

Et görmeyene ciğer ilginç(tir).

14.Ngy. Qartnıñ aytqanın tıñlamasañ
Qartayğaşa oñmassıñ.
NB* 179

Krm. Qartnıñ sözün tutmasañ
Qartayğaşı oñmassıñ.
AN287

*Yaşlının söylediğini dinlemezse
Yaşlanıncaya kadar onmazsın*¹⁷⁹.

*Yaşlının sözünü tutmazsan
Yaşlanıncaya kadar onmazsın.*

15.Ngy. Qız kimdi süyse sonkı.
İÇ24

Krm. Qızın kimni süyse kiyewiñ odır.

Kız kimi sevse onunki(dir).

Kızın kimi sevse damadın odur.

¹⁷⁸ Bu atasözü; «Erken yola çıkan kişi gittiği yoldan memnun kalır. Erken başlanılan işler her zaman avantajlı olur.» manasındadır. (O.D.)

¹⁷⁹ onmak(oñ-): 1.Daha iyi duruma girmek. 2.Eksiği kalmayıp gönül ferahlığına ermek, mutlu olmak.

Uluñ kimni süyse keliniñ odır.
MÜ 64

Oğlun kimi sevse gelinin odur.

16.Ngy. Qonıs tappa, qoñsı tap.
İÇ24

Konus¹⁸⁰ bulma, komşu bul.

Krm. Üy alma, qoñsı al.
MÜ94

Ev alma, komşu al.

17.Ngy. Qorqpa marttıñ qısınan,
Qorq apreldiñ besinen.
İÇ24

*Korkma martın kışından,
Kork nisanın beşinden.*

*Krm. Qorq abirliniñ beşinden,
Ögizni ayırır eşinden.*
MÜ 66

*Kork nisanın beşinden,
Öküzü ayırır eşinden.*

18.Ngy. Kerekpesti yıymasañ
Kerekkende tappassıñ.
İÇ23

*Gerekmeyeni toplamazsan
Gerektiğinde bul(a)mazsın.*

*Krm. Kerekmegenni cıy,
Kerekken küni bolır.*
AN289

*Gerekmeyeni topla,
Gereken günü olur.*

19.Ngy. Köp külkidiniñ astı sıyt.
NB* 192

Çok gülmenin sonu ağlamaktır.

Krm. Köp külgen köp cılar.
AN295

Çok gülen çok ağlar.

20.Ngy. Mal malğa yetkenşe,
Azrail yaña yetedi.
İÇ25

*Mal mala ulaşmıncaya kadar,
Azrail cana ulaşır.⁽¹⁸¹⁾*

*Krm. Mal malğa cetkeşi,
Azrail canğa ceter.*
AN299

*Mal mala ulaşmıncaya kadar,
Azrail cana ulaşır.*

180 konus(qonıs): İkamet edilen yer, mekan; konut.

181 Bu atasözü; «İnsan mal mülk biriktirinceye kadar Azrail gelip canını alır, bu işe ömrü de yetmez.» manasındadır. (O.D.)

21.Ngy.Martta baqa siymesin,
Quralayda qırq tamsın,
Qırq tammasa bir tamsın.
İÇ26

Martta kurbağa işemesin,
Nisanda kırk (defa) damlasın
(yağmur yağsın),
Kırk (defa yağmasa da) bir (defa
yağsın).⁽¹⁸²⁾

Krm.Martta baqa siymesin,
Abirlide bir tamsın.
MÜ72

Martta kurbağa işemesin,
Nisanda bir damlasın (yağmur
yağsın).

22.Ngy.Oñğannıñ üyine qobız kirer,
Oñmağannıñ üyine abız kirer.
İÇ26

Onanın¹⁸³ evine kopuz girer,
Onmayanın evine hafız¹⁸⁴ girer.

Krm.Oñacaqqa mal tabılır,
Oñmaycaqqa qaza tabılır.
MÜ75

Onacağa mal bulunur,
Onmayacağa kaza bulunur.

23.Ngy.Öksüz qızdıñ törkini yoq.
NB* 257

Öksüz kızın baba evi yok(tur).

Krm.Öksüz qızınıñ törkini bolmaz.
MÜ76

Öksüz kızın baba evi olmaz.

24.Ngy.Sabanda sırlaspağan
Indırda ırıldasar.
İÇ27

Saban (vaktinde) anlaşmayan
Hasat (mevsiminde) hırıldaşır.

Krm.Sabanda anlaşmağan
Oraqta töbeleşir.
MÜ81

Saban (vaktinde) anlaşmayan
Orak (vaktinde) dövüşür.

182 Halk inançlarına göre kurbağanın işemesi yağmura işarettir. Bununla birlikte halk tarım açısından Mart ayında yağmurun yağmamasını ister. Fakat Nisan ayında en az bir defa da olsa yağmurun yağması gereklidir. Bu atasözünde işte bu istek anlatılmaktadır. (O.D.)

183 onmak(oñ-): 1.Daha iyi duruma girmek. 2.Eksiği kalmayıp gönül ferahlığına ermek, mutlu olmak.

184 hafız(abız): Kur'an-ı Kerim'i ezbere bilen. Din adamı. Burada ölü için eve gelen din adamı kastedilmektedir.

25.Ngy.Seni şaqpağan yılan

Mıñ yaşasın.

NB 400

Krm.Mağa tiymegen cılan

Biñ yaşasın.

VD33

26.Ngy.Suw körmey etik şeşpe.

İÇ28

Krm.Suw körilmeden balaq türilmez.

MÜ 84

27.Ngy.Toqsansız torğay şırlamas,

Toymay yetim yırlamas.

İÇ29

Krm.Doqsansız torğay şırlamaz,

Toymay öksüz cırlamaz.

MÜ 44

28.Ngy.Tögilgennen yalap qal.

İÇ30

Krm.Tögilgenden calap qal.

MÜ 90

29.Ngy.Uwıt,

Yaxşı bolsañ bes kün suwıt,

Yaman bolsañ yirmibes kün suwıt.

İÇ30

Krm. 80 delüw, 90 qantar, 100 uwıt,

Yaqşı bolsañ mırza uwıt

Bir kün suwıt,

Caman bolsañ mırza uwıt

25 kün suwıt.

Seni sokmayan yılan

Bin yaşasın

Bana değmeyen yılan

Bin yaşasın.

Su(yu) görmeden çizme(yi)

çıkarma.

Su görülmeden paça dürülmez.

Doksan¹⁸⁵ sız serçe ötmez,

Doymadan yetim türkü söylemez

Doksansız serçe ötmez,

Doymadan öksüz türkü söylemez

Döküleni yala.

Döküleni yala.

Şubat,

İyi olsan beş gün soğut,

Kötü olsan yirmibeş gün soğut.

80 delüw, 90 qantar, 100 şubat,

İyi olsan bay şubat

Bir gün soğut,

Kötü olsan bay şubat

25 gün soğut.

185 Bu atasözünde doksandan kasıt kış mevsiminin üç ayıdır. (O.D.)

AN309

30.Ngy.Yaxşılıq et te suwğa tasla,
Balıq biler.
Balıq bilmese
Xalq biler.
NB* 473

Krm.İygilik et te suwğa at,
Balıq bilir.
Balıq bilmese
Xaliq bilir.
AN283

İyilik et de suya at,
Balık bilir.
Balık bilmese (de)
Halik¹⁹¹ bilir.

İyilik et de suya at,
Balık bilir.
Balık bilmese (de)
Halik bilir.

31.Ngy.Yaqında turğan tisleser,
Alısta turğan kisineser.
İÇ31

Krm.Uzaqtaqılar kişneşir,
Cuwıqtaqılar tişleşir.
AN320

Yakında duran dişleşir,
Uzakta duran kişneşir.

Uzaktakiler kişneşir,
Yakındakiler dişleşir.

32.Ngy.Yaman tamaq yarlı eter,
Yaman nepis qor eter.
İÇ32

Krm.Caman tamaq carlı eter,
Öskin cürek qanlı eter.
MÜ37

Pisboğaz fakir eder,
Kötü(azgın) nefis hor eder.

Pisboğaz fakir eder,
Kabarık yürek(kendini beğenmiş)
kanlı eder.

33.Ngy.Yazda tırnağan qısta yırlar.
İÇ33

Krm.Cazda şalğan qısta oynar.
AN322

Yazda çalışan kışta şarkı söyler.

Yazda çalan kışta oynar.

34.Ngy.Yazlıqtıñ küni yarlılıqtıñ küni.
İÇ33

Krm.Caz carlınıñ, qış barlınıñ.

Yaz günü fakirliğin günü(dür).

Yaz fakirin, kış varlıklının.

191 Halik(xalq, xalik): Yaradan Allah(c.c.).

AN322

35.Ngy.Yaz yennet, qıs qıyamet.
İÇ33

Krm.Qış qıyamet, caz cennet.
AN291

Yaz cennet, kış kıyamet.

Kış kıyamet, yaz cennet.

36.Ngy.Yigit öler danı qalar.
İÇ33

*Krm.At öler meydan qalır,
Cigit öler şan qalır.*
MÜ 23

Yiğit öler şanı kalır.

*At öler meydan kalır,
Yiğit öler şan kalır.*

BİBLİYOGRAFYA

- ADAMBAYEV, Baltabay, Tozğan Qazdı Toptanğan Qarğa Jeydi, Almatı 1991, 188 s.
- AKÇOKRAKLI, Osman, Kırım'da Tatar Tamgaları, Akmesçit 1925.
- AKÇOKRAKLI, Osman, *Kırım'da Tatar Tamgaları*, Emel Dergisi, S.135, İstanbul 1983, s.168-169.
- ALBANIY, Bayuzaq Qojobekuli, Tariyxıy Tanım, Almatı 1994, 398 s.
- AQQOZİN, M., Qazaq Maqal-Mätelderi, Almatı 1990, 286 s.
- ÄLİMBAYEV, Muzafar, Maqaldar, Mätelder, Jumbaqtar, Almatı 1978, 111 s.
- BARTOLD, B. B., Otçyot o Komandirofke v Turkestan.
- BASKAKOV, N.A., Nogayskiy Yazık i Ego Dialekti, Leningrad 1940, 271 s.
- BASKAKOV, N.A., Nogaysko-Russkiy Slovar', Moskva 1963, 562 s.
- BAVBEK, Osman, *Noğay Türkleri*, TK XXIV, S.275(Mart), Ankara 1986, s.160-165.
- CAFEROĞLU, Ahmet, *Kafkasya Türkleri*, TK IV, S.38(Aralık), Ankara 1965, s.172-178.
- CAFEROĞLU, Ahmet, Kuzeydoğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar, Ankara 1994, 355 s.

CAFEROĞLU, Ahmet, Orta Anadolu Ağızlarından Derlemeler, Ankara 1995, 264 s.

ÇAĞATAY, Saadet, Kazakça Metinler, Ankara 1961.

ÇAĞATAY, Saadet, *Nogay Atasözlerinden Birkaç Örnek*, TDAY Belleten(1961), Ankara 1961, s. 47-51.

ÇENELİ, İlhan, *Nogay Atasözleri*, Türklük Araştırmaları Dergisi, İstanbul 1985, S.1, s.11-54.

DEVLET, Nadir, *Çağdaş Türk Dünyası*, İstanbul 1989, 327 s.

DEVLET, Nadir, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, Ek Cilt, İstanbul 1993, 327 s.

DRİMBA, Vladimir, *Dobruca Tatar Atasözleri=Dobruca Tatar Proverbs*, Türk Folkloru Araştırmaları I, İstanbul1985, s.25-36.

FAZIL, Rıza, *Qayda Birlik Anda Tirilik*, Taşkent 1971, 187 s.

G.ALİ, Ahmet Nagi; ABLAİ, Memet; VUAP, Nuri, *Boztorğay*, Bucureşti 1980, 384 s.

GÖZAYDIN, Ethem Feyzi, *Kırım Türklerinin Yerleşme ve Göçmeleri*, İstanbul 1948, 111 s.

GROUSSET, René, *Bozkır İmparatorluğu*, İstanbul 1993, 517 s.

GÜLENSOY, Tuncer, *Kütahya ve Yöresi Ağızları*, Ankara 1988, 257 s.

HAKİM, Meryem, *Kazak Atasözleri*, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, İstanbul 1980, S.9, s.237-242.

İNALCIK, Halil, *Han ve Kabile Aristokrasisi:I. Sahib Giray Döneminde Kırım Hanlığı*, Emel Dergisi, S.135, İstanbul 1983, s.51-73.

İNALCIK, Halil, *Kırım Hanlığı*, Türk Dünyası El Kitabı I, Ankara 1992, s.420.

İSMAİL, Zeyneş, *Kazak Atasözleri*, Ankara 1995, 417 s.

İVANOV, P. P., *Oçerki İstorii Karakalpakov, Materyalı po İstorii Karakalpakov VII*, Moskva; Leningrad 1935.

Qazaq SSR Tariyxı(5 cilt), Almatı 1983.

KARAMANLIOĞLU, Ali Fehmi, *Kıpçaklar ve Kıpçak Türkçesi*, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, İstanbul 1962, S.12, s.175-184.

Kazak Türkçesi Sözlüğü, (Qazaq Tiliniñ Tüsindirme Sözdigi'nden terc. Doç. Dr. Nuri Yüce ve diğeri), İstanbul 1988, 328 s.

MAHMUT, Nedret; MAHMUT, Enver, *Ayuw Qulaq Batır*, Bucureşti 1991, 252 s.

MAHMUT, Nedret; MAHMUT, Enver, *Bozcigit*, Bucureşti 1988, 261 s.

MİÑJAN, Niğmet, *Qazaqtıñ Qısqaşa Tariyxı*, Almatı 1994, 399 s.

MÜNİR, Erten, *Diyarbakır Ağzı*, Ankara 1994, 175 s.

PINAR, Saadet, *Kazak Folklorunda Atasözleri*, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, İstanbul 1983, S.22, s.135-142.

RADLOFF, W., *Proben VII*, Santpeterburg 1896, s.I-XVI.

SARAY, Mehmet, *Kazak Türkleri Tarihi*, İstanbul 1993, s.107.

TAMİR, Ferhat, *Barköl'den Kazak Türkçesi Metinleri*, Ankara 1989, 170 s.

Temel Türkçe Sözlük(4 cilt), (hazırlayanlar: Doç. Dr. Mertol Tulum ve diğeri), İstanbul 1991, 1532 s.

TEMİR, Ahmet, *Kıpçak Edebiyatı*, Türk Dünyası El Kitabı III., Ankara 1992, s.103.

TEMİR, Ahmet, *Nogay Hanlığı*, Türk Dünyası El Kitabı I., Ankara 1992, s.435.

TOGAN, A. Zeki Velidi, *Bugünkü Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi*, İstanbul 1981, 696 s.

- TOGAN, A. Zeki Velidi, Umumi Türk Tarihi'ne Giriş, İstanbul 1981, 537 s.
- TURMANJANOV, Ötebay, Qazaq Maqal-Mätelderi, Almatı 1993, 173 s.
- TURMANJANOV, Ötebay, Qazaqtıñ Maqal-Mäteli, Almatı 1980, 352 s.
- ÜLKÜSAL, Müstecip, Dobruca ve Türkler, Ankara 1987, 270 s.
- ÜLKÜSAL, Müstecip; Dobruca'daki Kırım Türkleri'nde Atasözleri ve Deyimler, Ankara 1970, 253 s.
- ÜLKÜSAL, Müstecip, Kırım Türk-Tatarları, İstanbul 1980, 366 s.
- YAKUBOVSKIY, A. YU., Altın Ordu ve Çöküşü, Ankara 1992, 277 s.
- ZAJACZKOWSKI, Włodzimierz, Jezyk i Folklor Tatarow z Dobrudzy Rumunskiej, Wrocław-Warszawa-Krakow-Gdansk, 1975, s.26-33.